

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

PHILOLOGY
Series

№ 1(109)/2023

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)
Индексі 74623
Индекс 74623

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

№ 1(109)/2023

Қаңтар–ақпан–наурыз
30 наурыз 2023 ж.

Январь–февраль–март
30 марта 2023 г.

January–February–March
March, 30th, 2023

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2023
Караганда, 2023
Karaganda, 2023

Бас редакторы
филол. ғыл. д-ры **Ж.Ж. Жарылғапов**

Жауапты хатшы
PhD д-ры, проф.-ассист. **Б.Р. Хасенов**

Редакция алқасы

Ш.М. Мәжітаева,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
В.Т. Абишева,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
У.М. Бахтикиреева,	филол. ғыл. д-ры, РХДУ ШТИ, Мәскеу (Ресей);
С.А. Матяш,	филол. ғыл. д-ры, Орынбор мемлекеттік университеті (Ресей);
М. Джусупов,	филол. ғыл. д-ры, Өзбек мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент (Өзбекстан);
Н.И. Букетова,	филол. ғыл. д-ры, «Лингва» Орталық Қазақстан академиясы, Қарағанды (Қазақстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	филол. ғыл. д-ры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы (Қазақстан);
К.А. Төлеубаева,	филол. ғыл. канд., акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
И.С. Насипов,	филол. ғыл. д-ры, М. Ақмолла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті, Уфа (Ресей);
З.К. Темиргазина,	филол. ғыл. д-ры, Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар (Қазақстан);
А. Бочковска,	ғылым докторы, Николай Коперник университеті, Торунь (Польша);
Д.Д. Шайбакова,	филол. ғыл. д-ры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28
Тел.: +7 701 619 36 56, (ішкі 1026); факс: (7212) 35-63-98.
E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: philology-vestnik.ksu.kz

Атқарушы редактор
PhD д-ры **Г.Б. Саржанова**

Редакторлары
Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерде беттеген
М.С. Бабатаева

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы.
ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ16VPY00027386 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 29.03.2023 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 16,625 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 23.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасының баспаханасында басылып шықты.
100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2023

Главный редактор
д-р филол. наук **Ж.Ж. Жарылгапов**

Ответственный секретарь
д-р PhD, ассист.-проф. **Б.Р. Хасенов**

Редакционная коллегия

Ш.М. Мажитаева,	д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
В.Т. Абишева,	д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
У.М. Бахтикиреева,	д-р филол. наук, ИИЯ РУДН, Москва (Россия);
С.А. Матяш,	д-р филол. наук, Оренбургский государственный университет (Россия);
М. Джусупов,	д-р филол. наук, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент (Узбекистан);
Н.И. Букетова,	д-р филол. наук, ЦКА «Лингва», Караганда (Казахстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	д-р филол. наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы (Казахстан);
К.А. Толеубаева,	канд. филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
И.С. Насипов,	д-р филол. наук, Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа (Россия);
З.К. Темиргазина,	д-р филол. наук, Павлодарский педагогический университет (Казахстан);
А. Бочковска,	хабилизированный доктор, Университет Николая Коперника, Торунь (Польша);
Д.Д. Шайбакова,	д-р филол. наук, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы (Казахстан)

Адрес редакции: 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: +7 701 619 36 56 (внутр. 1026); факс: (7212) 35-63-98.
E-mail: vestnikku@gmail.com; Сайт: philology-vestnik.ksu.kz

Исполнительный редактор
д-р PhD **Г.Б. Саржанова**

Редакторы
Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерная верстка
М.С. Бабатаева

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология».

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ16VPY00027386 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 29.03.2023 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 16,625 п.л. Тираж 200 экз. Цена договорная. Заказ № 23.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова». 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова, 2023

Chief Editor

Dr. of philol. sciences **Zh.Zh. Zharylgapov**

Responsible secretary

PhD, Assistant Professor **B.R. Hasenov**

Editorial board

Sh.M. Mazhitaeva,	Dr. of philol. sciences, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
V.T. Abisheva,	Dr. of philol. sciences, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
U.M. Bahtikireeva,	Dr. of philol. Sciences, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow (Russia);
S.A. Matyash,	Dr. of philol. sciences, Orenburg State University (Russia);
M. Dzhusupov,	Dr. of philol. sciences, Uzbek State University of world languages, Tashkent (Uzbekistan);
N.I. Buketova,	Dr. of philol. sciences, Central Committee «Lingua», Karaganda (Kazakhstan);
N.Zh. Shaimerdenova,	Dr. of philol. sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty (Kazakhstan);
K.A. Toleubaeva,	PhD. Philol., Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
I.S. Nasipov,	Dr. of philol. sciences, M. Akmulli Bashkir State Pedagogical University, Ufa (Russia);
Z.K. Temirgazina,	Dr. of philol. sciences, Pavlodar Pedagogical University (Kazakhstan);
A. Baczowska,	Habilitated doctor, Nicolaus Copernicus University, Torun (Poland);
D.D. Shaibakova,	Dr. of philol. sciences, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty (Kazakhstan)

Postal address: 28, Universitetskaya Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: +7 701 619 36 56, (add. 1026); fax: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Web-site: philology-vestnik.ksu.kz

Executive Editor

PhD **G.B. Sarzhanova**

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, I.N. Murtazina

Computer layout

M.S. Babatayeva

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Proprietary: NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov».

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ16VPY00027386 dated 30.09.2020.

Signed in print 29.03.2023. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 16,625 p.sh. Circulation 200 copies. Price upon request. Order № 23.

Printed in the Publishing house of NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov». 28, Universitetskaya Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov, 2023

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

<i>Bejenaru L.</i> The Media Poetry of Nikolai Rubtsov in the Internet Poetic Discourse of the 21st Century	6
<i>Заданова Э.Б., Жаркынбекова Ш.К.</i> Фреймовая структура концепта «успех» в русской лингвокультуре	15
<i>Kakzhanova F.A.</i> Kazakh aspect category: the content and analytical expression plans.....	24
<i>Gao Y., Myrzaliyeva S.Ye.</i> Locatives as the main means of expression in the functional and semantic field of the place in the Russian and Chinese languages	30
<i>Муратова А.Н., Бахтикереева У.М., Мажитаева Ш.</i> Бейвербалды амалдардың зерттелуі және функционалдық қызметі.....	39
<i>Kassym K.B., Samenova S.N.</i> Frame structure of mental vocabulary of the Kazakh language	46
<i>Тленбергген Д.Н., Акжигитова А.Ш.</i> Қазақстандағы престижді жоспарлаудың мәселелері	54
<i>Темирова Ж.Г., Жакупова А.Д.</i> Малая проза Ильи Одегова в контексте транскультурности..	65
<i>Balabekova M.A., Vesselinov D.</i> Thematic differentiation of loanwords in the newspaper “Kazhstanskaya Pravda”	74

ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ RELEVANT ISSUES OF LITERATURE STUDY

<i>Жарылғанов Ж.Ж.</i> Қазақ прозасындағы экзистенциалистік концепция	87
<i>Абдикадирова А.Ж.</i> Әлібек Асқаровтың «Бір күн, бір түн» романының этнопоэтикалық сипаты.....	95
<i>Минералова И.Г., Нургали К.Р.</i> Детские писатели-классики XX века: синтез жанров в формировании ценностной системы координат	102
<i>Zhakulayev A.M., Takirov S.U.</i> Historical discourse in M. Magauin «Kipchak Beaute»	109
<i>Тахан С.Ш., Сапаи Ш.Б.</i> Роман «Плаха» Чингиза Айтматова в оценке Рымгали Нургали	117
<i>Syzdykova B., Kaiyrbekova A., Orazova B.</i> National literature of the post-socialist realism era	123

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS	132
--	-----

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

DOI 10.31489/2023Ph1/6-14

UDC 81'42

L. Bejenaru *

*Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Iasi, Romania
(e-mail: ludbejenaru@gmail.com)*

The Media Poetry of Nikolai Rubtsov in the Internet Poetic Discourse of the 21st Century

This article considers the problems of Internet discourse and media space itself as one of the main characteristics of Internet discourse. The characteristics of media texts, an important product of media space, are analyzed. The necessity of studying media-poetry, which is a synthesis of poetry and various media spaces, is revealed and justified. The author uses the creative work of the famous Russian poet N. Rubtsov as an example. On the basis of the research, the author proves that Nikolai Rubtsov is the most sought-after Russian poet on the Russian-language Internet. The author argues that media-poetry in the XXI century poetic Internet discourse gives the poet's work a postmodern sounding. The urgency of the article lies in the fact that the study of the language of the Internet is in its infancy; so far few works have been devoted to the subject. The study of the Internet language is promising and has a number of aspects which are waiting for their researchers.

Keywords: media poetry, Internet poetic discourse, Nikolai Rubtsov, media space, media text

Introduction

The advent of the Internet in the late 1960s as another communication channel for data transmission, and then as a means of mass communication in the 21st century, led not only to the emergence of the global information environment, but also to the emergence of special virtual worlds, network communities and blogs, network culture and network language serving a segment of social reality, which appeared not so long ago. The Internet became a symbol of our era — the era of the information society and postmodern culture — in its significance and influence on the development of world civilization and scientific and technological progress [1; 164]. This new world of the Internet became so vast, varied, interesting and unpredictable in its development and impact that a number of scholars from a wide range of humanities disciplines began to study the web.

The properties of Internet language as a specific means of communication were studied, the potential impact of Internet vocabulary on standard language was predicted (Beiron 1984; Crystal 2001, Goroshko 2001, 2005, 2006, Obukhova 2007), the language of Internet communication of informal (“chats”) and formal (“conferences”) nature was described (Herring 1995; Bergelson 1999; Borisova 2005; Kapanadze 2001; Galichkina 2001), classifications of Internet metaphors in different languages are being made (Palmquist 1996; Aidajcic 1999; Vojkunski 2001, Obukhova 2007), and studies of artistic genres originating and existing in the Internet are underway (Popova 2009). Due to the intensive introduction of the computer and the Internet in the life of society, a special kind of discourse — *Internet discourse* — is formed; the sphere of its appearance and dissemination is peculiar — electronic, global, interactive. The specificity of Internet discourse is evident in all areas: there are features of graphic and orthographic, lexical, and grammatical. Inter-

* Corresponding author's e-mail: ludbejenaru@gmail.com

net discourse is a process of text production in conjunction with pragmatic, socio-cultural, psychological factors, a purposeful social action involving human interaction and mechanisms of their consciousness — cognitive processes. The combination of the two notions — discourse and the Internet — leads to the obvious conclusion that Internet discourse is a special type of communication carried out through the Internet, which is a channel of communication and information exchange between participants in communication.

Materials and Methods

Internet discourse has its own genres in which it implements both general and individual properties characteristic of this type of discourse. A new theory of virtual genre studies has emerged in modern linguistics, which has been insufficiently studied so far and requires further analysis. The problem of Internet discourse genre is complex and multidimensional. To date, there is no single term that defines virtual genre, there is no unified approach to the classification of virtual genres, and there is no unequivocal opinion among scholars regarding the criteria for identifying genres of Internet discourse. As virtual genres have not yet been fully established, they will evolve and change in the light of developments in Internet technology.

One characteristic is its own **media space** (i.e. the space created by electronic means of communication) — an electronic environment in which individuals or their groups and other communities can act together at the same time. They can create a visual and aural environment in this space that influences the real space. There they can, respectively, produce and control the recording and reproduction of and access to images and sound, “media space” is understood as the product of two environments, cultural and social, fulfilling its role in both balancing and internal homeostasis of the system and overcoming it. Media space, in relation to the social environment, provides an opportunity to adapt to it, to achieve its goals, to unite with other actors, to reproduce existing social structures or to produce new ones, to relieve nervous and physical stress. Internet discourse is the totality of texts united by a common theme related to modern information technology [2; 1107].

Media space, in relation to the cultural environment, acts as a place for the storage and production of systems of symbols and norms. As such it is an important regulator of social life. An important product of media space is **media text** (from Latin *media textus* — “means, intermediaries + fabric; weave, connection, combination”) — any text of any media type and genre. The concept of media text emerged in the twentieth century in connection with a certain development of mass communication (media), when the traditional printed text was replaced by new varieties of texts associated with cinema, radio, television, video, Internet, mobile phones, etc. The concept of *media text* is widely used in media education, media criticism and media psychology, where, in particular, the issues of media perception are considered.

Media poetry is seen as a synthesis of poetry and various media spaces created with the help of a range of multimedia technologies, which has become one of the most promising, popular, continuously developing areas of informatics today. *Multimedia technology* is, on the one hand, a set of modern means of audio, television, visual and virtual communication used in the organization, planning and management of various activities. But the term also refers to the creation of a *product* which informs the audience through the introduction and use of new technologies, a collection of images, texts and data, accompanied by sound, video, animation and other visual effects. The most precise wording belongs to Sergey Novoseltsev, one of the pioneers of Russian multimedia: “Multimedia (from Eng. *multimedia* — from Latin *multum* — many and *media, medium* — medium, means) is a complex of hardware and software that allows the user to work in an interactive mode with heterogeneous data (graphics, text, sound, video and animation), organized as a single information environment”.

E. Gorina applies well-known linguistic theories such as textual theory, intertextual theory and hypertext to comprehensively characterize internet discourse. Hypertextual space on the Internet is organized by such parameters as non-linearity, arbitrary system of connection between hypertext elements, equal accessibility of all elements, as well as creolization of texts, which manifests itself in combining verbal and visual components into a structural whole. Technically a hypertext is a series of interconnected texts where individual fragments are linked by a system of links based on a decentralized composition. The result is a kind of networked construction of texts that can be read in any sequence [3; 26]. The Internet can be discussed in terms of discourse both as an information channel that combines many different discourses and as a separate kind of discourse with a set of its own unique characteristics. Thus, E. Raspopina does not talk about Internet discourse, but about the discursive space existing on the Internet, which is a complex semiotic system in the form of texts, images and sounds (audio files and embedded videos) structured to engage users in different types of discourses [4; 44]. This complex discourse suggests a comprehensive approach to analysis.

E. Galichkina has identified the following characteristics of Internet discourse: Electronic messaging, Virtuality, Distance, Indirectness, Permeability (possibility to engage in communication for any user), Hypertextuality, Creolization, Equality of participants, Combination of different types of discourse, Specific ethics.

Results and Discussion

According to our research, creolization is “the combination of the means of different semiotic systems in a complex that meets the condition of textuality”. The means of **creolization** of verbal texts include pictorial components adjacent to the verbal ones that have a significant impact on the interpretation of the text, as well as all the technical aspects of the text design that affect its meaning; methods of creolization, actively used in modern fiction and media texts. The use of the potential of creolized texts allows authors to attract readers' attention, create meaningful statements, and actualize implicit meanings and connotative meanings [5; 43]. Creolized text is of particular importance in mass communication (TV and Internet communication), as it allows for a number of features that are relevant to this type of speech activity. Creolized texts allow the reader's (consumer's) attention to be drawn, maximum information to be conveyed within a small statement, which saves space in print and additional value judgements to be made, etc. The media and communications are becoming the main sphere of application and dissemination of creolized texts (headlines, advertising slogans, SMS, chat rooms and forums). The means of creolization of verbal texts include pictorial components that are adjacent to verbal ones and have a significant impact on the interpretation of the text, as well as all the technical aspects of text design that affect its meaning. These include: font, color, text background (colored or illustrated), and means of spelling, punctuation and word formation, iconic typographic symbols (pictograms, ideograms, etc.), graphic design of verbal text (as a figure, in a column, etc.), kerning, interlinear text.

However, such texts are no less widely used in contemporary fiction. The poetry of Nikolai Rubtsov, for example, features special texts, *videomimes*, and an interpretation of the text by means of videos, the visual perception of which is an important condition for understanding. Alongside verbal means, such texts are structured using color, different types of typeface, symbols, drawings and photographs. Poems can be “seen” and “pictured”, i.e. a video image of the poem can be created.

The author of the *videomime* is the poet Andrei Voznesenski. A videomime is a work that combines poetry and painting, and the drawing is the author's associations based on key moments in the work and personality of each of these poets. Video images can not only be drawn, but can also be created using various computer programmes. A *video image* of a poem can be created, similar to a videomime. Working on video images allows seeing the smallest details, understanding their role in creating the overall picture, relying on associations, interpreting what the author intended, creating your own unique creative work, i.e. to become a co-creator of the poem.

As well as traditional poems, works created in the Internet space and converted into a media or sound product are becoming topical in the 21st century. A **media product** is not only the media as a whole (press, radio, TV), but also its individual components (TV or radio programmes, special editions, articles, series, media websites and mobile applications). Sound design is the process of defining, managing or creating sound effects. It is used in various fields, including film, TV production, theatre, sound recording, live performance and sound art. Media space is dialogic in nature: the author translates his meanings into a media object (film, presentation, websites); the media object (or product) activates the meaning space.

Important features of contemporary *Internet poetic discourse* are *the incorporation of visual or sound aspects into the semiotic structure of the text, as well as the transformation of the function of the word in the poetic text*. There is a shift in emphasis from the information center, which used to be *the word in a lyrical text, to the visual image, the video sequences, and the complex computer tools, through which the boundaries of poetry are expanded and the author's possibilities are increased*. The idea that 21st century poetic discourse is in a superposition relation with intermedial discourse, i.e. that the two types of discourse overlap, is then quite convincing. The genres of intermedial discourse exist at the intersection of mostly poetry, painting, music, film, graphics, and dance, resulting in a multilevel reading of the poetic text.

Media poetry is seen as a synthesis of poetry and various media spaces created through a range of multimedia technologies, which has become one of the most promising, popular, continuously developing areas of informatics today. *Multimedia technology* is, on the one hand, a set of modern means of audio, television, visual and virtual communication used in the organization, planning and management of various activities. However, the term also refers to the creation of a *product* that informs an audience through the introduction and use of new technologies, a set of images, texts and data accompanied by sound, video, animation and

other visual effects. Media poetry is also referred to as poetronics, poetic video, video poetry, video-visual poetry or film poetry, depending on the length and content of the video and the technology used. Media poetry is seen as a synthesis of poetry and various media spaces created with a range of multimedia technologies. The most popular genres of poetic and intermedial types of discourse are video poetry and sound poetry [6; 128]. The sound poets define sound as anything that can be perceived by the ear (from specific vocal modulations to the roar of motors, from fragments of musical phrases to computer-generated combinations).

Iconicity plays a fundamental role in media poetry as a genre of intermedial poetic discourse because, as D. Datsko quite rightly notes, “the visual object included in the text transforms an ordinary lyrical text into a creolized or iconotext that directs the reader's attention in various ways” [6; 128], and “the fusion of literature and painting in one work leads to a qualitative change in the reading of the text, which starts to be seen as a picture” [7; 167].

Media poetry is a synthesis of poetry and various media spaces created through a range of multimedia technologies. Media poetry today is a rather bold trend, as it hides an important point behind it in the first place — the destruction of the author's paradigm of traditional poetry.

Particularly, within media poetry it is possible to talk not only about the symbiosis of poetry and visuals (video poetry), but also poetry and sounds (sound poetry), poetry and animation (flash poetry), poetry and computer/internet media (three-dimensional poetry, 4B-poetry), poetry and spatial dimensions (holographic poetry), poetry and biology (biopoetry), poetry and social media (social network poetry, Twitter poetry, Instagram poetry), etc. It should be taken into account that the verbal component and the visual/musical/holographic one interact closely in the poems, so it is impossible to interpret the plot without taking into account all the components, as the author's intention is fully revealed only through the interconnection of words, images and music.

One of the most famous genres of media poetry is video poetry. As M. Vdovik points out, video poetry is “an art form that organically combines artistic visuals and poetic text, explicit or degenerate, represented graphically or recited” [8]. This phenomenon has common features with the short film and music video, but unlike these genres, in video poetry *the visual sequence is not predominant, but brings additional meaning*.

As mentioned above, Internet discourse is the totality of texts united by a common theme, created by modern information technology. It can be said with certainty that N. Rubtsov's creative work is present in all of its components of media space (there is no mobile application yet). These are radio and television broadcasts of both national and regional programmes and broadcasting networks, special editions, articles, serials, Internet sites, and media outlets.

The name of Nikolai Mikhailovich Rubtsov and his creative work is present in the media space on different hosting and search engines, in social networks Vkontakte and Facebook, on different platforms: both on public and group pages, and on personal pages. There are different internet sites, websites, blogs and forums, dedicated to the poet, there are Internet actions “Russia reads Rubtsov” and open reading actions “Read Rubtsov”.

YouTube, the most popular video hosting service and the second most visited website in the world, offers a great variety of media products: fiction, documentary, author, amateur, films about Nikolai Rubtsov, videos with the poet's voice reading poetry or singing songs, concert films with songs to his poetry, videos with poems and songs to his poems, melodeclamations, video presentations for lessons on the Russian poet's work and other media products.

The number of views/searches for the name *Nikolai Rubtsov* on YouTube is 22 million results (27.01.2021), on Yandex — for the query *Nikolai Rubtsov* found 700 thousand results, of which 64 thousand hits per month, *Nikolai Rubtsov poetry* found 4 million results, 446 hits per month, *Nikolai Rubtsov creativity* found 4 million results, 1 459 hits per month. One of the most important media products on Rubtsov's work is film. In technological terms, a film is a set of moving images (montage frames) connected by a single storyline.

Feature Films:

1) “*The Summer of Buckthorn*” — release date in the Russian Federation — 15 November 2018 (Country: Russia; Distributor: Paradise; Director: Viktor Alferov; Genre: Biography, Drama). The film is about the life and death of the great Soviet playwright Alexander Vampilov. One of the main roles — that of Nikolai Rubtsov is played by Sergei Kaplunov. The film features poems by N. Rubtsov — *I will die in the Baptismal frosts*, and *On the Edge of the Day / Cosmonauts of the Soviet Earth*. The first trailer of the film “The Summer of Buckthorn”, placed on YouTube on 26 October 2018 has 55,764 views and 71 comments. The film “The Summer of Buckthorn” uploaded to YouTube on 17 April 2020 has, unfortunately, 233 views

and no comments. Unfortunately, at the end of the film it is not noted that poems by Nikolai Rubtsov were played, although the musical fragments played and their authors are noted.

2) The soundtracks in many feature films are comprised of songs to the poet's lyrics. The feature film "Diamonds for Mary" (1975) features songs on the lyrics of Nikolai Rubtsov: *In the Gornitsa*, music — Flyarkovski, performed by Alexei Voskresenski, *Moroshka* A. Flyarkovski, performed by Zhanna Goroshchenya; in the movie "Sunday Night" 1977 — *In a moment of sad music*; Vocal group "Pesnyary" in "To Whom the Singing Kenar Has Flown In" 1980 — *The Leaves Are Flying Off the Poplars*, composer Kirill Molchanov — Rubtsov; in "Dame Tango" 1983 — *Cranes*. Vladimir Ivashov in the film "Quays" 1987 — *Childhood* — E. Doga, N. Rubtsov; *I'm all covered in grease* — E. Doga, N. Rubtsov; *To swim, to swim, to swim...* — E. Doga, N. Rubtsov, performed by Leonid Serebrennikov.

Short documentaries:

1) *Poet Nikolai Rubtsov* uploaded to YouTube on 18 January 2013, has 7,289 views. This film is about the life and creative destiny of the classic of Russian poetry of the twentieth century. Especially the childhood years of the poet are reflected in detail. The film features *Rubtsov's voice* and his poems. Sergei Bagrov (writer), Larisa Baranova-Gonchenko (literary critic), Vyacheslav Belkov (journalist, researcher at the Vologda Museum Reserve), Vasily Belov (writer), Valery Ganichev (poet), Gleb Gorbovsky (poet), Evgeny Yevtushenko (poet), Vladimir Kostrov (poet), Vladimir Krupin (writer), Stanislav Kuniaev (poet), Valentin Rasputin (prose writer), etc. At minute 34. 28 *I'll bounce around.... reads the poet*. 36.45. — *I fear, I fear — Fatherland and will, stay, my deity Russia*. 37.56 — Actor Plotnikov perfectly recites Rubtsov's poetry and leads the film very professionally. 38.17 — *The fire in the soul does not sleep, a birch tree stands near the chapel like an old Russia* 39.48. At 40.22 minutes, *My Silent Homeland* is played, at 41.34 a portrait of the poet is shown, and at 48.46 the song *The Star of the Fields*, performed by Bulat Okudzhava, is played. This is a rare film in artistic conception, a talented film about the marvellous poet that incorporates melodic declamations and video poetry. The commentary, which forms part of the internet discourse, calls the film a masterpiece.

2) Kultura TV's film *The Star of the Fields. Nikolai Rubtsov / Biblical story* / uploaded to YouTube on 5 September 2018, has 8,778 views. The great artists' reference to the Bible has never ended with just an illustration of this or that plot of the Eternal Book. It has always involved personal reflection. "The Star of the Fields" is undoubtedly the biblical subject of Nikolai Rubtsov. The artist chose a biblical story to tell about himself, about his time, in order to grasp the meaning of what was happening more deeply. The film "The Star of the Fields" — Nikolai Rubtsov, the programme "Biblical story" on TV channel Kultura is an attempt to connect "beautiful disparate parts of life and work of Nikolai Rubtsov, to tell about his fate". The author and presenter of the programme is Dmitry Mendelev, a journalist who specializes in Christian themes.

3) A film about N. Rubtsov *Till the end, till the silent cross....* The film by Maxim, Rudolf and Olga Ushanov about poet Nikolai Rubtsov uploaded on YouTube on December 22, 2012 has 11,265 views. The film features songs to the poetry of Nikolai Rubtsov, performed by Tatiana Petrova, Alexander Mikhailov, Alexander Podbolotov, Alexander Morozov. The film has a hashtag: #nikolairubtsov #рубцов #поэт (the hashtag is #; the # sign is placed before the word; instead of spaces the underscore _ is used; the language may be different, as well as the word itself; the more popular the hashtag, the more views the post will get). Hashtags and keywords, help in searching for all social media posts on a particular topic.

4) The film *Nikolai Rubtsov. The Enigma of World Creation*. Rubtsov reads his poetry at 6.34 minutes, posted on 27 January, has 201330.528 views.

5) The film in 5 parts *Nikolai Rubtsov "In the footsteps of bygone times"* part 1 — 1.205 views, April 1, 2012. A film by Moldovan filmmakers about the great Russian poet Nikolai Rubtsov. Director and producer — Constantin Munteanu. Producer and composer — Yuriy Sadovnik. Operator — Alexei Provatorov. Backstage voice — Konstantin Munteanu. Songs to Rubtsov's verses are performed: *The Sparrow* — composer — Yuriy Sadovnik; *My Silent Homeland, Fatherland and Will, The Road, The Dispute of Harmonets* — Vasilii Belov. Part 5 — the Romanian Ciprian Porumbescu's Ballad for violin and orchestra op. 29 by Ciprian Porumbescu is one of his most famous works, performed by Serghei Lunkevici. Published in 1880, it is one of the very few 19th-century Romanian works still popular today, incorporating doinas, balads and romances in a romantic, expressive instrumental sound of high lyricism.

6) 14 documentaries by different authors and teams, the newest being Oleg Lagutkin's film *N.M. Rubtsov. On the Right Bank...* — January 18, 2021, 268 views. The film is created to the 85th anniversary

sary of the birth (January 3, 1936) and the 50th anniversary of the death (January 19, 1971) of the outstanding Russian poet Nikolai Mikhailovich Rubtsov. Film director and author of songs to lyrics by N. Rubtsov — Oleg Lagutkin (Moscow). The film stars: K. Kedrov — poet, literary critic, professor of M. Gorky Literature Institute; A. Mikhailov — Honoured Artist of Russia, teacher, director. The second part of the film features a text by the Russian classic, the writer Viktor Petrovich Astafyev.

7) The concert film *About Time and Myself. Nikolai Rubtsov* (1986) posted on YouTube on 4 March 2019 has 3,425 views. The film features poems by Nikolai Rubtsov and songs to his poems performed by Georgy Nazarenko, an artist of the Ermolova Theatre (G. Nazarenko — songwriter on lyrics by N. Rubtsov). This is a film of the chief editorial office of the literary and dramatic programmes of Soviet television. Script writer — Andrey Tyupkin. Director — Margarita Tyupkina. Operator — Yuriy Nazarov.

The phenomenon of Nikolai Rubtsov's poetry in the 1960s and 1970s was a great joy for the Russian soul. Many loud, ostensibly civil poems were written in the Soviet years, but there was no poetry in them. Poetry, like grass, was breaking through a thick layer of asphalt, or maybe even concrete — it was the quiet lyric poets, who were not really “quiet” at all, who spoke with their own, that is, truly poetic voice. They just were not aimed on stage, on stadium, where it is necessary to shout, vituperate — first of all they were natural, deepened in spiritual life of person and people. Nikolai Rubtsov followed this path. He became the poet who definitively and clearly put Russian poetry back on its eternal path. It was Nikolay Rubtsov who made us all understand that both love and life are not empty, that the true triumph of poetry in Russia is to reach the luminous heights of the Russian gods of poetry — Pushkin, Lermontov, Tyutchev, Fet... 9,637 views on 25 January 2019, Vladimir Nesterov 31 comments.

According to Wikipedia, video poetry appears as a borderline trend, bordering on the classic short film, music video, as well as directly on the poetic text. Moreover, the video sequences used in video poetry always carry an additional semantic load on a par with the texts used:

- **cartoons or flash poetry:** “About a hare” and “The Goat” based on poems by N. Rubtsov. Last cartoon as an audiobook for learning English ENG SUB Russian literature 1.288 views on June 24, 2017;
- **music videos:** Alexey Pokrovsky, 10 songs to lyrics by Nikolai Rubtsov: https://www.youtube.com/watch?v=Qnwc8CJ6iOA&ab_channel=%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%B E%D;
- **video:** Alexander Gamy presents a biography of the poet *Nikolai Rubtsov 1836-1971* and a romance to his poem “Green Flowers” from the series “Club to 40”: <https://www.youtube.com/playlist?list...>, about Russian poets who did not live to 40 years old. The music for the romance and accompaniment is by Tatiana Velikodvorskaya. The romance is performed by Alexander Gamy. The video features music by Anatoly Lyadov and pictures by Boris Shcherbakov. 7.740 views on November 1, 2011 *Nikolai Rubtsov — Above the eternal rest*: https://www.youtube.com/watch?v=ltvIFx7duEQ&ab_channel=VladSmoker. A. Korshunov — recording from the record “Nikolai Rubtsov. Verses and songs” (vinyl). The music of Georgy Sviridov is used in the video, as well as landscapes by Isaac Levitan;
- **songs:** A special place on the Internet is occupied by songs to the lyrics of Nikolai M. Rubtsov. There are about 245 Rubtsov's poems, set to music by different composers. And under each poem can be compiled a list of composers from 3 to 10, who wrote each his own music to the poem, not counting the amateur authors. “The Farewell Song” sung by Nikolai Rubtsov himself can be found in the video *Singing Nikolai Rubtsov. “Farewell Song”* — 13,197 views, the video was posted on January 14, 2016. A recording of his voice can be found on the website (velykoross.ru), under “Our heritage”.

Nikolai Rubtsov's poetic works became songs first heard in the 1980s and 1990s. Composers Valery Gavrilin, Vadim Salmanov, Alexander Morozov and others held Rubtsov's poetry in high regard. The great Russian composer Georgy Sviridov's book “Music as Destiny” (Moscow: Molodaya Gvardiya, 2017), many pages of which are dedicated to Nikolai Rubtsov. Sviridov's favourite poets for many years were Esenin and Blok, and then he placed Nikolai Rubtsov in this illustrious line. Here are a few quotes from Sviridov's book: “There are words of amazing beauty (such as Rubtsov) — they are music itself. They don't need music, or you need a primitive to bring them to music, which will convey the beauty of these words”; “Nikolai Rubtsov is the quiet voice of a great people, hidden, deep, hidden”. In the title page of the book of Rubtsov's poems handwritten by Sviridov: “This poetry should be sacred to us! They may say: Rubtsov is not Pushkin, not Blok... It doesn't matter! What he is — he's the only one. There is no other!”. It must be said that Sviridov turned to Rubtsov's poems several times in his compositional work. He composed the musical poem “The Golden Dream (from Nikolai Rubtsov)”. The composer lists his creative plans in one of his notebooks in the following order — Prayers, Rubtsov, Klyuyev, Blok, Pushkin...

Songs to Rubtsov's lyrics can be found in the repertoires of Pugacheva and Rotaru, Gradsky and Pelageya, Saltykov and Barykin, Dmitry Malikov and Tatiana Petrova, Polina Gagarina and Hieromonk Photiy, in the programmes of various television competitions. The song "Moroshka" on verses by N. Rubtsov was represented by A. Lobozov. Andrey Petrov also wrote music to the poem "Moroshka", but, in our opinion, A. Lobzov's version is more successful: <https://youtu.be/ROts4JsWz44>

"**The autumn song**", only without the red-letter verse, was sung by Sergey Krylov. The music was composed by the composer Alexei Karelin. Gintare Jautakaite sang "*There's a light in my house*" (composer Aleksandr Morozov) at the "Song-81" contest. This song was used by Aleksei Voskresenski in the film "Diamonds for Mary" in 1975. In 1976 the verse "The Star of the Fields" was set to music. The composition was performed by Alexander Gradsky (album "The Star of the Fields"). This romance is also heard in the film "Nikolay Rubtsov. Poet" (2006). The popular Leningrad band "Forum" also introduced a song to the poet's lyrics, "**Leaves Have Flown Away**", into their repertoire. The composition of the same name was included on the album "The White Night", released in the mid-1980s. In the epoch of Internet development, I was surprised to find out that the song "Leaves Have Flown Away from the Poplars" was performed by Saltykov and Alexey Pokrovskiy besides "Forum" and Rotaru. It was obviously shot at the beginning of 1980s or the end of 1970s, Alexander Podbolotov sings "Leaves Have Flown Away".

In the 2000s, the poetry of Nikolai Rubtsov made a comeback: the song "*The cloudberry blossoms on the moor*" was sung by Tatiana Bulanova, and the band "Kalevala" introduced into their repertoire a composition based on the poem "*They came over*". *The cranes* were sung by Vladimir Ivashov, *Soulful* by Alexander Sukhanov, *Leaves Have Flown Away from the Poplars* by Natalya Priezzheva.

The song "My Silent Motherland" to lyrics by Rubtsov, posted on July 22, 2020, has 2.447 views, music by V. Zakharchenko, performed by the soloist of the Kuban Cossack Choir, Honored Artist of the Republic of Crimea — Ivan Nemchenko. The song recorded from the film concert of the Kuban Cossack Choir "The Cossacks of the Russian Empire" at the State Kremlin Palace (2016).

The song "My Silent Motherland" to lyrics by Rubtsov, to music by Y. Smirnov, performed by the trio "Relikt", and has 33.658 views. Alexander Janek's music video was uploaded to the Internet on October 22, 2015. This song is performed by the inimitable Maxim Troshin, Valery Malyshev and Alexander Podbolotov. Performed by Honored Artist of the Soviet Union Alexander Mikhailov — *My Silent Motherland* has 218,079 views and 81 comments.

The song "In my upper room is bright" is performed in the Internet space by the "Theatre Quartet" (Tbilisi) and the ensemble "Antari Pomorya" (Arkhangelsk), Trio "Relikt", Pelageya, Polina Gagarina, and Gintare Jautakaite (<https://youtu.be/2NDA17jBEMA>).

The concert in memory of the poet Nikolai Rubtsov, which took place on 26 October 2011, can be viewed online. The composer Alexander Morozov wrote the compositions. Also posted a lot of amateur videos: *Songs and romances to the verses by Nikolai Rubtsov, Part I*: 1. Venus. Ulyana 2. Star of the Fields. Elena Nikitina 3. Snow has fallen. A. and E. Mikhailov 4. In the upper room. Tatiana Stukalova 5. Bouquet. Alexey Goman 6. Wind sobbed like a child. Alexander Morozov 7. Unintentionally carried away. Valery Pak 8. The leaves have flown away. Vladimir Moskvin 9. Sleeplessness. Vladimir Moskvin 10. The beautiful blue sky. Valery Chechet. *Songs and romances to the verses by Nikolai Rubtsov, Part III* was posted on June 8, 2020 and has 371 views. The collection uses mp3 songs, photo and video materials from the open access on the Internet and all rights belong to their authors. *Songs on verses by N. Rubtsov, Part III*: 1. Hello, Russia. Elena Nikitina 2. Kind Filia. Elena Nikitina 3. About the hare. Elena Nikitina 4. Don't shed a tear... Galina and Boris Vaykhansky 5. At the rotten forest hut... Valeriy Chechet 6. Farewell. Valery Chechet 7. In memory of mother. Boris Lazarev 8. Dedication to a friend. Alexandra Kolotiy 9. Far Away. Valeriy Belyanin 10. Silent my motherland Alexander Podbolotov (guitar). *Songs and romances by A. Morozov to lyrics by Nikolai Rubtsov* has 39.912 views.

Many bards perform songs to his lyrics. Among them are: Alexander Lepekhin — To swim (A. Lepekhin — N. Rubtsov), Margo Ensemble — To swim (lyrics N. Rubtsov, mus. O. Susyura), Vladimir Gromov — To swim, to swim (N. Rubtsov — V. Gromov), Vladimir Sergeev — To swim... (lyrics by N. Rubtsov, music by V. Sergeyev), Sergey Krul — To swim, to swim (N. Rubtsov — S. Krul), Tatiana Petrova — To swim, to swim, to swim (music by K. Akimova), Trio Relikt — In the hot mist of the day (A. Podbolotov — N. Rubtsov).

The site www.rubcow.ru is the most comprehensive, in-depth, created in 2006, and includes a lot of information necessary to popularize the work of N. Rubtsov. The site has a new interface, the number of visits is sampled for five months. In 2015 the site was accessed from 73 countries, with Ukraine and Belarus in the

lead. The Czech Republic, Greece, Kyrgyzstan, Serbia, Peru, Philippines, Finland, South Korea, Saudi Arabia, Sweden, Venezuela, Georgia, Switzerland, Turkmenistan, Australia, Portugal, Tunisia, Montenegro and others each had one or two visits (a total of 45 countries).

The Izba Reader's Club website is also popular <https://www.chitalnya.ru/work/1534711/> and the “Russia Reads Rubtsov” blog, which has the following structure: About the poet Nikolai Rubtsov; Regulation on the campaign; Application for participation; Contest works; Instructions for work on the blog; Contacts; Open reading campaign “Read Rubtsov”; Participants of the campaign “Read Rubtsov”; Internet voting; Jury; Results.

The blog continues to publish materials relating to the life and work of Nikolai Rubtsov through various promotions. Google account (to become a co-author of the blog “Russia Reads Rubtsov”, you need to log in to Blogger with a Google account. All-Russian campaign “Russia reads Rubtsov”, dedicated to the 80th anniversary of N. Rubtsov was held. The Department of Culture and Tourism of the Vologda Oblast and the Vologda Regional Universal Scientific Library also promote the works of their countryman: <http://rubzov2016.blogspot.com/p/normal-0-false-false-false-ru-x-none-x.html>.

Conclusion

In the social networks V Kontakte and Facebook, on various platforms: public and group pages, as well as personal ones, there are publications devoted to Rubtsov. The personal pages of Leonid Veresov, Galina Martyukova, Alexei Novoselov, Alexei Novikov, and Marina Kosheleva deserve mention.

It is fair to say that Nikolai Rubtsov is the most popular Russian poet on the Russian-language Internet and Google. To compare, here are just 2 figures — 417.457 views for N. Rubtsov, 166.578 for S. Esenin. Though Rubtsov is a traditional poet, media poetry in the XXI century poetic Internet discourse gives his art a postmodern sounding. The study of the Internet language is still at the initial stage, the study of the Internet language is promising, has a number of aspects which are waiting for their researchers.

References

- 1 Федорова О.Н. Композиционно-сетевая структура электронно-речевых жанров в британской интернет-публицистике / О.Н. Федорова // Вестн. Вят. гос. ун-та. — 2010. — № 3. — С. 163–170.
- 2 Глущенко А.Н. Интернет-дискурс, его статус во Всемирной паутине и влияние на повседневную жизнь / А.Н. Глущенко // Молодой ученый. — 2015. — № 8 (88). — С. 1107–1109.
- 3 Ерофеева Д.И. Особенности интернет-дискурса: диплом. раб. Спец. 42.03.02 — «Журналистика» / Д.И. Ерофеева. — СПб., 2017. — 95 с.
- 4 Распопина Е.Ю. Дискурсивное пространство Интернет: основные дифференциальные признаки / Е.Ю. Распопина // Вестн. Иркут. гос. лингв. ун-та. — 2010. — № 4 (12). — С. 43–49.
- 5 Тумакова Е.В. Креолизованный текст в художественном и медийном дискурсе / Е.В. Тумакова // МИРС. — 2016. — № 2. — С. 43–49.
- 6 Дацко Д.А. Медиапоэзия как синтетический вид современного поэтического творчества / Д.А. Дацко // МНИЖ. — 2018. — № 11–(77). — С. 127–131.
- 7 Lanham R.A. The Electronic Word: Democracy, Technology, and the Arts / R.A. Lanham. — London: The University of Chicago Press, 1994. — 302 p.
- 8 Визуализировать поэзию. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mn.ru/culture/85687>.

Л. Беженару

XXI ғасырдағы поэтикалық интернет-дискурстағы Николай Рубцовтың медиапоэзиясы

Мақалада интернет-дискурстың негізгі сипаттамаларының бірі ретінде интернет-дискурстың мәселелері және медиа кеңістігі қарастырылған. Медиа кеңістіктің маңызды өнімі — медиа мәтіндерге тән ерекшеліктер талданған. Поэзия мен әртүрлі медиа кеңістіктердің синтезі болып табылатын медиапоэзияны қарастыру және зерттеу қажеттілігі анықталған және тұжырымдалған. Автор мысал ретінде әйгілі орыс ақыны Н. Рубцовтың шығармашыларын алған. Зерттеудің нәтижесінде орыс тілді интернетте Николай Рубцовтың ең танымал орыс ақыны екені дәлелденген. Сонымен қатар XXI ғасырдағы поэтикалық интернет-дискурстағы медиапоэзия ақынның шығармашылығына постмодерндік сезіледі

деп мәлімдейді. Мақаланың өзектілігі мынада: Интернет тілін зерттеу бастапқы кезеңде, қазіргі уақытта бұл тақырыпқа аздаған еңбектер арналған. Интернет тілін зерттеудің болашағы зор, зерттеушілерді күтіп тұрған бірқатар аспектілер бар.

Кілт сөздер: медиапоэзия, поэтикалық интернет-дискурс, Николай Рубцов, медиа кеңістік, медиа мәтін.

Л. Беженару

Медиапоэзия Николая Рубцова в поэтическом интернет-дискурсе XXI века

В статье рассмотрены проблемы интернет-дискурса и собственно медиапространство, как одна из основных характеристик интернет-дискурса. Проанализированы характерные особенности медиатекстов — важного продукта медиапространства. Выявлена и обоснована необходимость рассмотрения и изучения медиапоэзии, представляющей собой синтез поэзии и различных медиапространств. В качестве примера автор статьи использует творчество знаменитого русского поэта Н. Рубцова. На основе проведенного исследования автор доказывает, что в русскоязычном Интернете Николай Рубцов является самым востребованным русским поэтом. Кроме того, он утверждает, что медиапоэзия в поэтическом интернет-дискурсе XXI века придает творчеству поэта постмодернистское звучание. Актуальность статьи заключается в том, что исследование языка Интернета находится на начальной стадии, то есть в настоящее время данной теме посвящено небольшое количество работ. Изучение языка Интернета перспективно, имеет целый ряд аспектов, которые ждут своих исследователей.

Ключевые слова: медиапоэзия, поэтический интернет-дискурс, Николай Рубцов, медиапространство, медиатекст.

References

- 1 Fedorova, O.N. (2010). Kompozitsionno-setevaia struktura elektronno-rechevykh zhanrov v britanskoi internet-publitsistike [The compositional and network structure of electronic speech genres in British Internet journalism]. *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta — Bulletin of Vyatka State University*, 2 (3), 163–170 [in Russian].
- 2 Glushchenko, A.N. (2015). Internet-diskurs, ego status vo Vsemirnoi pautine i vliianie na povsednevnuuiu zhizn [Internet discourse, its status on the World Wide Web and its impact on everyday life]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 8 (88), 1107–1109 [in Russian].
- 3 Erofeeva, D.I. (2017). Osobennosti internet-diskursa [Peculiarities of Internet discourse]. *Diploma work*. Saint Petersburg [in Russian].
- 4 Raspopina, E.Yu. (2010). Diskursivnoe prostranstvo Internet: osnovnye differentsialnye priznaki [Discursive space of the Internet: main differential attributes]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta — Bulletin of Irkutsk State Linguistic University*, 4 (12), 43–49 [in Russian].
- 5 Tumakova, E.V. (2016). Kreolizovannyi tekst v khudozhestvennom i mediinom diskurse [Creolized text in artistic and media discourse]. *Mir russkogo slova — The World of Russian Word*, (2), 43–49 [in Russian].
- 6 Datsko, D.A. (2018). Mediapoeziia kak sinteticheskii vid sovremennogo poeticheskogo tvorchestva [Mediapoeetry as a synthetic type of modern poetic creativity]. *Mezhdunarodnyi nauchno-issledovatel'skii zhurnal — International Research Journal*, 11–2 (77), 127–131 [in Russian].
- 7 Lanham, R.A. (1994). *The Electronic Word: Democracy, Technology, and the Arts*. London: The University of Chicago Press.
- 8 Vizualizirovat poeziuu [Visualize poetry]. (n.d.). *ru/culture*. Retrieved from <http://www.mn.ru/culture/85687> [in Russian].

Э.Б. Заданова, Ш.К. Жаркынбекова*

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: elmira1587@mail.ru, zharkyn.sh.k@gmail.com)

Фреймовая структура концепта «успех» в русской лингвокультуре

Настоящая статья рассматривает структуру концепта «успех», используя метод фреймового анализа. Актуальность темы обосновывается большой популярностью исследований успеха в разных науках, таких как философия, культурология, психология, социология. В лингвистике изучение успеха также является перспективным исследованием. Современное общество нацелено на достижение успеха, в научной и публицистической литературе представлены различные подходы к определению успеха, его важности в жизни социума, а также способы его достижения. Статья ставит целью изучить и описать языковые средства проявления успеха в русском языке, а также выявить отношение к успеху в сознании носителей русского языка. Концепт, являясь когнитивной структурой, вербализуется во фреймах, что послужило выбором фреймового анализа в качестве метода исследования. В статье подчеркнута важность приобретения фреймов в процессе получения жизненного опыта, что проявляется в отражении языкового сознания. В результате фреймового анализа было выделено восемь субфреймов и четырнадцать слотов, которые вошли в основу объективизации концепта «успех». Таким образом, анализ этимологических толкований, исследование материала Национального корпуса русского языка позволили выявить динамику развития значений данного концепта.

Ключевые слова: концепт «успех», когнитивная лингвистика, лингвокультура, фреймовый анализ, фреймы.

Введение

Вопросы вербализации окружающей действительности остаются весьма актуальными. В рамках когнитивной лингвистики изучаются различные структуры знания, основной задачей является выявление концептов, анализ содержания концептов и их структуры. Интересным представляется изучение вербализации концептов, так как они этноспецифичны, такая этнокультурная отмеченность является отличительным признаком лингвокультурного концепта. Концепт включает в себе несколько признаков: смысловое, метафоричное, а также включенность в лексическую систему языка. Как отмечает ученый С.Г. Воркачев [1; 10], концепты относятся к числу единиц ментальности, при помощи которых описывается национальный характер.

Целью данной статьи является описание языковых способов и средств выражения концепта «успех» в русской лингвокультуре, выявление его структуры фрейма. Предпринимается попытка определить специфику ментального объекта, стоящего за именем «успех» и его синонимами. Для исследования концепта используются различные методики, так как это обусловлено сложностью структур. Ключевым методом в данном исследовании явился фреймовый анализ, который позволил выявить особенности вербализации данного понятия в русском языке.

В статье были поставлены следующие задачи: 1) рассмотреть особенности вербализации концепта «успех» в русском языке, используя Национальный корпус русского языка; 2) выявить базовые признаки рассматриваемого концепта в русской лингвокультуре.

Методы и материалы

Об использовании фреймового анализа в лингвистических исследованиях упоминалось в работах таких ученых, как И.А. Стернин [2], З.Д. Попова [3], А.П. Бабушкина [4]. Основным методом исследования в данной статье является фреймовый анализ. Выявление всего набора признаков представляет описание концепта «успех» в русском языке, а структура концепта формируется на основе слотов, субфреймов и фреймов. Фреймы формируются на основе фактического материала. А также выявляются субфреймы и слоты, описываются языковые способы (метафора) и средства, используе-

* Автор-корреспондент. E-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com

мые для вербализации концепта «успех». Материалом исследования послужил метод сплошной выборки из Национального корпуса русского языка [5].

Одним из путей проникновения к сознанию человека и его концептосфере является язык. Путем исследования языка можно выразить концептуальное содержание сознания. Как самостоятельная область современной лингвистики, когнитивная лингвистика выделилась из когнитивной науки. Ее формирование связано с именами американских ученых Дж. Лакоффом, Рэем Джекендоффом [5; 6]. В лингвистике выделяется два направления: лингвокультурный (В.И. Карасик, В.А. Маслова, Ю.С. Степанов, В.В. Красных) занимается изучением национальной концептосферы; лингвокогнитивный (И.А. Стернин, В.Н. Телия, Е.С. Кубрякова) предполагает исследование полевой модели концепта. В казахстанской лингвистике лингвокультурологический подход в своих исследованиях применяли такие ученые, как З.К. Сабитова [7], Ш.К. Жаркынбекова [8], Г.А. Хамитова [9], Т.В. Зенкова [10] и другие.

В настоящей статье применяется лингвокогнитивный подход к изучению концепта. Концепт не всегда может быть вербализован языковыми средствами. По словам В.И. Карасика, существует множество концептов в индивидуальном сознании, не подлежащих вербализации [11]. Концепт может быть вербализован лексическими, фразеологическими способами и другими языковыми средствами. При исследовании концепт проходит несколько этапов: анализируется лексическое значение слова, выявляется синонимический ряд, определяется категоризация концепта в языковой картине мира, исследуются концептуальные метафоры, а также сценарии, проводится фреймовый анализ. Под фреймом понимаются определенные элементы, которые несут в себе организацию знаний о конкретных ситуациях, чаще всего расположенных в иерархическом порядке. Термин «фрейм» стал известным в лингвистике после работ М. Минского [12]. По его мнению, человеческое мышление основано на хранящихся в памяти структурах — фреймах. Во время процесса понимания активизируется определенный фрейм, соответствующий данной ситуации. Ч. Филлмор [13] полагает, что фрейм активизируется текстом, если данная языковая форма ассоциируется с конкретным фреймом. Фреймы представляют собой знания о мире, которые хранятся в памяти человека в виде связанных конструкций. Фреймы образуют цепь элементов — субфреймы, слоты. Субфреймы, из которых состоит фрейм, тесно взаимодействуют друг с другом, также слоты имеют связь между собой и делятся по категориям. Информация, которая содержится в фреймах, является наиболее важной для определения данного концепта. Выделить характерную информацию для конкретной лингвокультуры помогают этно- и социокультурные особенности. На сегодняшний день существует несколько вариантов объяснений термина «фрейм», человек, попадая в ту или иную конкретную ситуацию, использует данные, заложенные в виде структур, представляющих стереотипную ситуацию в сознании носителя языка. Изучив работы исследователей по данной теме, можно сделать следующие выводы:

1. Фрейм представляет стереотипную ситуацию и является отражением опыта человека.
2. Фрейм помогает объединять языковую область с когнитивной в процессе речи.
3. Фрейм активизирует концепт при помощи присваивания единице знания семантической единицы.
4. Фрейм имеет сложную структуру.

Фреймы отличаются у разных людей, они заполняются в соответствии с жизненным опытом человека. По мнению Чарльза Филлмора, интерпретатор в процессе понимания определенного текста помещает его свою известную модель.

Результаты и обсуждения

Обращаясь к этимологическим словарям Г.А. Крылова [14], Н.М. Шанского [15], А.В. Семёнова [16], было выявлено, что лексема «успех» в русском языке образована от *успѣти* (*успеть*). Буквально — «то, что смогли (успели) сделать». В XVI–XVII веках связь значения между «спех» и «успех» ослабевает. «Успех» является синонимом лексемы «удача», что, в свою очередь, подчеркивает не активность и собственные достижения человека, а получение чего-то при помощи высших сил, везения, стечения внешних обстоятельств, а также он ассоциировался с победой в бою, упоминания о связи «успеха» и получения прибыли нет. Таким образом, в фольклорном значении «успех» случался сам по себе, без приложения усилий со стороны человека, «волшебным образом». Об этом свидетельствуют народные сказки, в которых Иван-дурак или Емеля удачно женились, или «счастье само привалило». Это отражено в народных поговорках: «не было ни гроша, а вдруг алтын», «то не было ни

пища, то луку мешок», «по щучьему велению, по моему хотению». Со временем концептуальное пространство «успех» и его содержательное наполнение претерпевают значительные изменения.

В современном общественном сознании успех, в первую очередь, связывается с достижением, и это понимание отражено в значениях соответствующих лексем в толковых словарях русского языка. Словари приводят три определения успеха: 1. Положительный результат, удачное завершение чего-н. *Добиться успеха. С тем же успехом.* 2. Общественное признание, одобрение. *Шумный успех книги. Артист имеет успех у зрителей.* 3. Хорошие результаты в работе, занятиях. *Дочка делает успехи по математике. Успехи в спорте. Как ваши успехи? (Как ваши дела?). С успехом — легко, успешно, без затруднений* [17; 636,18; 840].

Для выявления современного представления об успехе в русской лингвокультуре был проведен фреймовый анализ, в процессе которого было выделено несколько основных субфреймов и слотов:

Субфрейм *труд*: *Залог успеха — труд и вера в себя. Любое новое дело без труда не одолеешь. Вдохновение приходит во время труда. Трудное не есть невозможное. Душу и сердце в работу вложи, каждой секундой в труде дорожи. Без успеха в учебе нет успеха в труде.* На материале многочисленных высказываний о труде необходимо отметить его важность в достижении успеха. Только усердный труд может привести к успешным результатам.

Далее выделяются слоты, составляющие данный субфрейм:

1. *Старание* — лексема является синонимом слова «усилие»: *Старание — мать успеха. Без усилий нет успеха.*
2. *Трудолюбие* — человек ленивый не достигнет успеха, любовь к труду и привычка к труду помогают достигать желаемых вершин. *Трудолюбие — её настоящий талант, она умеет работать и будет здорово, если ей помогут. Разовьете в себе интеллектуальные способности, укрепите тонкие стенки памяти и ума, выработаете в себе сильную и добрую волю и трудолюбие, энергию, терпение, любовь к делу* (Алексей Яшкин, 2003). Человек трудолюбивый, несомненно, достигает своих целей.

Следующий субфрейм *смелость*: *Успех всегда оправдывает смелость. Успех неразлучен с храбрыми.* Смелость необходима для достижения цели, храбрые люди пытаются достичь свои цели, не боясь сложности, разочарований и потерь. Не каждый человек обладает данным качеством.

Исходя из фактического материала в субфрейме «смелость» выделяется слот *риск*. *Пытаясь идти новым неизведанным путем для достижения успеха в определенном деле, люди сталкиваются с риском. Среди возможных рисков есть риск потери всего: статуса, материальных вещей, отношений и др. Оценивая риски и возможный успех, человек, преодолевая себя, стремится к своим достижениям: Смелость (склонность к риску) — не самоцель, а лишь средство достижения успеха. Риск и смелость играют существенную роль в управлении, в процессе принятия решений, защищают от консерватизма и конформизма. Высокий уровень смелости (особенно в переходный, критический период) играет позитивную роль в деятельности человека и может обеспечить успех. Рискуя же, мы можем обрести на порядок больше!*

Анализ фактического материала позволил выделить и такой субфрейм *любовь к делу*: *Главная сила человека — хотение. Как человек чего захочет, так он о том похлопочет. К чему душа лежит, к тому и руки приложатся. С хотением и с терпением и гору своротить. Была бы охота — залдится всякая работа. К чему охота, к тому и смысл. Без любви к делу не станешь мастером.* Народные пословицы и поговорки отражают смысл понятия «любовь к делу», желание и стремление к делу, которое «по душе» являются основными факторами в достижении вершин. Лексемы «хотение» и «охота» выражают понятие «любовь к делу».

Ваша инициатива и любовь к делу и на этот раз принесут нашей родине и Красной Армии пользу (Ю.Н. Ерофеев, 2012). В данном примере возможна замена лексемы «польза» на «успех», имплицитно значение этого слово выражает понятие «успех».

Нет никакой тайны Логидзе, есть любовь к делу и знание дела (Фазиль Искандер, 1989).

У вас — все шансы на успех: знание восточных языков, знание литературы, исследовательский опыт и, могу засвидетельствовать, исключительная любовь к делу. (С.Д. Мстиславский, 1905). Как видно, для успеха необходимы личные качества, навыки, умения, способности и «любовь к делу».

Субфрейм «любовь к делу» содержит в себе два слота:

- 1) *талант* — каждый человек наделен определенными талантами, которые так или иначе помогают в стремлениях, не только желание и целеустремленность помогают достичь результата, имея природный талант и призвание, успех в деле приходит легче и быстрее.

— *Выпьем за успех нашей будущей картины! Истинный талант когда-нибудь пробьёт себе дорогу.* — *Чучело ты моё,* — сказала Галя... (Сергей Довлатов, 1993). В данном примере талант является главным двигателем к успеху, лексема «талант» представлена при помощи онтологической метафоры и является агенсом, который может сам совершать действие, а именно «пробивать» дорогу, то есть идти на пути успеха.

Очевидно, был у неё талант к этому делу (Сергей Довлатов, 1993). Лексему «талант» можно заменить лексемой «призвание», то есть призвание к определенному делу, которое выделяет человека среди других.

Однако если исходить из утверждения М. Горького, что «талант развивается из чувства любви к делу, возможно даже, что талант — в сущности его — и есть только любовь к делу, к процессу работы» [1], следует смягчить наш жесткий приговор признанием того, что достаточно любить газетное дело, чтобы стать журналистом; но уже без этого, без любви, действительно рассчитывать не на что! (Валерий Аграновский, 1999). Как полагал М. Горький, талант можно развить, если любишь процесс работы. Успех в становлении профессиональным журналистом зависит не только от одного желания, нужно иметь дар и талант к письму и коммуникации с людьми;

2) *вера* — вера в занятие, которое приносит удовольствие, также ведет к успеху, вера помогает вдохновляться и идти вперед, преодолевая преграды: *Секрет: а) вера в людей, любовь к ним, любовь к делу, вера в успех, в дело, в его значимость и победу; б) каждый человек на что-нибудь да способен (об этом хорошо у Горького) (М.С. Шагинян, 1985); Талант — это вера в себя, в свою силу.* (М. Горький «На дне»). Вера придает уверенность в том, что талант и любовь к делу приведут к успеху.

Субфрейм терпение. Благодаря терпению и настойчивости возможна реализация планов, задач и целей. Человек, не имеющий терпения, легко сдается и соответственно не достигает успеха: *Единственное условие, от которого зависит успех, есть терпение* (Л.Н. Толстой); *Терпение — важнейший жизненный ресурс, который необходим каждому, кто стремится к успеху; Мы уже говорили, что терпение чрезвычайно важно для успеха. Ранее мы рассмотрели три разных грани терпения и увидели, какая из наиболее важна для тех, кто стремится к успеху; Терпение — это ключ к успеху, один из главных компонентов.*

Данный субфрейм не представлен слотами.

Интересно отметить, что, как показало исследование материала, самой частотной лексической единицей (40 % из отобранного фактического материала), ассоциирующейся с лексемой «успех», является «неудача». Это позволило нам выделить и такой субфрейм, как *неудача*. Неудача является постоянным спутником успеха, поскольку достижение успеха ассоциируется с прохождением множества трудностей: *Жизнь как луна: то полная, то на ущербе. Успех всегда следует за неудачей: Я испытал уже столько неудач, что теперь мне не страшно испытать даже успех.* Субфрейм «неудача» является самым многочисленным по количеству слотов:

1) *поражение* — по результатам анализа материала Национального корпуса русского языка, лексема «поражение» является часто употребляемым синонимом слова «неудача». *Твой успех — это всегда чье-то поражение.* В данном случае лексема «поражение» выступает как понятие военных действий, когда ведется бой и одна сторона терпит поражение (неудачу), напротив другая сторона одерживает победу (успех). *Спортсмен из Мордовии, выигрывавший золото и две бронзы на трёх предыдущих чемпионатах мира, впервые закончил выступление на турнире поражением* (Владимир Зайвий). Спортсмен потерпел поражение / неудачу, не достиг успеха. *Фаворит соревнования пропустил уже на четвертой минуте — и только в конце встречи превратил поражение из позорного в более или менее приличное. Фиаско стало для «блауграны» первым с 20 января* (газета «Наша Нива»).

Если ты сегодня вытянула счастливый билет, значит, кого-то другого судьба им обделила. В данном высказывании смысл значения словосочетания «судьба обделила» означает, что человек потерпел поражение, неудачу, а словосочетание «счастливый билет» имплицитно представляет лексему «успех». *Ничего не дается в жизни просто так, и за успех приходится платить по прайс-листу.* Выражение «платить по прайс-листу» означает «потерпеть поражение/неудачу в каком-либо деле»;

2) *спуск* — *За каждым спуском есть подъем.* Успех чередуется с неудачами, после очередной неудачи (спуска) и вложения определенных усилий человек получает свои «плоды» (подъем);

3) *подъем* — успех «вырастает» или «поднимается» после неудач: *Подлинный успех вырастает на руинах ваших неудач. Временем в горку, а временем в норку.* Данная пословица отражает народное понимание успеха, «идти в гору» означает «улучшить положение своих дел, преуспеть»,

тем самым подтверждает, что бывают спуски (норы, так как находятся внизу под землей) и подъемы (возвышение над землей). Неудачи чередуются с успехом — как спуск и подъем в горной местности;

4) *борьба* — борьба за успех может привести к своему желанному результату или к поражению, она является обязательным компонентом успеха и представлена в виде слота субфрейма «неудача». *Между тем в финал вышел Сергей Емелин, а Роман Власов и Сергей Семёнов прекратили борьбу за медали* (Владимир Зайвый). Лексическая единица «борьба» имплицитно выражает стремление к успеху, спортсмен отчаялся и перестал прилагать усилия. *Ведь успех — это результат, который достигается в борьбе с разнообразными препятствиями, и, в первую очередь, — с собственной ленью, пассивностью, нежеланием что-либо менять в своей жизни* (М. Темченко, эксперт по финансам). Успешный человек каждый день преодолевает себя и борется, прежде всего, с собой;

5) *трудности* — *Как дорог успех, узнаешь не сразу...* Ценность успеха проявляется только после преодоления трудностей. *Самая чистая вода бывает в тех источниках, в которых она пробивается сквозь препятствия, преодолевая трудности* (М. Норбеков). В данном случае автор под словосочетанием «чистая вода» подразумевает «чистый успех», то есть успех, заработанный самим человеком. *Жизнь состоит из борьбы с трудностями, которые можно преодолевать, добиваясь успеха, или перед которыми можно пассивать, отступая и отказываясь от победы* (М. Темченко, эксперт по финансам). Человек сам выбирает бороться с трудностями или отступить и потерпеть неудачу. *Успех человека определяется, в том числе, и тем, сколько сил потребовалось вложить для его достижения и сколько трудностей пришлось преодолеть, прежде, чем к нему прийти. Так, собственник двухкомнатной квартиры, заработанной «с нуля», в реальности куда более успешен, чем наследник миллионного состояния, который не сталкивался с трудностями и не преодолевал их* (М. Темченко, эксперт по финансам); *Самые успешные люди не преодолевают невзгоды — они принимают их! Они понимают, что трудности помогают им стать более мудрыми, более развитой версией самих себя. Это дар, а не препятствие для преодоления* (nastroy.net). Лексическая единица «невзгоды» в данном предложении заменят лексему «трудности».

Все трудности в моей жизни мотивировали меня искать выход. И никогда не было идеальных условий для того, чтобы что-то начать. Уверена — без трудностей я бы вообще не добились успеха (Людмила Фридман, генеральный директор Колледжа LFA). Данное высказывание демонстрирует позитивное отношение к трудностям, так как они позволяют «закалять» характер, мотивируют и являются неотъемлемым компонентом успеха.

На пути к успеху мы найдем ряд препятствий, которые поставят нас перед испытанием. Лексема «трудности» в данном случае выражена при помощи синонима «препятствия».

Далее выделяется субфрейм *награда* — результатом приложенных усилий после неудачных попыток в каком-либо деле становится награда или успех. *Когда успех — это результат долгой борьбы, трудностей, неудач, когда он становится справедливым завершением актёрской судьбы, тогда он — награда и счастье* (Андрей Миронов).

Главная и высшая награда за этот труд состояла лишь в одном — в доверии партии (Василий Гроссман. «Жизнь и судьба», 1992). Автор данного высказывания под лексической единицей «награда» подразумевает «успех».

По итогам читательского голосования на сайте премии награда досталась роману Светланы Алексиевич «Время секонд хэнд» (Вячеслав Суриков. «Эксперт», 2014).

В номинации «Автоперсона года» (награда присуждается за выдающиеся достижения на поприще автомобильного бизнеса в России) победил Йорг Шрайбер — глава представительства Mazda Motor Rus (Эксперт авто, 2014 г.).

Возле знамени располагался маленький, накрытый красным бархатом столик, на нем стоял позолоченный кубок, наверное, тоже награда за успехи в кулинарии (Борис Мессерер. «Октябрь», 2013).

Это награда не только мне, но и моим сотрудникам, с которыми были выполнены сложные расчеты и трудные эксперименты в области экстремально высоких давлений и температур» (Мария Малыгина. «Наука в России», 2013).

Наградой может быть не только получение материальных благ, кубков, медалей, грамот, но также и абстрактные категории, такие как *признание, уважение*, которые вошли в виде слотов в субфрейм «награда».

Рассмотрим слот *признание*: *Началась интенсивная работа, её результатом был колоссальный успех, весьма удачный выход на фондовый рынок и признание Netscape в 1995 году самой быстрорастущей компанией* (Леонид Черняк. Журн. «Computer world», 2014).

Признание его как первого поэта эмиграции Гиппиус сохранила до конца (Вадим Крейд. Журн. «Звезда», 2003). В данном высказывании лексема «признание» выражает достижение успеха как поэта. *Это был первый отечественный бренд, завоевавший признание, а потому и выросший в цене.* (Евгений Толстых. Газета «Совершенно секретно», 2003). *Мы писали об этом титаническом труде и рады, что он нашёл признание у покупателей, а соответственно и у книжных рыночников* (Юлия Рахаева. Газета «Известия», 2003). Вследствие признания, определенный товар, имеющий успех на рынке, может рассчитывать на повышение своей стоимости, что принесет ему дополнительную материальную пользу. *«Карусель» существует 20 лет, но только в 2001 г. коллектив получил официальное признание в виде Гран-при на Всероссийском фестивале фольклора «Кубанский казачок»* (Журн. «Костромская карусель», 2003). Признание в спорте, конкурсах и фестивалях выражается через получение наград, Гран-при.

Слот *уважение* в значении «признание/успех» имеет меньшую частотность в Национальном корпусе русского языка: *Ведь у Мусоргского Марфа «выписана» с гораздо более сильным характером и ей отведена несколько другая роль; это цельная, сильная натура, нравственная чистота и величие души которой должны вызывать у слушателей не просто уважение, но и восхищение* (И.К. Архипова. «Музыка жизни. Вагриус», 1998). Успехом у творческих профессий всегда являлось уважение поклонников данного таланта. *Стремительный карьерный рост, уважение коллег, высокая зарплата, семейная идиллия — кто-то получает все это на «раз-два», а кому-то так никогда и не удастся найти себя в жизни и добиться высот. Кого винить и что делать, разобрался Work.ua.* (Журн. «Work.ua»). Уважение среди коллег можно получить благодаря профессиональным успехам, развитию.

Субфрейм *дружба*. Анализируя данный слот, мы отмечаем разное восприятие понимания дружбы в достижении успеха — положительное и отрицательное. В положительной коннотации «дружба» помогает объединить все силы и добиться желаемого. *Все за одного, а один за всех, тогда и в деле будет успех. Собраться вместе — это начало, держаться вместе — это прогресс, работать вместе — это успех. Где нет дружбы — там нет успеха.*

Также встречается неоднозначное отношение к дружбе и совместному успехе. *Настоящая дружба всегда постоянна, независимо от внешних условий. Но чтобы достигнуть успеха в бизнесе, надо идти в ногу с меняющимися внешними условиями и, соответственно, адаптироваться к ним; Цели у друзей чаще всего бывают разными. Если в результате совместных усилий, появятся первые положительные результаты, то реакция будет тоже разной. При успехе люди испытывают эмоциональный подъём, возводя при этом свою самооценку на головокружительную высоту. В отрицательной коннотации дружба может быть разрушена, если цели и мнения друзей в достижении определенных результатов не совпадают.*

Анализ примеров с лексемой «успех» в Национальном корпусе русского языка позволил дополнить смысловое наполнение рассматриваемого фрейма субфреймом *деньги*. Данный субфрейм составляют такие слоты, как *благополучие* и *процветание*. Субфрейм «деньги» зачастую в сознании носителей русского языка он отмечен негативной оценкой. Например, большие деньги зарабатываются нечестным трудом, очень редко в сознании «деньги» связывают с успехом [19].

Про Куваева нельзя сказать «добился успеха». Во-первых, успех — это деньги. Пока они только где-то на горизонте, а Куваев одалживает у меня 100 рублей на такси (Журн. «Домовой»).

И не только репутации — тут, в Италии, я впервые увидела систему работы их театров: успех — деньги (И.К. Архипова). Понятие «успех» напрямую связано с лексемой «деньги», в сознании носителей языка работает схема, что деньги приходят с успехом.

— *Там меня ждут успех, деньги и понимание, — объяснял Люсе муж* (Дарья Донцова).

Нарколог составил план жизни для Фомы на ближайшие десять лет, по окончании которых он, как горький пьяница, преобразался и становился гражданским эталоном — успех, деньги, поприще, слава — все это неминуемо грозило Фоме (Сергей Осипов). Человек должен добиться успеха, это является целью и эталоном в современном обществе.

Следующие примеры иллюстрируют как лексемы «процветание» и «благополучие» имплицитно заменяют лексему «успех»:

Став клиентом нашей компании, Вы получите профессиональный и высокоэффективный информационный отдел в Вашей фирме, который будет работать на пользу и процветание Вашего бизнеса и услугами которого смогут воспользоваться все сотрудники Вашей фирмы (Информационная система Info Line).

Новый цирк с его смертью потерял не только великолепного работника — масштаб личности руководителя влияет на процветание всего дела (Игорь Кю).

На его основе формируются новые механизмы общественной координации, поэтому возможно создание социальной инфраструктуры, обеспечивающей процветание всего цифрового общества (Журн. «Информационное общество»).

Это та основа, на которой базируется не только благополучие индустрии продуктов питания, но и социальная стабильность европейского общества (Газета «Поиск»).

Слоты «процветание» и «благополучие» являются синонимичными и контекстными. Лексема «процветание» несет в себе смысловое значение «динамичности, развития, движения», в то время как лексема «благополучие» представляет «статичность».

Заключение

Проведенный анализ фактического материала позволил выделить восемь субфреймов, объективирующих концепт «успех». Практически каждый субфрейм представлен несколькими слотами. Самым многочисленным по содержанию слотов является субфрейм «неудача», так как «неудача» является неотъемлемым компонентом на пути к достижению успеха. Важные и значимые номинативные единицы представлены в виде частотных синонимов лексемы «успех», что отражает языковое сознание народа. Современное понимание «успеха» имеет ряд вариантов, каждый человек видит его в зависимости от своих жизненных приоритетов. К числу значимых компонентов успеха относятся деньги, которые можно рассматривать как отдельный концепт, но во взаимосвязи с понятием «успех», «деньги» являются следствием успешной деятельности человека, и это закреплено в актуальном восприятии носителей русского языка. Этимологический и лексикографический анализ лексемы «успех», его фреймовая объективация показали, насколько изменилось его понимание. Для современного общества «успех» стал одним из главных жизненных приоритетов, что доказывается наличием в речи столь разнообразных номинативных единиц, синонимов, атрибутивных словосочетаний, паремий, фразеологизмов.

Данная статья подготовлена в рамках проекта «Механизмы формирования коллективной идентичности казахстанской молодежи: социолингвистический и дискурсивный подходы» по грантовому финансированию МНВО РК на 2022–2024 гг. (ИРН AP14869030).

Список литературы

- 1 Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. — 2001. — № 1. — С. 64–72.
- 2 Карасик В.И. Антология концептов / В.И. Карасик, И.А. Стернин. — М.: Гнозис, 2007. — 512 с.
- 3 Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. — Воронеж: Истоки, 2001. — 270 с.
- 4 Бабушкин А.П. Типология концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. — Воронеж: ВГУ, 1996. — С. 5–14.
- 5 Национальный корпус русского языка. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ruscorpora.ru/explore?req=%D1%83%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%85>.
- 6 Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» / Е.С. Кубрякова // Вестн. Воронеж. гос. ун-та. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2001. — № 1. — С. 4–10.
- 7 Сабитова З.К. Лингвокультурологические аспекты изучения взаимоотношения языка и культуры / З. К. Сабитова // Вестн. Казах. нац. ун-та. Сер. Филол. — 2011. — № 2 (132). — С. 20–23.
- 8 Жаркынбекова Ш.К. Этнокультурная специфика концепта «толерантность» (совместно с А. Тугел) / Ш.К. Жаркынбекова. — Астана: Изд-во Центра «Зерде», 2010.
- 9 Хамитова Г.А. Понятийный аспект концепта «cruelty» / Г.А. Хамитова, С.С. Бирева // Язык, литература и история в современной научной парадигме: материалы Междунар. науч.-практ. конф. — Павлодар, 2018. — С. 178, 179.
- 10 Зенкова Т.В. Ценностные доминанты лингвокультурного типажа «successful person» в американской лингвоаксиологической картине мира / Язык, литература и история в современной научной парадигме: материалы Междунар. науч.-практ. конф. — Павлодар, 2018. — С. 156–160.
- 11 Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. — Волгоград, 2002.
- 12 Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский; пер. с англ. О.Н. Гринбаума; под ред. Ф.М. Кулакова. — М.: Энергия, 1979. — 151 с.

- 13 Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор; пер. с англ. А.Н. Баранова; ред. М.А. Оборина // В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. — М.: Прогресс, 1988. — С. 53–92.
- 14 Крылов Г.А. Этимологический словарь русского языка / Г.А. Крылов. — СПб.: Полиграфуслуги, 2005. — 432 с.
- 15 Шанский Н.М. Этимологический словарь / Н.М. Шанский. — 3-е изд., испр. — М.: Дрофа, 2004. — 399 с.
- 16 Семёнов А.В. Этимологический словарь русского языка. Сер. «Русский язык от А до Я» / А. В. Семёнов. — М.: Изд-во «ЮНВЕС», 2003. — 704 с.
- 17 Лопатин В.В. Малый толковый словарь русского языка / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. — М.: Рус. яз., 1990. — 636 с.
- 18 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — 4-е изд., доп. — М., 2003. — 840 с.
- 19 Агаркова Н.Э. Концепт «деньги» в современном английском языке / Н.Э. Агаркова // Лингвистические парадигмы и лингводидактика: тез. докл. и сообщ. III Междунар. науч.-практ. конф. (16–18 июня 1998 г.). — Иркутск: ИГЭА, 1998. — С. 5, 6.

Э.Б. Заданова, Ш.К. Жаркынбекова

Орыс лингвомәдениетіндегі «табыс» ұғымының фреймдік құрылымы

Мақалада фреймдік талдау әдісін қолдана отырып, «табыс» ұғымының құрылымы қарастырылған. Тақырыптың өзектілігі философия, мәдениеттану, психология және әлеуметтану сияқты әртүрлі ғылымдардағы табысты зерттеулердің үлкен танымалдылығымен негізделеді. Тіл білімінде табысты зерттеу де келешегі зор зерттеу болып табылады. Қазіргі қоғам табысқа жетуге бағытталған, ғылыми және публицистикалық әдебиеттерде табыстың анықтамасы, оның қоғам өміріндегі маңызы, сондай-ақ оған жету жолдарының әртүрлі тәсілдері берілген. Мақаланың мақсаты — орыс тіліндегі «табыстың» берілуінің тілдік құралдарын зерттеу және сипаттау, сонымен қатар орыс тілінде сөйлейтіндердің санасында табысқа деген көзқарасты анықтауға бағытталған. «Табыс» ұғымы орыс тілі мәдениетіндегі ең маңыздыларының бірі және сөйлеуде вербализацияның жоғары жиілігіне ие. Авторлар әмбебап ұғымдарды қабылдау мен вербализациялаудағы айырмашылықты атап көрсете отырып, қазіргі адамдарда «табысты» түсіну «американдық арман» ұлттық идеясынан туындайды деп санайды. Концепция когнитивтік құрылым бола отырып, фреймдерде вербализацияланады, ол фреймдік талдауды зерттеу әдісі ретінде таңдау қызметін атқарады. Мақалада лингвистикалық сананың рефлексиясынан көрінетін өмірлік тәжірибені жинақтау барысында фреймдерді меңгерудің маңыздылығы атап көрсетілген. Фреймді талдау нәтижесінде «табыс» түсінігін объективтендіруге негіз болған сегіз қосалқы кадр және он төрт слот анықталды. Осылайша, этимологиялық интерпретацияларды қарастыру, Орыс тілінің ұлттық корпусының материалын зерттеу фольклор мен табыстың қазіргі түсінігі арасындағы айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: «табыс» ұғымы, когнитивтік лингвистика, лингвистикалық мәдениет, фреймдік талдау, фреймдер.

E.B. Zadanova, Sh.K. Zharkynbekova

Verbalization of the concept “success” in Russian: a frame analysis

The present article discusses the structure of the concept "success" using the method of frame analysis. The relevance of the topic is justified by the great popularity of success research in various sciences, such as philosophy, cultural studies, psychology and sociology. In linguistics, the study of success is also a promising study. Modern society aims at achieving success, scientific and journalistic literature presents various approaches to the definition of success, its importance in the life of society, as well as ways of achieving it. The article aims at studying and describing linguistic means of success in Russian, as well as at revealing the attitude to success in Russian speakers. The concept "success" is one of the significant in Russian linguistic culture and has a high frequency of verbalization in speech. The authors consider that success, as it is understood by modern people, originates from the national idea of the "American Dream", while highlighting the difference in the perception and verbalization of universal concepts. The concept, being a cognitive structure, is verbalized in frames, which was the choice of frame analysis as a research method. The article emphasizes the importance of acquiring frames in the process of life experience, which manifests itself in the reflection of language consciousness. Frame analysis resulted in the identification of eight sub-frames and fourteen slots, which formed the basis of the objectification of the concept "success". Thus, the review of etymological interpretations and the study of the material of the National Corpus of the Russian language allowed us to identify the differences between folklore and modern understanding of success.

Key words: concept "success", cognitive linguistics, linguoculture, frame analysis, frames.

References

- 1 Vorkachev, S.G. (2001). Lingvokulturologiia, yazykovaia lichnost, kontsept: stanovlenie antropotsentricheskoi paradigmy v yazykoznanii [Linguoculturology, linguistic personality, concept: the formation of an anthropocentric paradigm in linguistics]. *Filologicheskie nauki*, 1, 64–72 [in Russian].
- 2 Karasik, V.I., & Sternin, I.A. (2007). *Antologiya kontseptov* [Anthology of concepts]. Moscow: Gnozis [in Russian].
- 3 Popova, Z.D., & Sternin, I.A. (2001). *Ocherki po kognitivnoi lingvistike* [Essays in cognitive linguistics]. Voronezh: Istoki [in Russian].
- 4 Babushkin, A.P. (1996). *Tipologiya kontseptov v leksiko-frazeologicheskoi semantike yazyka* [Typology of concepts in the lexico-phraseological semantics of the language] [in Russian].
- 5 Natsionalnyi korpus russkogo yazyka [Russian National Corpus]. (n.d.). www.ruscorpora.ru. Retrieved from <https://www.ruscorpora.ru/explore?req=%D1%83%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%85> [in Russian].
- 6 Kubryakova, E.S. (2001). *O kognitivnoi lingvistike i semantike termina «kognitivnyi»* [About cognitive linguistics and semantics of the term "Cognitive"]. *Vestnik Vorozhenskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Lingvistika i mezhkulturaia kommunikatsiia* — Bulletin of Voronezh State University Series of Linguistics and Intercultural Communication, 1, 4–10 [in Russian].
- 7 Sabitova, Z.K. (2011). Lingvokulturologicheskie aspekty izucheniia vzaimootnosheniia yazyka i kultury [Linguistic and cultural aspects of studying the relationship between language and culture]. *Vestnik Kazakhskogo nacionalnogo universiteta. Seriya Filologicheskaiia* — Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Philological series, 2 (132), 20–23 [in Russian].
- 8 Zharkynbekova, Sh.K. (2010). *Etnokulturaia spetsifika kontsepta «tolerantnost» (sovmestno s A. Tugel)* [Ethno-cultural specificity of the concept "tolerance" (together with A. Tugel)]. Astana: Izdatelstvo Tsentra «Zerde» [in Russian].
- 9 Khamitova, G.A., & Bireva, S.S. (2018). Poniatiinyi aspekt kontsepta «cruelty» [The conceptual aspect of the Cruelty concept]. *«Yazyk, literatura i istoriia v sovremennoi nauchnoi paradigme»: Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii*, 178, 179. Pavlodar [in Russian].
- 10 Zenkova, T.V. (2018). Tsennostnye dominanty lingvokulturnogo tipazha «successful person» v amerikanskoii lingvoaksiologicheskoi kartine mira [Value dominants of the linguocultural type "successful person" in the American linguoaxiological picture of the world]. *«Yazyk, literatura i istoriia v sovremennoi nauchnoi paradigme»: materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii*, 156–160. Pavlodar [in Russian].
- 11 Karasik, V.I. (2002). *Yazykovoi krug: lichnost, kontsepty, diskurs* [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd [in Russian].
- 12 Minskij, M. (1979). *Freimyi dlia predstavleniia znaniia* [Frames for knowledge representation] (O. N. Greenbaum, Transl.; F. M. Kulakova, Ed.). Moscow: Energiia [in Russian].
- 13 Fillmor, Ch. (1988). Freimy i semantika ponimaniia [Frame and semantics of understanding]. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike. Vypusk XXIII. Kognitivnye aspekty yazyka* — New in Foreign Linguistics. Issue XXIII. Cognitive aspects of language Moscow: Progress [in Russian].
- 14 Krylov, G.A. (2005). *Etimologicheskii slovar russkogo yazyka* [Etymological dictionary of the Russian language]. Saint Petersburg: Poligrafuslugi [in Russian].
- 15 Shanskij, N.M. (2004). *Etimologicheskii slovar* [Etymological dictionary]. (3d ed.). Moscow: Drofa [in Russian].
- 16 Semyonov, A.V. (2003). *Etimologicheskii slovar russkogo yazyka. Seriya Russkii yazyk ot A do Ya* [Etymological dictionary of the Russian language]. Moscow: Izdatelstvo «YUNVES» [in Russian].
- 17 Lopatin, V.V., & Lopatina, L.E. (1990). *Malyi tolkovyi slovar russkogo yazyka* [Small explanatory dictionary of the Russian language]. Moscow: Russkii yazyk [in Russian].
- 18 Ozhegov, S.I., & Shvedova, N.Yu. (2003). *Tolkovyi slovar russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]. (4th ed.). Moscow [in Russian].
- 19 Agarkova, N.E. (1998). Kontsept «dengi» v sovremennom angliiskom yazyke [The concept of "Money" in modern English]. *Lingvisticheskie paradigmy i lingvodidaktika: Tezisy dokladov i soobshchenii: III Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia*. Irkutsk: IGEA, 5, 6 [in Russian].

F.A. Kakzhanova*

*Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan
(E-mail: Fazira11@mail.ru)*

Kazakh aspect category: the content and analytical expression plans

It is considered that there is no aspect category in the morphology of verbs in the Kazakh language. This means that native speakers of the Kazakh language “do not have” the aspect content plans in their Worldview or they have no result, process, protracted actions and others. If there is no a plan of content, then there is no a plan of expression, since the language reflects only on the existing plans of contents. The category of aspect is one of the six categories of the verb and is the dominant category that determines the semantics of the predicates or the proposition of the whole sentence in the semantics of syntax. The subjective negation of aspect does not influence on the objective language, but it affects the learning and teaching of the language from the point of view of perception of the semantics of sentences, as well as the methodology for studying and teaching this topic. The paradox lies in the fact that the aspect category is not in grammar, but the category of aspect is often found in works of art. The author keeps to the opinion that the objective Kazakh language has a content plan and analytical expression plans in the matrix of the Kazakh language, if these necessary constituents exist, then the aspect category has the right to exist. Kazakh has the aspect category and it is reasoned in this article. It is novelty and relevant of this article. The article presents the existence of the aspect category in the Kazakh language through its plans of content and analytical expression plans.

Keywords: aspect, content plan, analytical expression plan, synthetic expression plan, process, result, protracted, fact.

Introduction

According to typological classification of Kazakh, it is considered to be an agglutinative language, but a major part of verb categories is presented analytically.

“Agglutination” is the mechanical attachment of unambiguous standard affixes to roots [1]. Agglutination is a grammatical process in which words are composed of a sequence of morphemes (meaningful word elements), each of which represents not more than a single grammatical category. This term is traditionally employed in the typological classification of languages. Turkish, Finnish, and Japanese are among the languages that form words by agglutination [2].

Agglutination frequently meets in nouns and nounal parts of speeches to express the categories of number, case and changes of the person endings of verbs in Kazakh languages. Agglutination is inherent to all languages except the isolating languages, not only to Kazakh. The main key part of languages is a verb, but the verb categories of Kazakh are conveyed analytically. But nothing is written about Kazakh analytics.

What is analyticity? According to A.A. Reformatzky’s opinion, “an analytical language is the methods that express grammar outside of words or methods of formal words, word order, and intonation”. According to the Britannica Encyclopedia, “Any language that uses specific grammatical words, or particles, rather than inflection, to express syntactic relations within sentences”. If we take the aspect category as one hundred percent, seventy-five of Kazakh aspects are conveyed by analytical way and about twenty-five of them are conveyed synthetically. If a language is agglutinative, in that case all language phenomena are analyzed from the point of synthetical languages, that is why sometimes they are analyzed from the point of Russian expression plans, because the analytical Kazakh and in flexional Russian belong to synthetical languages, in spite of the fact that they are different.

An aspect category is one of the dominant categories of a verb. This category is absent among verb categories in Kazakh. There are and were diametrically opposed points of view about the aspect category in Turkic languages in general, and the Kazakh aspect in particular. “To search for the verb aspect in the Kazakh language, in my opinion, is a waste of time” [3]. “Aspect as a grammatical category is absent in Turkic languages. Occasionally in these languages, affixes that express the multiplicity of actions are found, and periphrastic formations are widely used, the purpose of which is to convey the nuances, methods and mo-

* Corresponding author’s e-mail: *Fazira11@mail.ru*

ments of passing actions: “the start of actions, the end of actions”, “actions happen by oneself”, “actions happen by another person”, “intensifying actions”, “actions happen unexpectedly” [4]. According to I. Mamanov, the Kazakh language has two aspects: continuous and complete [5]. In this direction, special attention should be paid to the work of N. Oralbaeva, according to the scientist, “the aspect is the development of action from beginning to end. If there is a beginning of action, then naturally there should be an end. If the action started, but has not been completed, then the action is in progress. Depending on the action development characteristics, actions are divided into three stages [6]. All these conclusions about the aspect of the Turkic languages in general, and about the Kazakh aspect in particular, were made against the background of the principles of the traditional existing aspect theory, created on the expression plans of the Slavic languages in general and Russian in particular. That is why it is natural, that it was denied.

It is known, that Kazakh relates to agglutination language, but agglutination does not present the variety of aspects, besides the fact aspect. If the aspect category will be searched from the point of synthetic expression plans in general and the expression plans of the Russian language in particular, in that case it is the right conclusion, that there is “no” the aspect category in Kazakh, because most of them are conveyed analytically. The analyticity is performed by syncretics of the Kazakh language, which is the basis of it.

The materials and methods of investigation

During the time of Eurocentrism, the topic about the aspect category was unfamiliar, it was studied by Soviet Turkologists - orientalist. Famous scholars had made great contributions to the study of Turkic languages, including the aspect category. They are: N.A. Baskakov, A.N. Kononov, B.A. Serebrennikov, I.I. Meshchaninov, N.K. Dmitrev, D.M. Nasilov, A.N. Tikhonov, A.M. Scherbak, L.N. Kharitonov, V.A. Bogoroditsky, N.P. Dyrenkov and others. It is and was studied by the Kazakh linguists: N. Sauranbaev, I.E. Mamanov, N.N. Oralbaeva N., I.K. Üiyqbaev, A.I. Iskakov, S. Maralbaeva, K. Muhamadi, K. Bibek, A. Sharapidenova and others.

As concerned as *methods* of such article, there were used functional and semantic analyses, the directly constituting method, different types of generalizations and argumentations, axiological methods through the identification of problems and hypotheses.

Investigation results

The verb has about six categories (which are known now): *tense, mood, voice, aspect, person* and *number*. The former has four categories: tense, mood, aspect, voice reveal a verb from different side, adding a verb action different discrete their meanings.

The aspect expresses different inner stages of action development; the tense localizes an action on time line; the mood expresses the relation of the action to reality; and the voice expresses by whom an action is done: by a subject or an object.

The latter both of them: person and number express the agreement between subjects and predicates; they are more syntactical categories.

According to their functions, the most important and dominant verb category is the aspect category. If verbs express actions, the aspect expresses the type of actions based on inner stages of action development. If the aspect category reveals actions from the inner development, the rest of the verb categories express additional properties of actions.

All these verb categories function simultaneously, because all of them are in a single expression continuum, they cannot be separated or taken away, because each of them has no its own expression plan, that is why the expression plans of these verb categories are organized in such way. That is why it is impossible to separate them from each other in this continuum, they can function, when they are together. Can we say after that some languages are aspectual, others are temporal? In a priori all languages are temporal and aspectual.

The reasons for such divisions were also theoretical errors in the existing traditional aspect theory definition. For instance, the aspect theory definition, which states, that the action “takes place in time” or “is distributed in time”, does not take into account all the signifying elements of the aspect concept. There are terminological and conceptual confusions in this definition. This is equivalent to say that “the tense is the aspect”, “the aspect is the tense”, when each of them has its own discrete meaning, that is why they are named differently, there are two concepts: the aspect and tense. It is impossible to describe one concept with the help of another one, because concepts lose themselves, thereby depriving their identity. For example: 1) jazyp jatyrmyñ — am writing; 2) jazamyn — wrote. The first predicate is in the process aspect, the present

tense, the second is the fact aspect and the past tense. The tense explains the time of passing of actions (the present and past), the aspect expresses the states of these actions. The category of aspect includes such structures of actions as *process, result, protracted, and fact actions*, and we call them as *types of actions*, but they are called as aspects in linguistics.

How can we explain by tense the aspect meaning of a verb? Perhaps, on the basis of this aspect definition presented before, probably not, but languages are divided into two types of languages: aspectual and temporal. And the Kazakh language is considered to be temporal. The subjective opinions, judgements do not influence on objective languages, but it effects to learners of this language and translations from one language to another or vice-verse. The negation of the aspect category leads to that there is no information about the aspect category, about its essence, role, content and expression plans, its communicative role in the life. If there is no aspect, in that case, there are no completed, non-completed, processual, protracted and other actions in the life of Kazakhs. Kazakhs do, are doing, have done thousand and thousand actions every day, at the same time the grammar of the Kazakh language states, that there is no the aspect category.

If you want to say about completed *actions* in Kazakh, it will be hatty jazyp *boldym* — *has written* the letter, having heard this analytical combination, who knows the expression plans of completed actions, understand, that letter was finished and probably had been sent yet. A learner, who does not know aspect expression plans and especially the *perfect aspect*, might not understand the completeness of this action or understand as the process aspect *jazyp jatymyn* — *am writing*. The knowledge of aspect expressions is necessary for the adequate understanding of thoughts. If the plans of aspects have not been presented yet, it prevents learning Kazakh.

The native speaking writers write their work without looking at the grammar of Kazakh and do not clarify if there is the aspect category or not in the grammar of the Kazakh language, because their native language matrix is with them from birth. I understood only now the meaning of the words about grammar: “with appearing of grammar the language becomes poorer” (I do not remember, where I can read out it). I believe such opinion is not about scientific objective grammar, it is about the subjective wrong grammar. If the aspect is met in the works of writers, it means that Kazakh language matrix has an aspect category.

Firstly, the objective Kazakh language has the aspect category, because it has its content and expression plans. Secondly, all the verb categories: tense, aspect, mood, voice, person, and number function in a single expression continuum.

Let us analyze the predicate aspect constructions in the syntax: *Men leksiia ötkizip jatymyn*. “I *am conducting* the lecture”. The predicate “*ötkizip jatymyn*” — “*am conducting*” expresses the present tense, the process aspect, the active voice, the indicative mood, the singular form, and the first person. How can we say, that there is no the aspect category? They function together; it is designed in such a way based on principle of saving of language units. The verb categories are inseparable in this continuum, each of them has its discrete meaning and explains an action from the point of their meaning. It is so difficult to identify the function of each category of a verb in a single expression continuum, when they function simultaneously. If we say that there is no the aspect category, we deny the rest five verb categories, which function together with the category of aspect in the continuum.

The aspect expression plans are conveyed by combination of verbs in the forms of: *gerunds* and *auxiliary* verbs and plus *agglutinations* are conveyed analytically. A small percentage of the aspect expression plans are transmitted synthetically. The analyses of the content plans of inner development of actions allow to say, that there are four types of actions, which a human being does, which are called four types of *aspects* in language. They are the process action-aspect, the result action-aspect, the protracted -action aspect, and fact action -aspect. Each of them has its content and expression plans and sub-aspects.

They are:

1. the process aspect – *prosesti turlenu*;
2. the result aspect – *natigeli turlenu*;
3. the protracted aspect – *sozylınqy turlenu*;
4. the fact aspect – *derekti turleny*.

Each Kazakh aspect has the content and expression plans. The content plans are common to all languages, because actions have the same inner developments everywhere and they are inherent to all native speakers. The expression plans are different, because they depend on many factors: typological structures, inner determinants, synthetic indexes and others of languages. There are two types of aspect expression plans in Kazakh, they are: analytical and synthetical. The expression plans of the first three aspects are formed

analytically, the last fact aspect is conveyed synthetically. They will be presented for the first time and they are the novelty and relevant of this article.

The contents and expression plans of the Kazakh aspects.

1. Prosesti turlenu.

The content plans: the palette of action-process applications is very extensive. The core of this action is the process, this means an unfinished actions in the process. Process action is one of the main stages of action development. It is the necessary stage to complete actions.

The analytical expression plans:

1. Gerund (-p/p-yp/up- ip/ip), (-a-e-i/i), (ǵaly /galy, gelı/geli, qaly/qaly, kelı/keli)
2. Auxiliary verbs: tūr, otyr, jatyr, jūr + affixes of person, number, and tense.

For example: aityp| aita/ aitqaly tūr/ otyr/ jūr/ jatyr.

2. Natizheli turlenu.

The content plans. The core of the result action represents the completed action. The action in its development reaches its logical end, and enters in a new stage of its development, becoming perfect or completed (үйді салып болды — the house has been built). The resultive actions cover the fully completed actions

The analytical expression plans:

1. Gerund (-p/p-yp/up- ip/ip), (-a/a,-e/e, -i/i), (ǵaly/galy, gelı/geli, qaly/qaly, kelı/keli)
2. Auxiliary verbs: bit, bol, ket, qal, al, qoi, sal, tasta, şyq, öt, jıber, jönel, kel and others: number, person, and tense.

For example: aityp bit/bıttı/bıtedı; aita şyq/sal/ tasta/ ket, aitqaly keldı/ jıberdı and others.

3. Sozılynqy nurlenu

The content plans: (1) the protracted actions (Men bugün küni boıy jūmys istedım — I have been working all day) express the long process activities, (2) actions that started for a long time ago, they were not completed due to certain circumstances. Such actions have some micro-results and prospects for further development. Sometimes they will happen without development prospects in the future, and all these are the content of protracted actions (Bız myna üıdı eki jyl salyp jatyrmyz — We have been building this house for two years). The protracted actions are not completed actions, but they have partial results before interruptions. Such actions are completed after interruption if additionally conditions are created (finances, materials, etc.), and if the necessary conditions are not created, these actions remain in the incomplete form: Bız küni boıy jūmys istep jatyrmyz — have been working all day.

The analytical expression plans:

1. Gerund (-p/p-yp/up- ip/ip), (-a/a-e/e-i/i), (ǵaly/galy, gelı/geli, qaly/qaly, kelı/keli).
2. Auxiliary verbs: tūr, otyr, jatyr, jūr + affixes of person, number, and tense.
3. Adverbs: äli, sodan beri, küni boıy, N saǵat (bır saǵat, N saǵat; bır kün, on kün; üş jyl ...).

For example: äli/ eki saǵat boıy i drugie aityp tūr; aityp otyr, aityp jūr; aityp jatyr; byltyrdan beri aitqaly /kelgelı jūr; ai saıyn isteı/ aita jūr i drugie.

4. Derekti turleny

The content plans. The plan of the fact action content is quite common. An action-fact according to its property, it covers systematic, sequential repetition actions, alternate sequential actions, action-truth, instant action etc. Action facts can be used to express rhetorical questions, sports reviews, chronology, the results of scientific work as a fact, any narratives, including history and literature (stories, fairy tales and etc.).

The synthetic expression plans:

Verbs (-a/a-e/e-ı/i) + affixes of person, number, and tense.

Verbs (-dy, -di, -you, -ti). For example: Olar keldi.

Verbs (-atyn, -etin) + affixes of person, number, and tense and non-productive auxiliary verbs: de, edi, ken. For example: Biz onda ylgı baratynbyz.

Verbs (-ran, -gen, -kan, -ken -tyn -din) + affixes of person, number, and tense.

For examples: Biz aitkanbyz/ Biz aitatynbyz.

Verbs (-maq, — mek, — pak, -pek, -baq, -bek) + -shy + affixes of person, number, and tense. For example: Ol barmak-shy.

barmak-shy.

Verbs (-ar, -er, -r, -c) + affixes of person, number, and tense.

For example: Koly tisé, ol barar/biz bar-ap-myz [7]

Examples from the work of fictions:

I. Prosesti turlenu

1. Kelsem, aldymnan ozi shygyp, atymdy baylap zhatyr, — dep, Zhumabay zhakka karap, iek kagyp koydy (M. Auezov).

2. Korykkandai, kozin tas kyp zhumyp ap, kulaktaryna deyin dirildep, ulkenderdin aldyna basyp bara zhatyr (F. Musirepov).

II. Natizheli turlenu.

1. Tan agargansha tapzhylmastan otyryp, men Mentai dapterinen mynalardy okyp shyktym (A. Nurshaiykov, 159-b.).

2. Akboz aldyngy eki ayagyn erbitip kozi shatynap tura bergende, Sholak kulagyn tomen karay tukyrta basyp kaldy (M.Auezov).

III. Sozylыnqy nurlenu

1. Kaita, kunnen kunge (every day) etek alyp, örship, daurlep kele zhatkan.

2. Bari de zharmenke ashylgannan beri otalany (since the fair opened), semirip, karta-lany (since the fair opened), semirip, karta-lany kele zhatkan (A. Nurshaiykov, 159-b.).19b.).

IV. Derekti Turleny

1. Aygerimnin kay keste, kay oyudyn kandai orynga keletin surastyra otyryp, Abai keide aldebir ornekterge zhumsaytyn tuini zhiptin turlerin, boyauyn da ozi birge tandasadi. (M.Auezov).

2. Sondai zholdarmen aktalghan Kunanbai Karkaralyga kaita kelgende, ‘suiinshi’ tilegen shapkyynshy Tobyktyga karay uitki shapkan (M.Auezov).

3. Kara zhayau balykshylardyn arasynda ozinin atka mingenin de maktanysh koretin (A.Nurpeyisov).

Conclusion

For what we need the aspect expression plans? If you do not understand the predicate semantics, then look at the expression plan of the predicate, for example: *aityp boldym* — having said “*boldym*” from “*bol*” you came to the conclusion, that there is the expression plan of Kazakh result aspect. If you want to translate into English, you should remember the expression plan of the English perfect aspect: *have written*, if you want to translate into Russian, you remember the expression plan of Russian complete aspect: “*napisal*” from the verb “*pisat*” and vice versa. If these analytical predicates: *have written* and *napisal* should be translated into Kazakh, you should remember about Kazakh analytical expression plan of the result aspect *aityp boldym*.

If the language has the aspect content and expression plans, this language has the aspect category. These four main aspects cannot embrace all human being actions, that is why each of them has several subs — aspects.

The matrix of the objective Kazakh language has four types of aspects, they are prosesti, natigeli, sozylыnqy and derekti, which are conveyed in analytical way, only one fourth of aspects is conveyed synthetically.

References

- 1 Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. — М.: Аспект-Пресс, 1996. — 536 с.
- 2 Encyclopedia Britanica [Electronic resource]. — Retrieved from: <http://www.britannica.com>
- 3 Аманжолов С.А. Проблемы глагольного вида в тюркских языках / С.А. Аманжолов // Вопросы грамматики тюркских языков. — Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1958. — С. 41–44.
- 4 Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков / А.М. Щербак. — Л.: Наука, 1981. — С. 72.
- 5 Маманов И.Е. Глагольные виды и их выражения в казахском языке / И.Е. Маманов // Вопросы грамматики тюркских языков. — Алма-Ата, 1958. — С. 32–35.
- 6 Оралбаева Н.Н. Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктің аналитикалық форманттары / Н.Н. Оралбаева. — Алматы: Мектеп, 1975. — 136 б.
- 7 Какжанова Ф.А. Категория вида в казахском языке и ее подаспекты / Ф.А. Какжанова. — Караганда: ТОО «Tengri», 2020. — 214 с.

Ф.А. Какжанова

Қазақ тілінің түрлену санаты: мазмұн жоспары және аналитикалық берілу жоспары

Қазақ тілі етістіктерінің морфологиясында түрлену категориясы жоқ. Бұл қазақ тілінде сөйлейтін адамдардың ғалам бейнесінде түрленудің мазмұны, яғни нәтижелі, процесті, созылыңқы істер «жок» деген сөз. Егер мазмұн жоспары болмаса, берілу жоспары да болмайды, өйткені тіл тек мазмұн жоспары болған жағдайда ғана тілдік көрініс береді. Түрлену категориясы етістіктің алты категориясының бірі және синтаксисте предикаттардың семантикасын немесе тұтас сөйлемнің пропозициясын анықтайтын басым санат. Түрлену категориясы субъективті түрде қабылданбағанмен объективті тілге әсер ете алмайды, бірақ түрлену санаты сөйлем семантикасын оқыту мен үйретуге ықпал етеді. Бұл тақырып грамматикада болмағанмен, түрлену категориясы көркем шығармаларда жиі кездеседі. Автор қазақ тілінде сөйлейтін адамдардың объективті когнитивтік таным әлемінде түрлену санатының мазмұн жоспары және қазақ тілінің матрицасында оның берілу жоспары барын, сондықтан бұл тілде түрлену санаты бар деп есептейді. Осы айтылған ой мақаланың жаңалығы және өзектілігі болып саналады. Мақалада қазақ тілінде түрлену категориясының бар екендігі оның мазмұндық, тілдік берілу жоспарлары арқылы көрсетілген.

Кілт сөздер: түрлену, мазмұн жоспары, аналитикалық берілу жоспары, синтетикалық берілу жоспары, процессуалды, нәтижелі, созылыңқы, деректі.

Ф.А. Какжанова

Категория вида в казахском языке: план содержания и аналитические планы выражения

В морфологии глаголов казахского языка отсутствует категория вида. Это означает, что носители казахского языка «не имеют» планов содержания видов в их картине мира, то есть нет результативных, процессуальных, затажных видов действия и др. В случае отсутствия плана содержания, нет и плана выражения, так как язык рефлексивируется только на существующий план содержания. Категория вида — одна из шести категорий глагола, является доминирующей и определяющей семантику сказуемых или пропозицию всего предложения в семантике синтаксиса. Субъективное отрицание вида не оказывает влияния на объективный язык, но воздействует на изучение и преподавание данной темы с точки зрения восприятия семантики предложений. Парадокс заключается в том, что вид не существует в грамматике казахского языка, но встречается в художественных произведениях. Автор настоящей статьи утверждает, что носители казахского языка имеют планы содержания вида в их когнитивном восприятии мира и планы выражения в матрице казахского языка, и если необходимые составляющие присутствуют в данном языке, то и категория вида существует. Кроме наличия их в казахском языке, они строго аргументированы. В этом и заключается новизна и актуальность настоящей статьи.

Ключевые слова: вид, план содержания, аналитический план выражения, синтетический план выражения, процессуальный, результативный, затажной, фактивный.

References

- 1 Reformatsky A.A. 1996. *Vvedenie v yazukovedenie [Introduction to Linguistics]*. Moscow: Aspekt-Press [in Russian].
- 2 Encyclopedia Britannica. www.britannica.com. Received from <https://www.britannica.com>
- 3 Amanzholov, S.A. (1958). Problemy glagolnogo vida v tiurkskikh yazykakh [The Problems of the Verbal Form in the Turkic Languages]. *Voprosy grammatiki tiurkskikh yazykov — Issues of grammar of Turkic languages*. Alma-Ata: Izdatelstvo Akademii nauk Kazakhskoi SSR [in Russian].
- 4 Shcherbak, A.M. (1981). *Ocherki po sravnitelnoi morfologii tiurkskikh yazykov [Essays on the comparative morphology of the Turkic languages]*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- 5 Mamanov, I.E. (1958). Glagolnye vidy i ikh vyrazheniia v kazakhskom yazyke [Verb aspect and its expression in Kazakh and Turkic languages]. *Voprosy grammatiki tiurkskikh yazykov — Issues of grammar of Turkic languages*. Alma-Ata [in Russian].
- 6 Oralbaeva, N.N. (1975). *Kazirgi kazak tilindegi etistikin analitikalyk formantтары [Analytical formants of the verb in the modern Kazakh language]*. Almaty: Mektep [in Kazakh].
- 7 Kakzhanova, F.A. (2020). *Kategoriia vida v kazakhskom yazyke i ee podaspekty [Kazakh aspect category and its sub-aspects]*. Karaganda: TOO «Tengri» [in Russian].

Y. Gao^{*1}, S.Ye. Myrzaliyeva²^{1, 2}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan;¹Zhejiang Yuexiu University, Shaoxing, China

(e-mail: gaoyanrong@yandex.ru, saltataraz.74@gmail.com)

Locatives as the main means of expression in the functional and semantic field of the place in the Russian and Chinese languages

The article discusses the means of expression the locatives in the functional-semantic field in the Russian and Chinese languages. The functional-locative field is characterized by its own hierarchical organization. The sphere of locativeness and the functional-semantic stratification of vocabulary expressing spatial meanings play a significant role. The sources for the study were materials from the National Corps of the Russian Language and the Chinese Language Corps. This study is devoted to the representation of the phenomenon of space as a category of locality. The fundamental in this work was a functional-semantic approach, integrating lexical, word-formation, grammatical, contextual and modular means based on the community of their functions. The results of the study can be useful for better mastering by Chinese students the rules for using proposed case designs with a place value.

Keywords: locativity, means of expression, functional semantic field, comparison, Russian language, Chinese language.

Introduction

The concept of “field” was originally used in physics and has since been borrowed by many scientific disciplines to describe the phenomena they study. In recent years, the study of combined structural fields composed of different language units has become a research trend. These language units can not only systematically present the picture of the language world, but also study language phenomena from the perspectives of onomastics and semantics [1; 124].

G.S. Schuer devoted himself to the study of the basic theory of field division in linguistics, with special attention to the functional semantic field. He pointed out the use of functional semantics for “field” research. The advantages of studying with this method are: firstly, the “field” is regarded as a spatial phenomenon; secondly, not only the function of language units is considered, but also the common semantic features of language units are considered [2; 66]. In other words, unlike other fields, the functional semantic field is based on two criteria — functionality and semantics.

In the modern functional grammar of the Russian language (hereinafter referred to as FG), various schools are formed: the theory of functional grammar A.B. Bondarko [3–6], cognitive grammar Y.S. Kubryakova [7], the theory of communicative grammar G.A. Zolotova [8], the theory of functional-communicative syntax, created by M.V. Vsevolodova [9], etc. If we turn to the research of Chinese linguists (the works of Tan Aoshuan [10], Zhang Huisen [11]; Du Guizhi [12], Jiang Hong [13], Sun Yuhua [14], Zhang Boqiang [15] and others.), then the problems of hidden grammar to identify the main typological features of the Chinese language in the isolation system are in the center of their attention.

The center of FG is the theory of the functional-semantic field (hereinafter referred to as FSF). FSF is a combination of various levels of language expression that can represent the same semantic function. Analysis of language units in the field of one semantic category (hereinafter referred to as SC) is an important content of the theory of FSF.

The concept of locatives is one of the most important components of the language picture of the world. Locativeness is interpreted as the SC, which is a linguistic interpretation of the space mental category and at the same time as the FSF, which covers the multilevel means of this language, interacting in the expression of spatial relations [5; 5]. The status of locality as a mental category lies in its versatility, since spatial relations in the linguistic mind of people who speak one language or another find one or another expression.

* Corresponding author's e-mail: gaoyanrong@yandex.ru

The functional-semantic field of locativeness (hereinafter referred to as FSFL) is characterized by its own hierarchical organization and plays a significant role. FSFL as a special language system has a complex and peculiar structure, the constituent elements of which are interconnected by paradigmatic and syntagmatic relations. The field is multi-rate, voluminous, the basis of its organization as an ordered set of items are the genero-visionary relations of the components.

The purpose of the study is to identify the variety of the locational category in modern Russian and Chinese languages, to determine similarities and differences in the expression of this category, to classify the ways of expression in methodological purposes for predicting and preventing possible interference in the speech of the Chinese students.

Experimental

Traditional grammar (hereinafter referred to as TG), also called as a formal grammar, focuses on the description of the language form and structure. In the study of grammar, the approach from “form to semantics” and from “means to function” is used, that is to say, TG is a science on function and meaning of words and sentences. In traditional grammar, the language is described on the basis of its form and at the levels of word formation, lexicology, morphology and syntax. With the help of TG, the problem is resolved with the acquaintance of linguistic phenomena, but the student’s need for the assimilation of the Russian language is not fully satisfied. L.V. Shcherba called TG “passive grammar” and believed that it was necessary to “distinguish between active and passive grammar” [16; 48].

Bondarko put forward the triangle “SC — FSF — categorical situation (hereinafter referred to as CS)”. This theory analyzes various means that express semantics on the basis of SC. CS is based on SC and FSF.

According to Bondarko, we can study three stages of speech generation along various routes: from the point of view of the speaker, we should go from SC to the FSF and then to the categorical situation; And from the point of view of listener — on the contrary: from CS to FSF and then to the SC.

In the theory of the FSF SC is the basis for the creation of FSF. FSF can’t be created without CK, since the CK forms the meaningful basis of the studied fields; it has a generalization and abstract. According to Bondarko, SC are the main invariant categorical features (semantic constants) in grammar, which are in certain versions in language values and functions, constitute a base of systemic division of language values and semantic functions for the intersecting “areas of content” [4; 28].

FSF is defined as a multi-level system of the language, based on the functional community and interaction [6; 21-22].

On the basis of SC, FSF are divided into four groups: FSF with a predicative nucleus, FSF with a subject-object nucleus, FSF with a quantity-quality nucleus, and FSF with a predicative-constituent nucleus. FSFL that we are studying refers to the FSF with a predicative-adverbial nucleus.

It should be noted that there is an intersection area with other fields on the periphery. In fact, the nature of a sequential change is manifested from the center to the periphery, and there is no clear borderline between the center and the periphery [17; 11]. So, when analyzing the theory of FSF we distinguish three parts in the FSF of locativeness: central (nucleus), near-nuclear and peripheral (periphery) zones.

From a different point of view, two main structural types of FSF can be distinguished: monocentric and polycentric fields. FSFL is a polycentric field in both Russian and Chinese languages. Based on the relationship between FSP, SC and CS, we have made an attempt to create a typological scheme of FSP locativeness.

Methods of research

We selected the material of the study from the Russian National Corpus (hereinafter referred to as RNC) and the Corpus of Chinese Language (hereinafter referred to as CCL), which was created by the Center for Chinese Linguistics PKU. According to the sampling method, we extracted 1000 examples of words or constructions from the two corpus respectively, searched for the material that expresses the structure of FSFL in these 1,000 examples, analyzed the proportion of each expression type in the field. Then, according to the proportion of these examples in the 1000 examples, the number of entries for each expression means in each FSFL is calculated. For this, we used descriptive, analytical, statistical methods and the method of comparison.

Results and Discussion

The main expression of locative relations in the nuclear, near-nuclear and peripheral structure of the field in the Chinese language are distributed as follows:

1. *Central zone (nucleus)*. The means of expression in the central field of the FSFL in the Chinese language is the prepositional constructions (the number of examples in the CCL: 354216). In particular, the preposition “zài” is the most typical sign, expressing the meaning of the place where things or actions exist. In addition, the prepositions “yú”, “kào”, “āi”, etc. also express the meaning of locativity. the prepositional constructions expressing the meaning of the locativity include five types: preposition + N. + fāngwèicí (position words) (jiècí + míngcí + fāngwèicí) (the number of examples in the CCL: 87945), N. + fāngwèicí (position words) (míngcí + fāngwèicí) (the number of examples in the CCL: 81389), preposition + chùsuǒcí (location words) (jiècí + chùsuǒcí) (the number of examples in the CCL: 64205), Zài + chùsuǒmíngcí (location N.) (the number of examples in the CCL: 78356) and preposition + demonstrative pronoun (the number of examples in the CCL: 42321).

1) Preposition + N. + fāngwèicí (position words):

a) 几天下来, 我在房间里坐不住了。(jǐ tiān xià lái, wǒ zài fáng jiān lǐ zuò bú zhù le.) («Bao kan jing xuan», 1994);

After a few days, I couldn't sit still in my room any more. («Newspaper Selection», 1994).

b) 这位厂长把钱放在桌子上就走。(«zhè wèi chǎng zhǎng bǎ qián fàng zài zhuō zǐ shàng jiù zǒu le.») («Ren min ri bao», 1993).

The plant manager left after leaving the money on the table. («People's Daily», 1993).

2) N. + Fāngwèicí (position words):

a) 那一天, 徐永光站在窗前, 久久地凝思。(nà yī tiān, xú yǒng guāng zhàn zài chuāng qián, jiǔ jiǔ de níng sī.) («Bao kan jing xuan», 1994);

On that day, Xu Yongguang stood in front of the window and meditated for a long time. («Newspaper Selection», 1994).

b) 现在的情况是, 国内有广阔的市场。(xiàn zài de qíng kuàng shì, guó nèi yǒu guǎng kuò de shì chǎng.) («Bao kan jing xuan», 1994).

The current situation is that there is a vast domestic market in the country. («Newspaper Selection», 1994).

3) Preposition + Chùsuǒcí (location words):

a) 她在岸边出神地看着, 终于跳进了水中。(tā zài àn biān chū shén dì kàn zhe, zhōng yú tiào jìn le shuǐ zhōng.) («Zuo jia wen zhai», 1994);

She stared at the shore, and finally jumped into the water. («Writer's Digest», 1994).

b) 最后, 他们终于在城外找到了伤势严重的林恒。(zui hòu, tā men zhōng yú zài chéng wài zhǎo dào le shāng shì yán zhòng de lín héng.) («History/Zhang Qingping, Lin Huiyin»).

Finally, they found Lin Heng who was seriously injured outside the city. («History/Zhang Qingping, Lin Huiyin»).

4) Zài + chùsuǒmíngcí (location N.):

a) 他住在北京, 十几岁就住在北京。(tā zhù zài běi jīng, shí jǐ suì jiù zài běi jīng.) («Beijing fangyan diaocha shuju», 1982);

He lives in Beijing, where he was since teenage. («Beijing dialect survey data», 1982).

b) 江泽民同志在上海工作时, 经常前往医院探望。(jiāng zé mín tóng zhì zài shàng hǎi gōng zuò shí, jīng cháng qián wǎng yī yuàn tàn wàng.) («Bao kan jing xuan», 1994).

Comrade Jiang Zemin often visited the hospital when he was working in Shanghai. («Newspaper Selection», 1994).

5) preposition + demonstrative pronoun:

a) 我们在这里工作几个月后, 又回到原单位。(wǒ men zài zhè lǐ gōng zuò jǐ gè yuè hòu, yòu huí dào yuán dān wèi.) («Bao kan jing xuan», 1994);

After working here for a few months, we backed to our previous department. («Newspaper Selection», 1994).

b) 我们在这儿住了四年, 现在正要搬走。(wǒ men zài zhè ér zhù le sì nián, xiàn zài zhèng yào bān zǒu.) («Du zhe»).

We have been living here for four years and are going to move out now («Reader»).

According to Tan Aoshuan, “verbs are strictly delimited in Chinese, describing the ways of human existence, animals, artifacts and types of natural genera. The verbs 站 (zhàn) “stand”, 坐 (zuò) “sit” and 躺 (tǎng) “lying” are used exclusively to indicate static poses of people” [10; 190].

2. *Near-nuclear zone*. In the near-nuclear zone of the FSFL in the Chinese language, the following means of expression are mainly used (the number of examples in the CCL: 81204): Chùsuǒcí (location words) (the number of examples in the CCL: 34126), demonstrative pronoun (the number of examples in the CCL: 22416), phraseology (the number of examples in the CCL: 12350), and certain phrases: “mǎn”, “quán”, etc. + N. (the number of examples in the CCL: 12312):

1) Chùsuǒcí (Location words):

a) 园子的中间有一棵玫瑰树，树下有一只蜗牛。(yuán zǐ de zhōng jiān yǒu yī kē méi guī shù, shù xià yǒu yī zhī wō niú.) («An Tusheng tonghua gushi ji»);

There is a rose tree in the middle of the garden, a snail is under the tree («Andersen's Fairy Tales»);

b) 街上有行人和两人抬的轿子。(jiē shàng yǒu xíng rén hé liǎng rén tái de jiào zi.) («Ku cai hua»).

There were pedestrians and sedan chairs carried by two people on the street («Ku cai hua»).

2) Demonstrative pronoun:

a) 这里有三张船票。(zhè lǐ yǒu sān zhāng chuán piào.) («Jiang shi jia zu quan zhuan», 1994);

There are three ferry tickets here («The Complete Biography of the Jiang Family», 1994).

b) 那儿有几个人在闲聊着。(nàr yǒu jǐ gè rén zài xián liáo zhe.) («Zhong guo bei piao yi ren sheng cun shi lu», 1994).

There were a few people chatting there. («Chinese North Drifting Artist's Survival Record», 1994).

3) Phraseology:

a) 今天在祖国的四面八方想起嘹亮的《国歌》。(jīn tiān zài zǔ guó de sì miàn bā fāng xiǎng qǐ liáo liàng de «guó gē».) («Ren min ri bao», 1993);

Today, the “National Anthem” is resounding in all directions of the motherland. («People's Daily», 1993);

b) 东湖山庄风景优美，依山傍水。(dōng hú shān zhuāng fēng jǐng yōu měi, yī shān bàng shuǐ.) («Bao kan jing xuan», 1994).

East Lake Villa has beautiful scenery, surrounded by mountains and rivers («Newspaper Selection», 1994).

4) Certain phrases: “mǎn”, “quán”, etc. + N.:

a) 麒麟古代传说中的一种动物，头上有角，全身有鳞甲。(qí lín shì gǔ dài chuán shuō zhōng de yī zhǒng dòng wù, tóu shàng yǒu jiǎo, quán shēn yǒu lín jiǎ.) («Xian han ci dian»);

Kirin is an animal in ancient legends, it has horns on the head and scales all over the body. («Modern Chinese dictionary»).

b) 满房间都是她的东西。(mǎn fáng jiān dōu shì tā de dōng xī.) («Qian Zhongshu»).

The room is full of her stuff. («Qian Zhongshu»).

3. *Peripheral zone (periphery)*. It is necessary to consider that the peripheral zone of the FSFL is an extensive spatial system, and there is a certain intersection with other categories. The main means of expression: simple name N., position words (fāngwèicí), expressing the meaning of time and so on:

1) Simple name N:

a) 学校有很多名门贵族的子女。(xué xiào yǒu hěn duō míng mén guì zú de zǐ nǚ.) («Bao kan jing xuan», 1994);

In the school there are many children of celebrity families. («Newspaper Selection», 1994);

b) 这家饭店有30名员工。(zhè jiā fàn diàn yǒu 30 míng yuán gōng.) («Xinhua she xinwen», 2002).

There are 30 employees in this restaurant. («Xinhua News Agency», 2002).

2) Fāngwèicí (Position words): shang, xia, li, wai, qianbian, houbian and so on:

a) 前边有战斗，别过去。(qián biān yǒu zhàn dòu, bié guò qù.) («Zuo jia wen zhai», 1997);

There is a battle ahead, don't go over. («Writer's Digest», 1997).

b) 上有天堂，下有苏杭。(shàng yǒu tiān táng, xià yǒu sū háng.) («Zhong guo er tong bai ke quan shu»);

Heaven above, Hangzhou below. («Chinese Children's Encyclopedia»).

3) Fāngwèicí (Position words) expressing the meaning of time:

a) 前方等待他们的依然是无法预料的艰难。(qián fāng děng dài tā men de yī rán shì wú fǎ yù liào de jiān nán.) («Ren min ri bao», 1993);

What awaits them ahead is still unpredictable difficulties. («People's Daily», 1993).

б)爸爸眼下很忙，抽不出身。(bà bà yǎn xià hěn máng, chōu bú chū shēn.) («Song shi jia zu quan zhuan»).

Dad is very busy right now and can't get out. («The Complete Biography of the Song Family»).

Below is the means of expression of the FSFL in the Russian language:

1. *Central zone (nucleus)*. The means of expression in the central field of the FSFL in the Russian language are prepositional structures (hereinafter referred to as PS) with the meaning of the place (the number of examples in the RNC: 336078). The prepositions «в», «на», «у» and others are the most typical signs of the place. PS expressing the meaning of the place include three models: preposition + the genitive N. (сущ. + в Р.п.) (the number of examples in the RNC: 35359), preposition + the instrumental N. (сущ. + в Т.п.) (the number of examples in the RNC: 39832), preposition + the prepositional N. (сущ. + в П.п.) (the number of examples in the RNC: 260887). For example:

1) Preposition + the genitive N. (сущ. + в Р.п.): *близ, около, у, возле, подле, вокруг, внутри, среди, посреди, впереди, позади, против* + genitive (родительный падеж):

а) В другом кресле, у окна, сидел невозмутимый Адичка. (Андрей Волос. «Новый Мир», 2001);

In another chair, by the window, a calm Adichka was sitting. (Andrey hair. «New World», 2001);

б) Один год мы с ним жили на квартире, около университета. (В.В. Шелохаев. «Дневник», 2011).

For one year we were living with him in an apartment near the university. (V.V. Shelokhaev. «Diary», 2011).

2) Preposition + the instrumental N. (сущ. + в Т.п.): *между, перед, за, над, под* + instrumental (творительный падеж):

а) Они летели над городом, который уже заливала темнота. (М.А. Булгаков. «Мастер и Маргарита», 1929-1940);

They flew over the city which was already being flooded by darkness. (M.A. Bulgakov. «Master and Margarita», 1929-1940);

б) Он остановился отдохнуть под деревом. (Эдуард Лимонов. «У нас была Великая Эпоха», 1987).

He stopped to have a rest under a tree. (Eduard Limonov. «We had a great era», 1987).

3) Preposition + the prepositional N.: *в, на* + prepositional (предложный падеж):

а) Я замужем, живу в центре города. («Туризм и образование», 2000);

I am married and I live in the city center. («Tourism and Education», 2000);

б) Все машины сделаны на заводе Nissan в Сандерленде (Англия). (Андрей Тимофеев. «Автопилот», 2002).

All cars are made at the Nissan factory in Sanderland (England). (Andrey Timofeev. «Autopilot», 2002).

2. *Near-nuclear zone*. Near-nuclear zone of the FSFL in the Russian language mainly consists of the following language means of expression: adverb with the meaning of the place (*здесь, там, тут, везде и др.*), (the number of examples in the RNC: 44301). For example:

а) Все события, происходящие здесь, суть отражения событий в гипермире? (Александр Волков. «Знание — сила», 2003);

All the events taking place here are the essence of the reflection of events in Hypermir? (Alexander Volkov. «Knowledge — Power», 2003);

б) Планирую поехать в Европу, у меня там много друзей. («Форум: Были вы в стране преподаваемого языка?», 2008-2011).

I plan to go to Europe, I have many friends there. («Forum: Were you in the country of taught language?», 2008-2011).

3. *Peripheral zone (periphery)*. The peripheral zone of the FSFL in the Russian language, like in the Chinese language, is an extensive spatial system in which there is a certain intersection with other categories. The means of expression in the peripheral zone of the FSFL in the Russian language are: the instrumental N. (сущ. + в Т.п.), adverb of the place expressing the meaning of time, etc. For example:

1) The instrumental N. (сущ. + в Т.п.):

а) Сначала он шёл лесом, и птицы пели над ним. (Сергей Козлов. «Правда, мы будем всегда?», 1969-1981);

At first he walked in the forest, and the birds sang over him. (Sergey Kozlov. «True, will we always be?», 1969-1981);

б) Фадеев шел *дорогой* и думал: «Ну, и убил жену, и судился». (А.Н. Будищев. «Ворон (Святочный рассказ)», 1897).

Fadeev walked on the road and thought: “Well, he killed his wife, and sued.” (A.N. Budishchev. «Raven (Holy Story)», 1897).

2) Adverb of the place expressing the meaning of time: «*здесь*», «*там*», «*тут*» и др.:

а) Но *здесь* (означает: *в этот момент*) председатель остановил говорившего. (А.Н. Толстой. Сестры, 1883);

But here (means: at that moment) the chairman stopped the speaker. (A.N. Tolstoy. «Sisters», 1883);

б) Сирена стала прерывистой, а *там* (означает: *потом*) и вовсе смолкла. (Стивен Кинг. Дети кукурузы. С. Мануков, 1989).

Siren became intermittent, and there (means: then) completely silent. (Stephen King. «Children of the corn», 1989).

Below are the means of expression and language models related to the nucleus / near-nuclear zone / periphery of the FSFL (Table).

Table

Comparison of the FSFL in two languages

	Chinese language		Russian language	
	Language means	Language models	Language means	Language models
Central zone (nucleus)	Syntactic means	1. preposition + N. + position words fāngwèicí	Syntactic means	1. preposition + the genitive N. Предлог + сущ. в Р. п.
		2. N. + position words fāngwèicí		2. preposition + the instrumental N. Предлог + сущ. в Т.п.
		3. preposition + location words Chùsuǒcí		3. preposition + the prepositional N. Предлог + сущ. в П.п.
		4. Zài + location N. Chùsuǒmíngcí		4. —
		5. preposition + demonstrative pronoun		5. —
Near-nuclear zone	Lexical means	1. location words Chùsuǒcí	Lexical means	adverb with the meaning of the place
	Syntactic means	2. demonstrative pronoun		
		3. phraseology		
		4. certain phrases		
Peripheral zone (Periphery)	Lexical means	1. simple name N.	Morphological means	1. the instrunebtal N. (сущ. + в Т.п.)
		2. position words fāngwèicí	Lexical means	2. adverb of the place expressing the meaning of time
		3. position words fāngwèicí expressing the meaning of time		

Table shows that the means of expression of the FSFL in the Chinese language are lexical and syntactic means and in the Russian — morphological, lexical and syntactic means. But, there are more models of language means of expression in Chinese than in Russian. In the Chinese language, just as in Russian, the nucleus of the FSFL includes PS with the meaning of the place, but the language models, of course, are very different.

Conclusion

It is well known that any concept expressed in human consciousness can be conveyed through language. Some concepts are systematically reflected in language, while others can only be expressed under specific circumstances and sometimes these concepts have no difference or connection with other concepts with similar content, which shows that language can distinguish relatively more essential concepts. According to the above research on the FSFL in Russian and Chinese languages, the expression means of the FSFL

in Russian language are morphological, lexical and syntactic means, while the FSFL in Chinese language are lexical and syntactic means. The expression means in nuclear, near-nuclear and peripheral fields in Chinese language are much more than those in Russian.

From the perspective of FSF, we study the collection of fields that represent the meaning of location in Russian and Chinese languages. We present the similarities and differences of the expressions in two languages more systematically, realize the integrity of each language units, show the function of the different language units, especially the unmarked way of expressing spatial relations, it ensures the clarity of the grammatical phenomena we study. The realization of the above goals is based on the theory of functional grammar, that is, the two methods of analyzing language are from “semantics to form” (from “function to means”) and from “form to semantics” (from “means to function”), it systematically forms the semantic functions of language units aggregates.

Considering the characteristics of the communicative function method, when we teach Chinese students the structures of expressing Russian spatial location, we can optimize Chinese students to construct the FSFL and improve their learning efficiency. The research of this paper will have certain theoretical value in linguistics, computer science, translation, speech communication, etc., but can find practical application in the teaching of Chinese students, and will have a certain enlightenment effect for Chinese students to learn Russian grammar, especially the grammatical knowledge of Russian spatial prepositions.

References

- 1 Заметалина М.Н. Разноуровневые средства номинации значения начала бытия / М.Н. Заметалина // Ономастические аспекты семантики: сб. науч. тр. — Волгоград, 1993. — С. 122–134.
- 2 Щур Г.С. Теории поля в лингвистике / Г.С. Щур. — М.: Наука, 1974. — 254 с.
- 3 Бондарко А.В. Категоризация в системе грамматики / А.В. Бондарко. — М.: Языки славянских культур, 2011. — 472 с.
- 4 Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. — Л.: Наука, 1983. — 208 с.
- 5 Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / А.В. Бондарко. — СПб.: Наука, 1996. — 230 с.
- 6 Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко. — Л.: Наука, 1984. — 136 с.
- 7 Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 555 с.
- 8 Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова. — М.: Наука, 2004. — 544 с.
- 9 Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагм. приклад. (пед.) модели языка: учеб. / М.В. Всеволодова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. — 501 с.
- 10 Тань А. Проблемы скрытой грамматики: синтаксис, семантика и прагматика языка изолирующего строя (на примере китайского языка) / А. Тань. — М.: Языки славянской культуры, 2002. — 896 с.
- 11 张会森. 俄语功能语法 / 张会森. — 北京: 高等教育出版社, 1992. — 509页.
- 12 杜桂枝. 简述А.В.Бондарко的功能语义场理论 / 杜桂枝 // 外语学刊, 2000. — № 2. — 65-70页.
- 13 姜宏. 汉俄语功能语法对比研究: 评述与展望 / 姜宏 // 外语研究, 2005. — № 6. — 45-49页.
- 14 孙玉华. 现代俄语功能语法概论 / 孙玉华, 田秀坤. — 北京: 外语教学与研究出版社, 2011. — 262页.
- 15 张伯江. 汉语功能语法研究 / 张伯江, 方梅. — 北京: 商务印书馆, 2014. — 261页.
- 16 Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность: сб. работ / Л.В. Щерба; ред. Л.Р. Зиндер, М.И. Матусевич. — Л.: Наука. Ленинград. отд., 1974. — 427 с.
- 17 于鑫. 当化俄罗斯的功能识法流派 / 于鑫 // 中国俄语教学, 2005. — № 2. — 10-13页.

Яньжун Гао, С.Е. Мырзалиева

Локативтер функционалды-семантикалық өрісті білдірудің негізгі құралы ретінде және олардың орыс-қытай тілдеріндегі орны

Мақалада локативтілікті орыс және қытай тілдеріндегі функционалды-семантикалық өрісте сөйлем-шенің құралы ретінде қарастырған. Функционалды-локативті өріс өзінің иерархиялық ұйымдастырылуымен сипатталады. Кеңістіктік мағынаны білдіретін лексиканың функционалды-семантикалық

жіктелуі мен локативтіліктің өрісінің пайда болуы маңызды рөл атқарады. Зерттеудің дереккөздері Орыс тілінің ұлттық корпусы мен Қытай тілінің корпусының материалдарына сүйене отырып жасалған. Бұл зерттеу кеңістік феноменінің репрезентациясын локативтілік категориясы ретінде көрсетуге бағытталған. Жұмыстың лексикалық, интеграциялық, грамматикалық, контекстік және модальдық құралдарды қызметтерінің ортақтығы негізінде біріктіретін функционалды-семантикалық тәсіл негізге алынды. Зерттеу нәтижелері қытайлық студенттердің орынды мәні бар көмекші-демеулік құралымдарды қолдану ережелерін жақсы меңгеруіне пайдалы болуы мүмкін.

Кілт сөздер: локативтілік, берілу амалдары, функционалды және семантикалық өріс, салыстыру, орыс тілі, қытай тілі.

Яньжун Гао, С.Е. Мырзалиева

Локативы как основное средство выражения функционально-семантического поля и их место в русском и китайском языках

В статье рассмотрено средство выражения функционально-семантического поля локативности в русском и китайском языках. Функционально-локативное поле характеризуется собственной иерархической организацией. Существенную роль играют сфера проявления локативности и функционально-семантическое расслоение лексики, выражающей пространственные значения. Источниками для исследования послужили материалы из Национального корпуса русского языка и Корпуса китайского языка. Настоящее исследование посвящено репрезентации феномена пространства в качестве категории локативности. Основополагающим в данной работе явился функционально-семантический подход, интегрирующий лексические, словообразовательные, грамматические, контекстуальные и модальные средства на основе общности их функций. Результаты исследования могут быть полезны для лучшего овладения китайскими студентами правил использования предложно-падежных конструкций со значением места.

Ключевые слова: локативность, средство выражения, функционально-семантическое поле, сопоставление, русский язык, китайский язык.

References

- 1 Zametalina, M.N. (1993). Raznourovnevye sredstva nominatsii znachenii nachala bytiia [Multi level means of nomination of the significance of the beginning of being]. *Onomasiologicheskie aspekty semantiki: sbornik nauchnykh trudov — Onomasiological aspects of semantics: Collection of scientific papers*. Volgograd, 122–134 [in Russian].
- 2 Schur, G.S. (1974). *Teorii polia v lingvistike [Field theories in linguistics]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 3 Bondarko, A.V. (2011). Kategorizatsiia v sisteme grammatiki [Categorization in the grammar system]. Moscow: Yazyki slavianskikh kultur [in Russian].
- 4 Bondarko, A.V. (1983). *Printsipy funktsionalnoi grammatiki i voprosy aspektologii [Principles of functional grammar and aspects of aspectology]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 5 Bondarko, A.V. (1996). Teoriia funktsionalnoi grammatiki: Lokativnost. Bytiinost. Posessivnost. Obuslovlennost. [Theory of functional grammar: Locativity. Beingness. Possessiveness. Conditionality]. Saint Petersburg: Nauka [in Russian].
- 6 Bondarko, A.V. (1984). *Funktsionalnaia grammatika [Functional grammar]*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- 7 Kubryakova, E.S. (2004). Yazyk i znanie [Language and knowledge]. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury [in Russian].
- 8 Zolotova, G.A., Onipenko, N.K., & Sidorova, M.Yu. (2004). *Kommunikativnaia grammatika russkovo yazyka [Communicative grammar of the Russian language]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 9 Vsevolodova, M.V. (2000). Teoriia funktsionalno-kommunikativnogo sintaksisa: Fragment prikladnoi (pedagogicheskoi) modeli yazyka [The theory of functional and communicative syntax: Fragment of applied (pedagogical) language model]. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
- 10 Tan, Aoshuang (2002). *Problemy skrytoi grammatiki: sintaksis, semantika i pragmatika yazyka izoliruiushchego stroia (na primere kitaiskogo yazyka) [Problems of hidden grammar: syntax, semantics and pragmatics of the isolating language (on the example of the Chinese language)]*. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury [in Russian].
- 11 Zhāng huìsēn (1992). *é yǔ gōng néng yǔ fǎ [Russian functional grammar]*. Beijing: Higher Education Press [in Chinese].
- 12 Dù, Guizhī (2000). Jiǎn shù A.V. Bondarko de gōng néng yǔ yì chǎng lǐ lùn [Brief introduction to the theory of the functional semantic field A.V. Bondarko]. *Wài yǔ xué kān — Foreign Language Studies*, 2, 65–70 [in Chinese].
- 13 Jiāng, Hóng (2005). Hà n é yǔ gōng néng yǔ fǎ duì bǐ yán jiū: píng shù yǔ zhǎn wàng [Comparative Study of Chinese and Russian Functional Grammar: Comments and Prospects]. *Wài yǔ yán jiū - Foreign Language research*, 6, 45–49 [in Chinese].
- 14 Sūn, Yùhuá, & Tián Xiùkūn (2011). *Xiàn dài é yǔ gōng néng yǔ fǎ gài lùn [Introduction to Modern Russian Functional Grammar]*. Beijing: Wài yǔ jiào xué yǔ yán jiū chū bǎn shè [in Chinese].

- 15 Zhāng Bójiāng, Fāng, méi (2014). *Hàn yǔ gōng néng yǔ fǎ yán jiū* [Research on Chinese Functional Grammar]. Beijing: shāng wù yìn shū guǎn [in Chinese].
- 16 Shcherba, L.V. (1974). *Yazykovaia sistema i rechevaia deiatelnost* [Language system and speech activity]. L.R. Zinder, M.I. Matusevich (Eds.). Leningrad: Nauka. Leningradskoe otdelenie [in Russian].
- 17 Yú, Xīn. (2005). Dāng dài é luó sī de gōng néng yǔ fǎ liú pài [Schools of functional grammar in modern Russia]. *Zhōng guó é yǔ jiào xué — Russian language in China*, 2, 10-13. [in Chinese].

А.Н. Муратова^{1*}, У.М. Бахтикереева², Ш. Мажитаева¹¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан;²Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей

(E-mail: altynmuratova@mail.ru, uldanai@mail.ru, s_mazhit@mail.ru)

Бейвербалды амалдардың зерттелуі және функционалдық қызметі

Мақалада авторлар шетел ғылымы мен отандық лингвистикадағы тілден тыс құралдардың зерттелу тарихына тоқталған. Бейвербалды амалдардың түрлерін ажыратады, жасалу жолдарын түсіндіреді. Әр халықтың ұлттық танымына байланысты ишараттар мағынасының арасында айырмашылық болатынын зерделейді. Бейвербалды амалдардың коммуникативтік қызметі талданған. Мақала авторлары нақты мысалдар арқылы бейвербалды амалдардың жай ғана хабарды жеткізу үшін жұмсалмайтынын, ел үшін, оның тарихы үшін астары құпия сақталатын маңызды оқиғаларды жеткізуде жұмсалатынын дәлелдеген. Мұндай қолданыстарда жалпыхалықтық сипаттағы мағынасына қосымша мағына үстелетінін, көп жағдайда екі адамның немесе топтың келісімі негізінде жасалатынын дәйектелген. Зерттеу барысында авторлар бейвербалды амалдардың астарындағы жасырын, имплицитті мағынасын ашу мақсатында талдау, салыстыру, салғастыру әдістерін қолданған.

Кілт сөздер: бейвербалды амалдар, дене қалыбы, кинесика, ым-ишарат, жасырын мән.

Kipicne

Тіл — адам баласы қатынасының аса маңызды әрі санада бейнеленген ойды жарыққа шығарушы универсалды құрал. Тіл — әр халықтың жүріп өткен жолын, тарихын, салты мен дәстүрін, шежіресін бүгінгі ұрпаққа жеткізуші. Тілдің қоғамдағы атқаратын қызметтерін жан-жақты зерттеген ғалымдар үшке бөліп көрсетті. Соның бірі — тілдің коммуникативтік қызметі. Алайда адамзат баласының қолданысындағы жалғыз ғана қарым-қатынас құралы деп айта алаймыз. Табиғи тілмен қатар қолданылып, әр халықтың мәдениетінен, салты мен дәстүрі, дүниетанымынан хабар беретін, кейде айтылған ойды нақтылып, толықтырып, кейде орнын басатын ым-ишара тілі бар. Жалпы адамзат баласының сөйлеу тілі қалыптасқанға дейін қарым-қатынастың негізгі құралы болғанын тілдің шығуы мен қалыптасуына байланысты зерттеу еңбектерінде айтылды. Мәселен, қазақ тілінің энциклопедиясында «Глоттогонез барысында (сөйлеу тілінің пайда болуы) ең алдымен ым тілі қалыптасып, дамып жетілген. Ым тілі — саңыраулардың (керең-мылқаулардың) басты, кейде бірден-бір қатынас құралы. Оңтүстік пен Солтүстік Америкада, Африка мен Австралияда, Үндістан мен Океанияда т.б. елдерде ым тілі еститіндер арасында да кең тараған [1; 125]. Келтірілген мәлімет жоғарыда айтылған пікірімізге сәйкес келеді. Ым тілі сөйлеу тілімен қатар қолданылып, сөйлеушінің түрлі мақсаттарын жүзеге асырып отыратынын да тілдік деректерден байқауға болады. Бірқатар зерттеушілер: «Ым-ишара алғашқы адамдардың қарым-қатынас формасы, әсіресе бағыттаушы, бейнелеуші, қорғанушы, қорытушы және т.б. мағынада жұмсалып, адамдардың түсінісуіне негіз болған қол қимылы алғашы тілдің дамуына мүмкіндік берді. Кейін келе ым-ишара дауыс пен айғаймен үйлеседі. Дыбыстық тіл дамығанға дейін мыңдаған жылдар өтті, бірақ ым тілімен байланысты болып қала бермек [2; 131]. Дыбыстық тіл қалыптасқанға дейін ым-ишара, жасанды таңбалармен түсінісіп, қарым-қатынас жасай алған және түсінісудің негізгі құралы болған, ал қазіргі қоғамда дыбыстық тіл дамып, кемеліне келді, дегенмен тілден тыс құралдар қолданыстан шықты деп айта алмаймыз. Кейде дыбыстық тілмен қатар қолданылса, кейде вербалды тілдесімнің орнына жұмсалады. Тілдесім әрекетінде дыбыстық тілмен қатар қолданылатын бейвербалды амалдар сөйлеушінің әлеуметтік ортасын, эмоциялық иірімдерін, айтылған пікір шынайылығын және т.б. қасиеттерін жан-жақты көрсетіп, коммуникативтік қызметті жүзеге асырады.

Зерттеудің нысаны: Бейвербалды амалдардың коммуникативтік қызметі.

Зерттеудің пәні: Бейвербалды амалдар және жасырын мағына.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: altynmuratova@mail.ru

Мақсаты: бейвербалды амалдардың зерттелу тарихына сипаттама жасау, қарым-қатынас кезіндегі мағынасына түсінік беру. Дыбыстық тілдің қатысуынсыз жасалатын кинемалардың қарым-қатынастағы сипатына түсінік беру.

Міндеттері: шетелдік және отандық тіл біліміндегі бейвербалды амалдар жөніндегі зерттеулерге тоқталу; құпия хабарды жеткізу үшін жұмсалатын бейвербалды амалдардың қолданысын көркем шығармадан алынған мысалдар арқылы көрсету.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі: Бейвербалды амалдардың астарындағы жасырын, имплицитті мағынасын ашу үшін талдау әдісі қолданылады. Зерттеу нәтижесі бойынша коммуниканттардың ойға алған мақсаты дыбыстық тілдің қатысуынсыз ым тілі арқылы толық орындалатынын, жасырын мағынаны жеткізу үшін жұмсалатын бейвербалды элементтердің мағынасы жалпыхалықтық қолданыстағы мағынасынан өзгеше болатынын анықтадық.

Әдістер мен материалдар

Тілдесімнің бұл қатынас түрін алғашқылардың бірі болып қарастырғандардың қатарына шетел ғалымдары жатады, атап айтсақ Дж. Балвер, Джон Каспер Лаватер, Чарльз Белл, Джованни Бонифацио, Френсис Бэкон, Р. Бердвистел, А. Кендон, А. Пиз. Ғалымдар бейвербалды коммуникацияны әр қырынан қарайды. Дене тілі мен бейвербалды коммуникация шешендік өнер, психология, педагогика, физиогномика сияқты салаларда адамның ішкі қасиеттерінің сыртқы бейнесінде қалай көрінеді деген сұрақтар жиі мазалайды. Осы сұрақтың жауабын алғашқылардың бірі болып берген Дж. Балбер дене тілі, оның ішінде қол қимылына ерекше назар аударады. Басқа жасанды тілге қарағанда қол тілі табиғи тіл, сондықтан зерттеуге лайықты деген қорытындыға келеді [3; 120]. Ғалым қол қимылы арқылы жасалған ишаралардың семантикасын, жұмсалыу орнын көрсетеді. Тіліміздегі қол қимылдары негізінде жасалған ишаралардың мағынасы мен түрлерін анықтауда осы еңбектің маңызы ерекше. Қазақ тіліндегі құпия тілдесім мәселесін қарағанда, айтатын ойды өзгеден жасырғанда қоғамның өзге мүшелеріне білдірмей-ақ, қолды сермеп қалып, қолмен түртіп қалып жеткізіп отырғанын байқаймыз.

Адамның бейвербалды әрекетін зерттеген Д. Эфрон өзінің «Жесты и окружающая среда» еңбегінде дене тілі мен ым-ишараны зерттеудің жаңа тәсілдерін ұсынып, бейвербалды амалдардың классификациясын жасады. Ғалымның пікірінше, барлық ишара дыбыстық тілмен байланысты болып келеді, соған сәйкес оларды үш түрге бөлген: эмблемалық, иллюстраторлық, реттеушілік. Коммуникативтік актіде дыбыстық тілдің қатысуынсыз жеке қолданылады, кей жағдайда бірін-бірі толықтырып отырады. Иллюстраторлық ишаралар вербалды контекстен тыс тұрып мағынаны білдіре алмайды. Реттеуші ишаралар сөзбен қатар қолданылады [4; 30]. Бейвербалды амалдар адамдар арасында қарым-қатынастың негізгі құралы болғанын айттық, дегенмен дыбыстық тіл қалыптасып, дамығаннан кейін қатар қолданылып, сөйлеу кезіндегі коммуниканттардың эмоциясын, айтылып жатқан пікірді қолдайтынын не қолдамайтынын, сөйлеуші тарапынан айтылғанды қабылдағанын, не қабылдамағанын, тыңдаушыда қызығушылықтың болғанын көздің қимылы, бас, қолдың қозғалысынан анық байқауға болады. Осы тұрғыдан алғанда дене мүшелерінің қимылын бақылап, зерттеу аса қажет. Өзге елге іссапармен барғанда, тілді меңгермеген жағдайда ыммен ылаждасып түсінісуге болады, бірақ әр елдің салтына, дүниетанымына байланысты бейвербалды амалдардың мағынасы да өзгеше болып келетінін ұмытпаған жөн. Мысалы, қолды жоғары көтеру қазақ, орыс халықтарында «сөз сұрау» мағынасында жұмсалады, ал бас бармақ пен сұқ саусақтан шеңбер жасап, қолды жоғары көтеру ишараты арқылы америка азаматтары «бәрі тамаша» дегенді білдірсе, француздар «керексіз, ноль» деген мағынаны берген. Кез келген ым-ишараны қолдану үшін алдын ала білдіретін мағынасы мен қолданыс аясын білген жөн. Кинесика ғылымын жасаушы америка антропологі Р. Бирдвистел ым тілін халықтың мәдениеті, күнделікті тұрмыс-тіршілігімен байланыста зерттеді. Көптеген халыққа тән ым-ишараның типтік формасын жасады. Халық арасында сауалнама жүргізіп әртүрлі халық пен түрлі мәдениетте қолданылатын ым-ишараттарға мағыналық талдау жасаған. Туа біткен ым-ишаралар болмайды, барлығы мәдениеттің жемісі деп есептейді. Америка мәдениетінде жиі қолданылатын 50-60 кинеманың бар екенін анықтаған. Олардың көбі бас, бет кинемасы. Бұл бас изеудің үш түрі: бір реттік, екі реттік, үш реттік. Бас ию, басты шайқау т.б. кинемалардың қолдану аясын, беретін мағынасын анықтаған [5; 45]. Ғалымның жасаған тұжырымдары, жүргізген эксперименттері халықтар арасындағы коммуникацияны зерттеуде маңызды орынға ие. Зерттеушінің келтірген кейбір ишараттары біздің халқымыздың күнделікті тұрмысында да сол мағынасында жұмсалатынын байқадық. Қазақ тіліндегі құпия хабарды жеткізу үшін жұмсалатын ым-ишараттарға мағыналық талдау жасағанда да ғалымның келтірген пікірлерін басшылыққа аламыз. Тілден тыс құралдарды зерттеген А. Кендон ым-ишараны

түсіну мен қолданудың негізгі шарты контекст деп білді. Жұдырығын жоғары көтеру ишаратын контекстсіз түсіну мүмкін емес, себебі бұл көпмағыналылыққа ие. Біріншіден, айбат көрсету, екіншіден, сәлемдесу, үшіншіден, биліктің саяси символы деп түсіндіреді. Коммуникативтік процесте жұмсала-тын кинемалардың мағынасы мен қызметі контексте ғана ашылатынын көрсетеді. [6; 21]. Тілде көп контекстсіз нақты мағынасы анықтала бермейтін ым-ишаралар жиі кездеседі. Мысалы, бас бармағын көрсету: керемет, өте жақсы, қолдау, мақтану деген мағыналарды білдіреді. Нақты қай мағынада жұмсалғанын тек мәтін негізінде анықтай аламыз.

Қазақ тілі білімінде адамдар арасындағы тілсіз қатынас түрі бейвербалды амалдарды зерттеу мәселесі кейінгі жылдардың үлесіне тиді. Бұл бағыттағы ғылыми еңбектер бейвербалды амалдардың әр түрлі қырларын сипаттайды. Тілсіз қатынас құралдарының ерекшелігі, түрлері, мағыналық топтары, ұлт мәдениетімен, салт-дәстүрімен, дүниетанымы, ұлттық-мәдени ерекшеліктерімен байланысы жан-жақты қаралды деп айта алмаймыз, дегенмен алғашқы А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, Қ. Жұбанов, Ж. Аймауытов еңбектерінен бастау алған ғылыми еңбектер жазылды. Қазақ тіл біліміндегі бейвербалды амалдарды арнайы зерттеген ғалымдар: Б.Қ. Момынова, С.Б. Бейсенбаева, А.Д. Сейсенова, Ж.Қ. Өмірәлиева, Ж. Нұрсұлтанқызы, С. Мағжан, П. Ешимов, В.Д. Нарожная т.б. [7; 1-9].

А. Байтұрсынұлының әдебиетке қатысты теориялық мәселелерді қамтыған «Әдебиет танытқыш» еңбегінде айтыс өнерінде сайысқа түсуші ақындардың дене ишаратына, бет-әлпетіндегі өзгерістерге назар аударып, ақынның жан дүниесінің көрінісі деп, психологиялық ерекшелігіне тоқталады [8; 135].

Бейвербалды коммуникацияға байланысты алғашқы пікірді Ж. Аймауытовтың «Психология» еңбегінен байқаймыз. Ж. Аймауытов беттің ымын мимика, ал ымдасуды пантомимо деп атап, олардың өзіндік ерекшеліктерін сипаттап, нақты мысалдармен дәлелдей келе: «Бақылайтын адамның жоғарыда көрсетілген барлық қарастарын белгілеп әдеттену керек. Осылай бақылап, жаттығуды тең жарылған кезде, қозғалыстардың «мәнісін» байланыстыра бастау тиіс. Әр уақытта пәлендей қарас болды, неліктен сондай мәнісі болды? деп бақылаушы өзіне-өзі есеп беріп отыруы керек» [9; 106], - дегенінен адамды тану үшін оның бейвербалды әрекетін жіті қадағалау керек деген пайымын байқаймыз. Тілші ғалым Т. Қордабаев: «Білім тілі жасанды емес, ол ұрпақтан ұрпаққа ауысып, мұра ретінде беріліп отыратын табиғи құбылыс. Шарттылық ым тілінде тым елеусіз, сондықтан ол негізінде интернационалдық құрал, оны бірінің тілін бірі білмейтін адамдар да түсіне алады. Барлық халықта жұдырық көрсетуді қорқыту деп, қол бұлғауды шақыру деп түсінеді. Сөйленістің вербалды тәсілдерімен бірге жүретін кинесикалық, проксемикалық, просодикалық амалдар мен қимылдар лингвистикада бейвербалды қатынастың құрамында болатынын түсіндіреді. Паратілдік құралдар да дыбыстық сөздер сияқты өте тиімді және ыңғайлы болып есептеледі. Шынында да, адамдар бірін-бірі белгілі бір дыбыстар арқылы ғана емес, қимылдар арқылы да түсінісе алады» [10; 234], - деп қарым-қатынастағы бейвербалды амалдардың орнын анықтап, олардың халықтар арасындағы коммуникацияда бірінің тілін бірі білмесе де, ым-ишаралар арқылы түсінісуге болатынын жеткізеді. Бейвербалды амалдардың қазақ тіл білімінде зерттелуіне осы пікірлердің өзі негіз болды деп айтуға болады. Ғалымдарымыздың қысқаша айтып кеткен пікірі негізінде бірнеше ғылыми еңбек жарық көрді, дегенмен де әлі де зерттелуге тиіс проблемалары аз емес.

М. Жұмабаев: «Адамның жан сыры дене арқылы, мимика арқылы сыртқа білінеді, ... дене де жанға байлаулы, жан көріністері денеге қатты әсер береді. Адамның көзқарасы, дауысы, аяқ басуынан жанның қандай күйде екені көрініп-ақ тұрады» [11; 243], - деуі адам бойындағы түрлі психологиялық иірімдер (толқу, қуану, ашу, қорқу т.б. сияқты) арқылы оның ішкі құпия-сырын тануға болатынын аңғартады. Сөйлеу процесі кезіндегі коммуниканттардың өзін ұстауынан олардың қай әлеуметтік ортадан шыққанын байқасақ, бет пішіні арқылы қарым-қатынастың қай деңгейде өрбейтінін көруге болады.

Бейвербалды амалдардың жасалу жолдары мен қарым-қатынас кезіндегі атқаратын қызметін, көркем әдебиеттегі көрінісі мен қолданыс орнын талдап-жүйелеу жаңа ғылыми бағыттарды терең түсінуге жол ашады. Қазақ тіліндегі бейвербалды амалдар туралы тілші-ғалым Б. Момынова: «Кең ауқымдағы танымдық тұрғыдан да дене тілі, ым мен ишаратты зерттеу — тілдің әлеуметтік, психологиялық лингвистика сынды салаларының фактілерін салыстыра, салғастыра отырып, кешенді қарастыру барысында ғана қол жеткізуге болатын, қазақ тіл біліміндегі теориялық тұғыры әлі толық анықтала қоймаған жаңа бағыт» [12; 16] деп бұл бағытты кешенді зерттеу керектігін меңзеді. Ғалым еңбегінде бейвербалды амалдар мағыналық жағынан топтастырылды, олардың іскери қарым-қатынастағы орны, лидерлер имиджін қалыптастырудағы рөліне кешенді талдау жасады. Ұлттық сипаттағы ым-

ишаралардың мағынасын талдау барысында ғалымның келтірген тұжырымдарын басшылыққа алатын боламыз. А.Д. Сейсенова бейвербалды амалдардың берілу жолдарын, қазақ тіліндегі ым-ишараттардың орыс тіліне аударылу жолын, оның әдеп ұғымымен сәйкес келуін, ұлттық негіздегі паратілдік амалдардың ерекшелігін лингвомәдениеттену тұрғысынан зерттеген. Бейвербалды амалдардың мағыналық жағынан топтастыруда бұл еңбектің маңызы ерекше [13; 25]. Тілсіз қатынас кезінде қол, көз, бас, мойын, қас қимылына қарап көп ақпарат алуға болады. Ертеде ру, жүз, жекелеген адамдардың арасындағы даудың шешімі бір ғана қолдың қимылымен шешіліп отырған, сондықтан әр қимылдың мағынасын, атқарған қызметін анықтап, ата-бабалардың арасындағы сыйластықты, бірлікті, әділдікті болашақ ұрпақ санасына сіңдіру керек. Кез келген тілді мәнерлі етіп, аз сөзге көп мағына сіңдіре білген халықтың даналығын, көрегендігін бейнелейтін сөз орамдары бар. Бұлардың бірі — фразеологизмдер. Қазақ тілінде фразеологизмдермен берілетін бейвербалды амалдар жиі кездеседі. Жалпы дене қимылына негізделіп жасалған тұрақты сөз тіркестерін Г. Смағұлова «кинетикалық фразеологизмдер» деп атап, оған табанынан тік тұру, қол қусыру, құрақ ұшу, санын сабау т.б. сияқты мысалдар келтіреді [14; 62-63]. Ұлт мәдениетін, халықтың өзгеге ұқсамайтын ұлттық дүниетанымын бейнелейтін бейвербалды амалдардың табиғатын танытуда С.Б. Бейсенбаева зерттеуінің маңызы зор. Ғалым бейвербалды амалдардың мән-мағынасын ашумен қатар, фразеологизмдермен жасалған бейвербалды амалдардың қолданыс аясын, жұмсалыу орнын ашады [15; 23].

Ғалым Ф.Ш. Оразбаева қарым қатынас екі түрлі жолмен жүзеге асады дей келе, тілдік қатынас пен тілсіз қатынастың айырмашылықтарын және ұқсастықтарын саралап көрсетеді. Бейвербалды коммуникацияда ым-ишараттар, таңба-белгілер негізгі тілдесім қызметін атқара алады деген қорытындыға келеді [16; 78]. Бейвербалды коммуникацияның сөйлеу процесіндегі орны, атқаратын қызметі сан түрлі. Коммуникант айналасындағылармен алуан түрлі ым-ишара, белгі, бас шайқау, иек қағу, саусағын шошайту, көзін қысу арқылы өз ойынан хабар бере алады. Мысалы, сөйлеп тұрған адамның дене қалыбына қарап, жас мөлшерін, әлеуметтік ортадағы статусын байқауға болады.

Нәтижесі мен оларды талқылау

Бейвербалды амалдар вербалды тілдесіммен қатар қолданылып, нақтылаушы қызмет атқаратыны белгілі. Тілші-ғалым И.В. Горелов: во-первых, дополнять лингвистическую информацию, во-вторых, замещать лингвистический знак, «разрушая» тем самым «словесную коммуникацию», - деп көрсетеді [17; 23]. Ғалым пікірі коммуникативтік актіде қолданылатын бейвербалды амалдардың вербалды тілдесімдегі ақпаратты толықтыратынын, кейде оның орнына жұмсалатынын нақтылай түседі. Десек те, адам баласы тілдесім барысында белгілі бір себептерге байланысты таза ишараны қолданыны күнделікті өмірде де тарихи тақырыпқа жазылған шығармалардан кездестіреміз. Кейде елдің тарихы үшін аса маңызы бар мәселелерді дыбыстық тілді қолданбай-ақ таза бейвербалды амалдарды пайдалану арқылы шешіп отырғанын өткен күндерге көз жүгірту арқылы байқаймыз. Мысалы, Кіші жүздің биі мен Бекболат шешеннің арасындағы қарым-қатынасқа назар аударсақ, кіші жүздің биі екі қолын айқастырады. — Бекболат «құп болады» депті. Би: Алақанын жұмып-ашады. — Бекболат «құп болады» депті. Би: Қолын сермеп-сермеп қояды. — Бекболат «құп болады» депті. Би қолын түйістіріпті. — Бекболат «құп болады» деп он саусағын көрсетіпті. — Би «құп болады» депті. Берілген үзіндіде «құп болады» тіркесінен басқа басы артық сөз жоқ, бірақ екі кейіпкердің арасындағы коммуникация «екі қолын айқастырды, алақанын жұмып-ашты, қолын сермеді, қолын түйістірді, он саусағын көрсетті» сынды кинесикалық амалдар арқылы жүзеге асқан. Екі адамның арасындағы коммуникацияның толық орындалғанына қарағанда, сөйлеуші мен тыңдаушы кинесикалық амалдарды дұрыс интерпретациялаған, ал жанындағы адамдардың әңгіме желісін түсіне алмауы, бейвербалды амалдардың кілтін толық аша алмауында, бұған себеп берілген амалдардың көпмағыналы болып келуінде болса, екіншіден, қоғамдағы орны мен атқаратын қызметіне байланысты. Психологтардың пікірі бойынша «қолын айқастыру» жиі кездесетін ым-ишараттың бірі. Коммуникация кезінде өзін еркін сезінген жағдайда осындай қалыпта болатын болса, екіншіден, сырт әлемнен қорғануды білдіретінін, үшіншіден, сөйлеуші сөзіне көңілі толмаған кезде қолданатынын, байланысқа түсуге үзілді-кесілді қарсылығын білдіреді деп түсіндіреді [18; 54]. Берілген контекстегі автор репликасына сүйенсек, бұл «алысуға жараймын» деген ишараны білдіреді және жалпыхалықтық сипатына қарағанда (жоғарыдағы психологтар келтірген мағынасы көпшілікке тән) қолданыстағы «алысуға жараймын» фразасын осы кинемамен беру тек екі бидің қарым-қатынасында кездеседі. «Алақанын жұмып-ашу» арқылы бар немесе жоқ дегенді түсінуге болады. Осы контексте бұл ишарат арқылы «татуласайық» дегенді меңзесе, «қолын сермеу» ишараты «бір нәрсені қажет етпеу, қабылдамауды» білдірсе, берілген мә-

тінде «қылыш сенде де бар, менде де бар, қылыш сермей-ақ қояйық» дегенді, «екі қолын түйістіруі» — құшақтасып дос болайық — дегенді білдірсе, он саусағын көрсету арқылы «он күннің ішінде тар-ту-таралғыңмен Абылай ханның алдына бар» деген тұтас сөйлем мен фразалардың орнына жұмсалған. В.Д. Нарожная: «Значение жеста во многом зависит от ситуации и того, как его преподносит исполнитель» деп жағдайға, орындаушының қолданысына байланысты өзгеретінін айтқан [19; 78]. Бұл жерде де ишараны қолданушылардың мақсатына сай мағынасы өзгергенін байқаймыз. Би мен шешеннің вербалды тілдесімсіз бейвербалды амалдар арқылы қарым-қатынас жасауы арадағы болатын әңгіме желісін құпия, жасырын күйде ұстау, себебі екеуі де қоғамдағы статусына қарағанда екі ханның атынан келген өкілдер, ханның өзінен бұрын өзге адамдардың хабардар болуынан сақтанғандықтан болса керек.

Осындай ым ишараның тоғысып келіп, кейіпкерлердің бейнесін ашуда үлкен рөл атқаратынын байқататын төмендегі әңгіме желісіне көңіл аударсақ:

«Ерте заманда үш ағайынды жігіт ұзақ жолдан келе жатып, таң алдында көшіп кеткен үйдің жұртына келіп тоқтайды. Осы кезде үйге қыз кіріп келіп, үш жолаушының ортасына бір үлкен кесені төңкеріп шығып кетеді.

Қыз кеткен соң үшеуі: осы кесенің астында қандай зат бар?» — деп таласады. Біреуі тұрып мұның астында қызыл зат дейді. Алғашқы білгір жігіт олай болса қызыл анар болды ғой деп, кесені төңкеріп көрсе, шынында да бұзылмаған анар екен. Қонақтарға шай жасауға келген қыз кесе мен анарды алып кетеді де, қайтып келіп, дастархан жайып, шай құйып беріп отырады.

Қызға қарама-қарсы бөстек үстінде отырған алғашқы жігіт қызға қарап, сақалын сипап тарамдай береді.

Мұны байқап отырған бойжеткен жігітке қарап, шашын сипайды. Жолаушы жігіт енді өзі отырған астындағы бөстектің жүнін сыпыра сипайды. Осы кезде қыз жігітке қарап, көзін жұмып тілінің ұшын жылт еткізеді. Ұйқыға кеткен жолаушылар мен үй иелері таңертең төсектен тұрса, сақалды жігіт пен қыздың қол ұстасып бірге кеткенін біледі.

Бейвербалды тілдесімді зерттеушілердің еңбектерінде адамның қоғамдағы әлеуметтік ортасына, мәдениетіне, салтына байланысты қолданыс аясы, атқаратын қызметі де әртүрлі болып келеді. Қазақ халқы қыз балаға ерекше құрметпен қараған, оның орны әрқашан төрде болған. Сонымен қатар ата-ана тарапынан қызының бейтаныс ер адаммен емен-жарқын сөйлесуге, өз босағасынан аттағанша арына, тазалығына қайшы әрекеттердің жасалмауын қадағалайды. Жоғарыда келтірілген үзіндідегі «кесе астындағы анар» қыздың тазалығынан, пәктігінен хабар береді. «Шаш, жүн, сақал» көптік мағынадағы ұғымды білдіргендіктен, ишаралап отырған затының көп болғанын интенциялайды, «көз жұму, тілінің ұшын жылт еткізу» кинемаларының мағынасы контекстке сай ашылады, себебі «көз жұму» келісімді, ұйықтауды білдіреді. «Тіл ұшын жылт еткізу» көбінесе кішкентай балалардың арасында қолданылып мазақтау, келемеждеу мағынасын береді.

Кинесиканы алғашқылардың бірі болып зерттеген американ ғалымы ым мағынасын түсінудің басты шарты контекст екенін дәлелдеген, осыған ұқсас пікірді ғалымы А. Кендон «жұдырық түю» кинемасы арқылы түсіндіреді [6; 43]. Бұл кинема бірнеше мағынада жұмсалатындықтан, оның нақты қай мағынада берілгенін контекстен анықтауға болатынын айтады, сондықтан ым-ишарат мағынасын түсіну үшін контекстің маңызы ерекше. Берілген мәтіндегі «көз жұму, тілінің ұшын жылт еткізді» кинемаларын да контекстен тыс қарау мүмкін емес, себебі бұл амалдар көпмағыналылыққа ие. Автор репликасына жүгінсек, жігіттің қызға қарап сақалын сипағаны «Әкеңе сақалының түгіндей көп мал берсем бере ме екен?» - дегені, қыздың шашын сипағаны «Шашындай мал берсең, береді» - дегені. Бөстектің жүнін сыпыра сипағаны «Сен үшін малды мына бөстектің жүніндей беремін» деген ой жеткізсе, қыздың көзін жұмып, тілін шығарғаны «ел ұйықтаған соң тілдес» дегені екен, яғни екі адамның арасындағы коммуникация вербалды тілдесімсіз, ешбір сөз де қолданылмай толық орындалды. Бұл әңгімеден ымның тамаша құпия тілдесу амалы екенін айқын аңғаруға болады. Жалпыхалықтық түсіністе ер адамдардың сақалын сипауы — бір нәрсе жайлы қатты ойға берілген қалпын белгілейді. Ал бұл тұста жалпыхалықтық түсіністен ауытқып, екі адамның өзара жасырын хабар алысу қызметін атқарып тұр.

Осы сияқты Қарашаш пен Жиренше шешен арасындағы төмендегі үзіндіні келтірсек:

Жиренше төрде отырып қызға қарап басын сипайды. Бұл: «Сенің қалың малың шашымнан көп-ау», - дегені еді. Қыз оны түсініп астындағы тақыр тулақты сипайды. Ол: «Теңімді тапсам, тақыр кедей болса да береді», - дегені еді... («Шешендік шиырлар», 14-б.) мысалдан Қарашаш пен Жиренше

бірін-бірі ұнатқанын осылай ыммен ұғысатындығын байқауға болады. Қыз бен жігіт ым арқылы келісімге келгенге ұқсайды.

Қорытынды

Қорыта келгенде, қазіргі уақытта бейвербалды амалдар арқылы берілетін жасырын, құпияны анықтау арқылы бабаларымыздың ойды жеткізудегі шеберліктерін байқауға болады.

Жесттің қолданылу жиілігі мен аясы белгілі бір халықтың әдеп-ғұрпын, өзіндік түрлі қырларын, оның ішінде менталитеті мен әлеуметтік дәстүрлі нормаларын көрсетері анық.

Тілдесімнің тілден тыс құралдары шетел ғылымында да отандық лингвистикада да біршама зерттелді. Дегенмен, бейвербалды амалдар адамдар арасындағы жасырын, құпия хабарды жеткізу үшін қолданылатынын зерттеу барысында байқадық.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақ тілі энциклопедиясы. — Алматы, 1998. — 560 б.
- 2 Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: моногр. / Г.Е. Крейдлин. — М.: Новое литературное обозрение, 2002. — 400 с.
- 3 Balver J. Or the natural language of the hand and Chironomia: Or the art of manual rhetoric. / J. Balver. — Illinois: Southern Illinois Univ, 1974. — 237 p.
- 4 Efron D. Gesture and Environment / D. Efron. — New York: King's, 1941. — 325 p.
- 5 Birdwhistell R.L. Introduction to kinesics: An annotation system for analysis of body motion and gesture / R.L. Birdwhistell. — Louisville, KY: Univ. of Louisville Press, 1952. — 420 p.
- 6 Kendon A. Some functions of gaze-directions in social interaction / A. Kendon // Acta Psychologica. European journal of psychology. Amsterdam, 1967. — P. 22–63.
- 7 Muratova A. Non-verbal signs and secret communication as universal signs of intercultural communication / A. Muratova, Sh. Mazhitayeva // Rupkatha journal on interdisciplinary studies in humanities. — 2021. — No. 1. — Vol. 13. — P. 1-9.
- 8 Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш / А. Байтұрсынұлы. — Алматы: Атамұра, 2003. — 206 б.
- 9 Аймауытов Ж. Психология / Ж. Аймауытов. — Алматы: Ғылым, 1998. — 447 б.
- 10 Қордабаев Т. Қазақ тіл білімінің қалыптасу, даму жолдары / Т. Қордабаев. — Алматы: Мектеп, 1987. — 124 б.
- 11 Жұмабаев М. Педагогика / М. Жұмабаев. — Алматы: Ана тілі, 1992. — 160 б.
- 12 Момынова Б.Қ. Лидерлер имиджін қалыптастырудағы бейвербалды элементтер мен бағалауыштық лексиканың рөлі / Б.Қ. Момынова // Тілтаным. — 2003. — №1. — Б.14-20.
- 13 Сейсенова А.Д. Лингвистическая культурология, сопоставление этикетных формул: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.Д. Сейсенова. — Алматы, 1998. — 29 с.
- 14 Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері / Г. Смағұлова. — Алматы: Ғылым, 1998. — 130 б.
- 15 Бейсенбаева С.Б. Қазақ ым-ишараттарының түсіндірме сөздігі / С.Б. Бейсенбаева, Б. Момынова. — Алматы: А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2017. — 288 б.
- 16 Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі / Ф.Ш. Оразбаева. — Алматы: РБК, 2000. — 207 б.
- 17 Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации / И.Н. Горелов. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 112 с.
- 18 Пиз А. Язык телодвижений / А. Пиз. — М.: Изд-во «Э», 2017. — 464 с.
- 19 Нарожная В.Д. Невербальная коммуникация как этнокультурный феномен (теоретико-экспериментальное исследование): автореф. дис. ... д-ра филол. наук / В.Д. Нарожная. — Кокшетау, 2010. — 42 б.

А.Н. Муратова, У.М. Бахтикереева, Ш. Мажитаева

Исследование невербальных средств и их функциональное значение

В статье изучена история исследования невербальных средств общения. Опираясь на выводы ученых-языковедов и на примере собранных из художественных произведений, авторами проанализированы национальные особенности невербального общения. Кроме того, представлен компаративный анализ данных средств общения в различных национальных культурах, определены особенности невербальных средств общения. Проведен семантический анализ вспомогательных средств общения, используемых в зависимости от мировоззрения и культуры, истории и образа жизни каждой нации. Определен смысл невербальных приемов, применяемых в ходе общения, с учетом результатов анке-

тирования студентов. В ходе исследования авторы использовали различные методы, в том числе и метод анализа для раскрытия скрытого, имплицитного смысла невербальных элементов.

Ключевые слова: невербальные средства, мимика, скрытое значение, национальное мировоззрение, история и образ жизни нации.

A.N. Muratova, U.M. Bakhtikireeva, Sh. Mazhitayeva

Study of non-verbal ways and their functional value

In the article, the authors consider the history of the study of non-verbal tools in foreign science and domestic linguistics. It can be seen that in the works of domestic scientists, the types and techniques of non-verbal methods, the knowledge and culture, history and traditions of each nation are considered. Determining the nature of nonverbal actions is essential for understanding its nature, communicative function in the transmission of ideas is analyzed. The authors of the article prove with real examples that non-verbal methods are not just used to convey the message, but also to convey important events that are kept secret for the country and its history. In such cases it is often based on the agreement of two people or a group and additional meaning of a national character is enhanced. In their study, the authors used different methods, including the method of analysis, with the aim of revealing the hidden, implicit meaning of nonverbal tricks.

Keywords: non-verbal ways, kinesics, facial expressions, hidden message, national outlook.

References

- 1 (1998). Qazaq tili ensiklopediasy [Encyclopedia of the Kazakh language]. Almaty [in Kazakh].
- 2 Kreidlin, G.E. (2002). Neverbalnaia semiotika [Non-verbal semiotics]. Moscow: Novoe literatyrnoe obozrenie [in Russian].
- 3 Balver, J. (1974). Or the natural language of the hand and Chironomia: Or the art of manual rhetoric. Illinois: Southern Illinois Univ. Press.
- 4 Efron, D. (1941) Gesture and Environment. New York: King's.
- 5 Birdwhistell, R.L. (1952). Introduction to kinesics: An annotation system for analysis of body motion and gesture. Louisville, KY: Univ. of Louisville.
- 6 Kendon, A. (1967). Some functions of gaze-directions in social interaction. *Acta Psychologica. European journal of psychology*, 22–63. Amsterdam.
- 7 Muratova, A., & Mazhitayeva, Sh. (2021). Non-verbal signs and secret communication as universal signs of intercultural communication. *Rupkatha journal on interdisciplinary studies in humanities*, 13(1), 1-9.
- 8 Baitursynuly, A. (2003). Adebiet tanytyqysh [Literary critic]. Almaty: Atamura [in Kazakh].
- 9 Aimaityov, Zh. (1998). Psikhologiya [Psychology]. Almaty: Gylm [in Kazakh].
- 10 Qordabaev, T. (1987) Qazaq til biliminin qalyptasu, damu zoldary [Ways of formation and development of Kazakh linguistics]. Almaty [in Kazakh].
- 11 Zhumabayev, M. (1992). Pedagogika [Pedagogy]. Almaty: Ana tili [in Kazakh].
- 12 Momynova, B.Q. (2003). Liderler imidzhin qalyptastyrudagy beiverbaldy elementter men bagalaushyq leksikanyyn roli [The role of nonverbal elements and evaluative vocabulary in the formation of the image of leaders.]. *Tiltanyim — Linguistics*, 2, 14-20 [in Kazakh].
- 13 Seisenova, A.D. (1998). Lingvisticheskaia kulturalogiia, sopostavlenie etiketnykh formul [Linguistic culturology, comparison of etiquette formulas]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 14 Smagulova, G. (1998). Magynalas frasiologismderdin ulttyq-madeni aspektileri [National and cultural aspects of semantic phaseologisms]. Almaty: Gylm [in Kazakh].
- 15 Beisenbayeva, S.B., & Momynova, B. (2017). Qazaq ym-isharattarynyng tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of Kazakh gestures]. Almaty: A. Baitursynuly atyndagy Til bilimi instituty [in Kazakh].
- 16 Orazhbaeva, F.Sh. (2000). Tildik qatynas: teoriasy zhane adistemesi [Language communication: theory and methodology]. Almaty: RBK [in Kazakh].
- 17 Gorelov, I.N. (2009). Neverbalnye komponenty kommunikatsii [Nonverbal components of communication]. Moscow: Kniznyi dom «LIBROKOM» [in Russian].
- 18 Piz, A. (2017). Yazyk telodvizhenii [Language of body movements]. Moscow: Izdatelstvo «E» [in Russian].
- 19 Narozhnaia, B.D. (2010). Neverbalnaia kommunikatsia kak etnokulturnyi fenomen (teoretiko-eksperimentalnoe issledovanie) [Non-verbal communication as an ethno-cultural phenomenon (theoretical and experimental study)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kokshetau [in Russian].

B.K. Kassym¹, S.N. Samenova^{*2}¹*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan;*²*Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan**(E-mail: bkassym_gosyaz@mail.ru, sn.sveta@mail.ru)*

Frame structure of mental vocabulary of the Kazakh language

The frame structure of the mental vocabulary in the Kazakh language is considered in this article by comparing the lexical-semantic groups of verbs in the Kazakh and other Turkic languages. Their semantic field is analyzed based on semantic, functional, emotional and expressive features of verbs in the Kazakh language. When defining thematic groups, particularly, verbs that nominate the spheres of mentality, the authors use as a basis the main features, meanings and functions in the context, as well as the functional characteristics of each word. Particular emphasis is placed on the fact that the main feature of the verb is clearly seen in its semantics. The authors classify the verbs of the Kazakh language into eight groups depending on the features of the semantic field. Taking into account the issue of the complexity of verbal semantics in linguistics, it is concluded that the classification of the meanings of mental verbs is very difficult; the definition of its essence and grouping according to their semantics is also a complex linguistic phenomenon, therefore the proposed classification may be conditional and cannot completely solve the problem of classification of mental verbs.

Keywords: verb, mental verbs, frames, lexical-semantic group, semantic structure of verbs.

Introduction

It was M.Minskiy who introduced the term “Frame”: “Frame is the construction designed for representing stereotype situations. Various types of information are associated with each frame” – he stated [1; 7]. Linguists consider two types of frames, nowadays in the language use they are called *static* (frames) and *dynamic* (scenario). Any frame type defines the necessary structural information for the sub-object. However, in an intellectual system, numeric measurements have not only distinguishing features, but also *symbolic information* function (image representation). This can be explained here by an experimental or human phenomenal system of effective thinking. In fact *perception, information retention, thinking* and specific linguistic elements in communication design the components for the basic processes of structural units. The cognitive model is shaped by the mental activity of human beings. The extent of forming meaning of words or phenomenon in human conscience is apparent in such **cognitive model**. Consequently, it can be understood as formation of language content. The cognitive model is created by symbols and units which form information encoded in the language content. The units and symbols that create the **cognitive model** in consciousness are **associations, stereotypes, symbols**, and **image**. The *association* is formed on the basis of the relationship between recent experience and new concepts of people. Frames are formed from *cells* where accumulated information is stored. They are arranged graded in a certain order. The information from the higher level cells is easily accepted by human’s sensor organs. These objects can have external *form, shape, sort, size, taste* and other information. In the middle level cells the information is stored which is selected on an as-needed basis. At the lower level, information is collected which is related to encyclopedic knowledge of objects that are not immediately visible. Each frame is a volumetric and *complex structure*.

The frame is used in linguistics to explain the knowledge of various stereotypical situations. In addition, since each linguistic symbol provides a knowledge base about a particular object, they can be viewed as frames. The function of frame structure is significant in forming derived words and developing their semantics, building their semantic field and it is closely related to thinking and association processes.

The word is stored in the internal lexicon and appears in speech not only as a “sign” of a concept or representation; it is burdened by a load of associations firmly attached to it and arising individually in speech. The meaning of a word can undergo a variety of shifts, caused by both random convergence of a word with other similar words in sound, contextual rethinking, and the unexpected disclosure of its multiple meanings. The language stores the national identity, consciousness, mentality, and the ethics of each nation. Also in

* Corresponding author’s e-mail: sn.sveta@mail.ru

describing metaphorization process it is favourable to consider the linguistic and extra-linguistic data inseparable.

In a cognitive context, a metaphor is recognized as a conditional act between two frames. The first *base-frame* corresponds to the significative descriptor of a metaphor, the second *target-frame* is considered to be denotative descriptor [2; 31]. *The base frame* represents the symbol needed for the metaphors. The symbol shifts to the *target frame* as a result of the similarity.

Theory

Frames are a well-organized stock of ideas, concepts about our world. Information in any mind is stored in memory via certain system; that is this information has high-level signs or low-level signs. Scenarios accumulate abundant informational pockets. But people do not need this information at the same time, each information is pulled out of the database as needed. That is, concepts are created for a specific purpose based on other concepts. This goal can be *nominative*, *expressive*, and *pragmatic*.

Charles Fillmore stated about frame: «We can use frames to define categories and names and their lexical and grammatical indicators in the language system» [2; 36]. In the cognitive process of creating a name, the basis for the name is called the *main frame*, the result of metaphors is considered as a *target frame*. In derivative words there is a connection between at least two frames. We can say that their ability to create *pattern* (model) is related to the information stored in the knowledge data base. «Words from the language frame activate the whole frame and the scheme associated with it in the speaker's mind; schemes can be used as a block construction tool for constructing a text model, that is, a world model compatible with text» [2; 34] The signs used in the name (nomination), in this opinion, are the units used to create a certain knowledge system, like structures, create other names with the necessary information in the human mind. Therefore, words used in lexical units are recognized as frames.

The verbs in the Kazakh language designate variety of notions from semantic aspect and serve as words denoting movements, motions, action, process, various changes and phenomena. As I. Mamanov pointed «Verb is the part of speech which denotes action or processes and states: depending on its meaning, main features they can be divided in few groups» [3; 35-36] and he classifies them into 8 groups. Actually “the verb doesn’t denote the name of the action but the action itself; the name of the action, motion is designated only by some verbs (action name or stative verb). The semantic field of the verb is wide. As A. Iskakov writes: «The reason is that semantics is not only an act of the subject, but also in many different ways it denotes actions, activities, movements, processes, states and situations that arise in the course of life, in the life of society, through abstract thinking and consciousness of a person, as well as all concepts related to processes. This rich semantics of the verb, its types always coincide with the concept of time.» [4; 233]. The verbs can be divided in some groups according to their internal semantic, functional characteristics. E.g.: A, Iskakov classifies them into: verbs of action, movement verbs (*auna* — roll over, *audar* — transfer, *jyljy* — move), state-quality verbs (*jat- lie*, *tur* — stand up), verbs of thinking-speaking (*ait* — say, *oilä* — think), the verbs of growth (*balala* — give birth to a child, *gülde* — blossom), verbs of direction (*bar* — go, *ket* — get away, *äket* — take away), verbs of vision/ hearing, verbs of behaviour [4; 235], whereas in academic grammar it is of following types:

1. Verbs that are directly related to the subject’s action: (*je* — eat, *iş* — drink, *maila* — grease, *jür* — let’s go, *kör* — look, *oqy* — read) and other verbs.
2. The verbs denoting subject’s movement, direction: (*kel* — come, *ket* — go, *tüs* — come down, *şıq* — get out, *jına* — collect, *tara* — dispart, *tarqa* — unpack).
3. Verbs associated with the state, process of qualitative change: (*uyıqta* — sleep, *oyan* — wake up, *azay* — decline, *köbey-* increase).
4. Visual verbs: (*edirei*, — stare, *jymi-* smile, *yrşylda* — breath hard, *qyzarangda* — blush).
5. Intransitive verbs with quality change meaning: (*qulynda* — to foal, *gülde* — blossom) [5; 127-128].

Findings. Outcomes and discussion

There are two sides of the language units: the first — *external* (sound forms) side, the second— *internal* meaning, *semantic* side. The word and its meaning constitute two sides of one phenomenon. They don’t exist apart each other, they are closely interrelated. Here the leading, notional verb has the main function. The reason: there is no word without meaning and no meaning exists without the word. In linguistics its branch *semasiology* studies the word meaning, their types, structure, formation, evolution trends, causes, and the ways to define the word meaning.

Data and investigation methods

The semantic structure of the verb. In linguistics “*emotionality*” (Latin *emovere* — enthusiasm, excitement) “*emation*” — different moods, feelings and affections of the environment [6; 432]. The lexis with *emotional* colouring are words denoting sympathy and shame, like and dislike, panic and joy, admiration and hate, fear and courage, trust and distrust, grief, worry, desire and use of many other meaning, the *expressive* ones are the combination of semantic and stylistic language units. It is used as linguistic device which demonstrates the opinion or attitude of the speaker to the word meaning or to the *addressee* (person). It has phonetic, morphological, lexical, syntactic means. Using these means the speaker will be able to show his mental, emotional state. Emotion conveys the word as *emotional (sensation)*, *vivid, colourful (affective)* word. The emotional devices are studied within phonetics, grammar, lexicology, stylistics and semantics, is stated in [6; 432].

The expert in Sakha (Yakut) language L.N. Haritonov has classified the verbs in three groups based on their lexical and semantic nature, specifics of their grammatical structure: 1) state verbs, 2) imitative verbs and 3) figurative, descriptive verbs [7; 15]. If G.K. Kuliev classifies Azerbaijani verbs in his work in 12 groups [8], then S.A. Rzayev groups them into 8 types in his dissertation «Semantic categories of verbs in modern Azerbaijani literary language» [9].

All verbs can be divided into semantic clusters based on their semantic specificity, use and self-indication, and the same way the verbs with equivalent inner meaning can be grouped according to their *semantic fields*, their *meaning*. Since the meaning of a word is interrelated, it is obvious that each of the different words has a variable meaning in context. The word is an important linguistic unit, representing the phenomena of society and nature, the spiritual life of a human being. Both the word and the meaning of the word are complex phenomena, their semantics is exact the same complex category. It is complicate and difficult to explain the meaning of semantically equivalent words and distinguishing to classify them. In this regard it is necessary to give the definition of the notion of equivalent words based on the concepts of the scholars. S. Kenesbayev states: «The integrity of the language, its national originality appear in the organic connection of the semantic side of the word, on the one hand, and the word itself (i.e., sound) — on the other. And therefore it is clear that the lexical richness of a particular language is measured both by the number of words and their semantic functions», highlighting that most words don't coincide semantically with each other, which means that they do not match, and some of them have semantic difference [10; 275-277].

The division of words into lexico-semantic groups has several basic principles that have long been established in linguistics. For example, words in one lexico-semantic group: a) interconnection through *certain semantic units (semes)*. b) *to be homogenous word of the same part of speech to build the certain paradigmatic row; the words considered to be the unit of LSG (lexical-semantic group) keep their autonomy while connecting with other words; semantically complementing and matching each other etc.* From this point of view, there are many thoughts and statements about synonyms and their definitions. Professor A. Bolganbayev gives definition which corresponds to the nature of the Kazakh language: «Synonyms are the words of the same part of speech category though spelled and pronounced in different way but having close meaning, and each of them has its semantic, stylistic or emotional peculiarity, colouring» and *his concept approaches the semantic field* [11].

M.D. Chertykova classifies the mental verbs in the Khakas language into its small sub-groups (LSG):

- 1) verbs of cognition (pil «know»);
- 2) verbs of thinking (sağyn «think»);
- 3) verbs of comprehension (ongna «understand»);
- 4) verbs of belief (kirtın «believe»);
- 5) verbs of doubt (ikinchile «doubt»);
- 6) verbs of opinion (sana «consider»);
- 7) verbs of mental skills (yğren «learn», hyğyr «read» etc.);
- 8) verbs of evaluation (paala «evaluate»);
- 9) single mental verbs [12; 82-100].

The lexico-semantic system of words in the Turkic languages was first classified into semantic groups, taking into account its features by N.K. Dmitriev [13]. He studied the Tatar language verbs classifying them into distinct groups of verbs *of thinking, speaking, movement*, and wrote an article about his research findings. Following the example of the scientist, the researches were done and a number of scientific works were

published. In these works, the verbs are divided into the following groups: verbs of motion, verbs of action, verbs of speaking, perception, feelings, verbs of state [14].

In the classification based on the semantics, the meaning of words (verb), the basic principle is peculiarities of each word, its features, meaning, context, functional use. The meaning of the verb was taken as a decisive attribute in the definition of the basic semantic symbols of the language. It is because the main features of the verb are clearly expressed in semantics.

Combining words into semantic associations, it is important to know semantics both theoretical and practical. For example, T.V. Bulygina in her conception «Mental verbs may signify one or another mental state (*know, believe, remember*), mental activity, usually aimed at gaining knowledge (*reflect, think*), or indicate the occurrence of a certain mental state as a result of previous activity or sudden illumination (*find out, guess to understand*) shows that we can see the mental state from thinking activity [15; 31].

Findings, experiment

Since the semantic classification of verbs in the Kazakh language is not grouped and evaluated entirely, there are many difficulties in analyzing verbs. Since this topic is the subject of the research, the main goal is to uncover the semantic field of verbs, comprehend and divide them into meanings. For this purposes, on the basis of linguistics and Turkology systems, which are *recognized and accepted as a position, on the basis* of linguistic data of the Kazakh language and of the originality of the Kazakh language, the meaning of verbs in the Kazakh literary language and synonym dictionaries were classified, analyzed and divided into **semantic fields of verbs** as follows:

1. The verbs denoting attempt and way of motion: *alysu* –wrestle, *julysu* – struggle, *kuresu* – fight, *amandasu* – greet – *sälemdesu* – welcome – *qol alysu* – hand shake – *sälem беру* – salute, *qutqaru* – save – *bosatu* – let off – *azat etu* – release, free, *sekir* – jump, *qarǵu* – leap over, *yrǵu* – make a spring.

2. verbs that express feeling and mood: *körw* – see, *qaraw* – look, *bayqaw* – notice, *baǵdarlaw* – monitor, *barlaw* – observe, *nanw* –confide, *senw* – believe, *sezw* – feel, *bilw* – know, *julaw* – cry, *eñirew* –weep, *bozdaw* – keen, *ökirw* –scream, *öksw* – sob, *saǵınw* – miss, *zariǵw* – long for, *añsaw* – desire, *köksew*, *šoşw* – frighten– *ürkw* – be afraid.

3. The verbs denoting normal conditions: *tosw* – wait for, *kütw* – expect, *üdeu* – accelerate – *örşw* – increase– *ulǵayu* – escalate– *küşeyu* – strengthen.

4. Verbs showing character features, image: *sıǵırayu* – squint, *sık, siyu* – narrow one's eyes, *bıtiyu* – screw up one's eyes, *ıñk, ıldau* – groan, *ıñıranu* – howl, *ıñırsu* – moan, *dürsildeu* – rattle, *gürsildeu* – grumble, *tarsıldau* – bang, *tırsıldau* – crack, *köku* – blather, *mıljıñdau* – trash-talk, *ottau* – talk rubbish, *ıyaltu* – shame someone, *k, ızartu* – put to shame, *blush*, *arsıldau* – yelp, yell, *ırıldau* – roar.

5. Verbs that indicate quality or process: *uzaw* – be off, *alıstaw* – move away, *qaşıqtaw* – distance, *eskirw* – get old, *könerw* – decay, *tozw* – get worn out, *kögerw* – become moldy – *köktew* – discolour to green.

6. The verbs related to thinking process: *tüsinw* – understand, *uǵınw* – comprehend, *kökeyge qondırw* – preceive, *oylaw* – think, *eske alw* – recall, *eske tüsirw* – remind.

7. The verbs of subjective colouring: *kisimsw* – adamsw – humanly, *azırqanw* – azsınw –qomsınw – mise *tutpaw* to consider insufficient, little, *qamqorsw* – *jani aşıǵansw* – as if taking care.

8. Verbs of speaking: *aytw* – tell, *söylew* – speak, *dew* – say, *söylesw* – talk, *añgimelesw* – have conversation, communicate – *keñesw* – to consult, *küñkildew* – grumble, *miñgirlew* – murmur.

The verbs of mental process. The meaning of the verbs in this group is closely related to thinking, i.e. the action of the human brain. That is why the verbs of this group can be called logical-psychological. Facts and phenomena that cannot be directly perceived in reality are known only through thought. Thinking is the displaying, reflection of relationships between objects of the external world and phenomena in the brain, in general, in word. Verbs of reasoning differ significantly from other groups of verbs and are fewer in number. These verbs designate thinking process connected with the *world cognition, perception, awareness, understanding, feeling, sensation and knowledge*. The human mental activity can be seen in solving various problems, questions. Though the verbs of thinking are not so much in number but in semantic aspect they are broader. It was professor N.K. Dmitriev who had studied for the first time in Turkic studies the verbs of thinking and expressed his opinion [13]. Since that period the linguists who had classified the verbs into lexical and semantic groups, consider them as a particular sub-group. In recent years the new research trend is being developed by linguists in which the national world perception is interrelated with semantic field and

specific verb groups are differentiated and studied in Turkology. However, this is not a comprehensive study of verbs. The mental verbs of the Russian language were studied as a semantic group and began to be studied in a new direction. Though the principle of lexical and semantic classification of words is common and similar in all languages, it is obvious that any language has its national peculiarity [16]. These are **verbs of mental activity** which are closely related to the thinking process and describe the intellectual, thinking process. Thus, it is associated with verbs of quality and state. In the semantic field the verbs *oylanw* — **consider**, *tolğanw* — **think over, cogitate**, *bilw* — **know**, *sezinw* — **feel**, *tüsinw* — **understand**, *uğınw* — **comprehend**, *tanw* — **recognize** are used as verbs of thinking. For example, Abai has been *thinking over* for few days, *considering* all alone. (The Path of Abai II, p.10)....He gave a *sense* of his soul's deep anxiety. (Path of Abai, II, p.9).

A researcher of the semantics of verbs in the Azerbaijanian language G.K. Kuliev said that the verbs of thinking are associated with the human's thinking process: «Verbs of thought. This verb LSG denotes human thought processes. It is divided into two LSS (subgroups):

a) LSS of verbs of thinking with the meaning of the thinking process: Azerb. *dgigun*; *gag dushun*;
oylan — **consider, reflect, think**; Azerb. *think up, make up* in the Turkmen language the verb *tosla* is used in such a meaning.

b) LSS of verbs of thinking with meaning: the result of the mental act: Azerb., Turks., Gag. **san**;
Osm.Turk. — “*believe, suppose, think, consider*” saying this he divided the verbs of thinking into two small groups [8]. These mental verbs represent a process by which a sense of thought can be considered closely related to the semantic series of words of *world perception, recognition, perception, awareness, understanding, sensation, knowledge*. For example, the academician A. Kaidar gave several meanings of the words: *oi* — *thought*, *tüs* — *understand*, *bil* — *know*:

1. **Oi** [oj] I *thought, idea, intention* [17; 265].

2. ***Tüs** [tüs] IV: *tüsin* -<*tüs*+in — *understandö comprehend*. Compare: *tüi*>*tüisik* [p.290].

3. **Bil-** [bil-] II 1) *know, percieve, learn about*; 2) *find out, discover*; 3) *acquire, study* [7; 199]. From these meanings, the semantics of the rows **I**, **IV** and **II** coincide [17; 275].

Bil= v. 1. *To be aware about something*. 2. *To keep, retain in the memory, remember*. *You fired a bullit without reason, Tengri is a judge, Stone is balance, don't think that the disobedient will remain unresponsive. Be aware, the one who broke his promise, end up in hell. Sen attıñ jönsiz oq, Täñiri — qazı, Tas — tarazı, tentekti suramas dep qalma. Sert buzğannıñ, bil, ornı şoq* (Abai. Collection of works). 3. The suffixes -a,-e,-i are added to the notional verb form and indicate the meaning: *be able to do smth.* (*qolınan kelw*), *be ready* (*dayın bolw*), *be capable* (*istey alw*). 4. *To find solution, to master the technique*. (*He*) *has set on a camel back, has no idea where to put a knife (kill with a knife)*. *Tüyege saldı qasqır awızdığın, Bilmeydi qay jerinen bawızdarın* (K. Äserbayev. Selected works). 5. *To understand, to comprehend* — *tüsinu, wğynw*. 6. *To identify, to define, to investigate, to make aware* — *Anıqtaw, ayqındaw, tergep-teksersw, közin jetkizw*. 7. *To observe, to check, to feel, perceive, to comprehend* *Bayqaw, sezsw, añğarw, añdaw*. 8. *To recognize, to distinguish* *tanw, tüstew*. 9. *To evaluate, to respect, to differentiate, to specify* *Bağalaw, qadirlew, ayırw, ajıratw*. 10. *To make a choice, to make decision* *Tañdaw jasaw, bir şeşimge kelw. Sonda şal mına sözge añ-tañ qıldı, ne qıların bile almay, az oylandı* Then the old man was astonished at this word, and he didn't know what to do and considered for a short moment. (Abai. Collection of works), [CKLW].

The meaning of the movement verbs: **Aq** [aq] I *white*; figurative meaning. *milk, milk products etc.* ***aq** [aq] II (imitative: something white, whitish, bleach): *aqi* -< *aq*+*yi* *to look with anger, flashing with the whites of eyes*. Compare: *aq* I. **ak**-[aq-] III *flow, flash; stream*; figurative meaning: *to flow, to occur quickly* (about process, event, walking, speech); ***aq-** [aq] IV (*set free, let out, let loose*): *ağyt-* <*aq*+*yt-* *untie, unbind, loose*; ***aq-** [aq] V: *aqtar* < *aq*+ *tar*-*rake up, recall, travel in mind, turn over*; *dig up*. Compare *au-* III; **aq** [aq] VI *aq*. 1) *true*; 2) *innocent, not guilty*; 3) *inevitable*. Compare *qaq* XII; ***aq** [aq] VII: *aqta* < *aqt*+*a* *sincr. Castrate, alter* (horses, camels) // *castrate, castrated* (gelded horse, merin, atan) [17; 186].

A: Q/ A: G I Turk.; *aq/aq* Crimean Tatar, Kara-Kalpak, Kabarda-Balkar, Kyrgyz, Kazakh, Nogay, Tatar, Bashkir, Uigur, Altay, Tuva., DTC₄₈, Makov₃₅₉, Kăşğ. D.₁₅, Analyt. In.₄₆₅, KW₃₉, etc.

1. *white* — in all sources; *whiteness*— Turk., Turkmen., Kab-Balk., Alt.; *wall-eye, eye sore* — Turkmen., Tur., Az., uz.; *white (of the eye, egg)* — Tur., Az., Kar., Kyr., Uz., Hak., Tuv.; *light* — Tat., Hak.; *gray, grey-headed, graying* — Turk., Kar., Kar-Bal., Tat., Bash., Uz., Hak., Tuv., Budagov I₆₆, *gray hair* — Turk., Uz., *Blond* — Hak., *pale* — Tat.; *milk, milk products* — Kab-Balk., Kyr., Kaz., Bash.; *thin white paper, linen fabric* — Az., Kumyk;

2. *clear* (direct and figurative meanings) — Turk., Tur., KabBalk., Kaz., Tat., Bash., Uig., Kăşğ. D.; innocent, guiltless, spotless — Turk., Tur., Kar., Kaz., Tat., Bash., Uig.; innocence, sinlessness — Tur., Alt.; honest — Kyr., Kaz.; correct — gag., good-natured, upright — Kar.;

3. *beautiful, wonderful, luxurious, gorgeous* — Hak. [18; 116-117].

A: Q/ A: Q II Turk, Crim.Tat., Kum., Kar., Kaz., Nog., Bash., ДТС₄₈, Malov₃₅₉, Kăşğ. D.₁₅, Analyt. In.₄₆₅, KW₃₉;

It follows from the above data that in the Turkic languages there are two forms of the base under consideration — one with a broad, the other *aq* — with a narrow non-lip vowel, which formally should be considered ancient *yk*, since the second form — judging by the monuments — is not found, it seems earlier Chagatai texts. However, the verbal root *yk*, together with the nominal root *yk*, as well as the verbal root *aq*, together with the nominal root *ak*, form verb-nominal homomorphic name-verb pairs, formed according to the most ancient, pre-alphabetical word-formation model, and therefore all four roots must be considered as the most ancient, in which the wide root vowel alternates with the narrow root vowel, as in a number of other roots.

1. *to be carried away by water, over* — Az, Kum, Alt., Hak.; *flow-, leak-, flow-* in all the above sources; *spill* — Turk., Kum.; *pour, lower (liquid)* — Uz., dial.; 2. *to be carried away by water, over* — Az., Kum., Alt., Hak.; 3. *crumble, flow (on loose, bulk solis)* — Chuv.; secondary and figurative meanings; 4. *run eyes from the subject to the subject*; 5. *sneak away, run away* P I₉₅. [18; 118-119].

Conclusion

Concluding, based on the views of scientists about the mental activity verbs, we discussed the classification of verbs on semantic, general meaning aspect. But one cannot hold to an opinion that there are only abovementioned types of mental verbs in the Kazakh language. It is because if the process of classifying the mental verbs according to their meaning, the process of their grouping, defining their meaning is the complicated process as well. The meaning, use and semantic application of each word are very wide and multisided phenomenon. Thus the issue of classification of mental verbs is not restricted just with this study. Their various, enormous types and meanings will be differentiated, distinguished and classified further. The abovementioned classification of mental verbs given by various linguists is taken just as model and the issue of not only mental verbs but of verbs in general will be studied and discussed in the future researches.

References

- 1 Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. — М.: Энергия, 1979. — 151 с.
- 2 Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // В сб.: Новое в зарубежной лингвистике: Когнитивные аспекты языка. — 1988. — Вып. 23. — С. 52–92.
- 3 Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Ы. Маманов. — Алматы: Арыс, 2007. — 488 б.
- 4 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология / А. Ысқақов. — Алматы, 1974. — 407 б.
- 5 Қазақ тілінің грамматикасы. Морфология: 1 т. — Алматы: Ғылым, 1967. — 235 б.
- 6 Қалиев Ф. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі / Ф. Қалиев. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. — 440 б.
- 7 Харитонов Л.Н. Типы глагольной основы в якутском языке / Л.Н. Харитонов. — М.-Л., 1951.
- 8 Кулиев Г.К. Семантика глаголов в тюркских языках: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.02.06 — «Тюркские языки» / Г.К. Кулиев. — Баку, 1992. — 47 с.
- 9 Рзаев С.А. Семантические разряды глагола в современном азербайджанском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.06 — «Тюркские языки» / С.А. Рзаев. — Баку, 1970.
- 10 Кеңесбаев С. Қазақ тіл білімінің мәселелері / С. Кеңесбаев. — Алматы: Арыс, 2008. — 608 б.
- 11 Болғанбайұлы Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы / Ә. Болғанбайұлы, Ғ.Қалиұлы. — Алматы: Санат, 1997. — 256 б.
- 12 Чертыкова М.Д. Глаголы со значением психической деятельности в хакасском языке (системно-семантический аспект): автореф. дис. д-ра филол. наук. 10.02.02 — «Языки народов Российской Федерации (урало-алтайские языки)» / М.Д. Чертыкова. — Абакан, 2016. — 500 с.
- 13 Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков / Н.К. Дмитриев. — М., 1962. — С. 570–599.
- 14 Тенишев Э.Р. Глаголы движения в тюркских языках / Э.Р. Тенишев // Историческое развитие лексики тюркских языков. — М., 1961. — С. 232–293.
- 15 Булыгина Т.В. Ментальные предикаты в аспекте аспектологии / Т.В. Булыгина // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. — М., 1989. — С. 31–54.

16 Қасым Б.Қ. Сөзжасамдық ұядағы қозғалыс етістіктерінің мағыналық құрылымы / Б.Қ. Қасым, А.Т. Қасымбекова // Актуальные проблемы диалектологии языков народов России: Материалы XVIII Всерос. науч. конф. (с междунар. участием), посвящ. 120-летию известного языковеда-тюрколога, д-ра филол. наук, чл.-корр. АН СССР, акад. Академии пед. наук РСФСР Н.К. Дмитриева (Уфа, 24–26 мая, 2018 г.). — Уфа, 2018. — С. 179–187.

17 Кайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке / А.Т. Кайдаров. — Алма-Ата: Наука, 1986. — 328 с.

18 Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков / Э.В. Севортян. — М.: Наука, 1974. — 744 с

Б.Қ. Қасым, С.Н. Саменова

Қазақ тіліндегі менталді лексиканың фреймдік құрылымы

Мақалада қазақ тіліндегі менталді лексиканың фреймдік құрылымы қазақ және басқа түркі тілдеріндегі етістіктердің лексика-семантикалық топтарын салыстыра беру арқылы қарастырылған. Қазақ тіліндегі етістіктердің мағыналық, функциялық, эмоционалдық-экспрессивтік сипаттары негізінде олардың мағыналық өрісі талданған. Етістіктің семантикасы жағынан топтастыруда ең негізгі ұстаным ретінде әр сөздің өзіндік ерекшелігі, белгілері, контексттегі мағынасы, қызметі, функционалдық қолданысы алынуы керек екендігі айқындалады. Етістіктің негізгі ерекшелігі оның семантикасынан анық байқалатындығына ерекше назар аударылған. Авторлар тіл біліміндегі жүйелерге сүйене отырып, қазақ тіліндегі етістіктерді семантикалық өріс аясына қарай сегіз топқа жіктеп талдайды. Зерттеу нәтижесінде менталді етістіктердің мағыналарын жіктеу өте қиын, оның мәнін анықтап, мағынасына қарай топтастыру да күрделі тілдік құбылыс, сондықтан ұсынылып отырған жіктелім менталді етістіктерді топтау мәселесін толық шешіп бере алмайды деген қорытынды жасалған.

Кілт сөздер: етістік, менталді етістіктер, фрейм, лексика-семантикалық топ, етістіктердің семантикалық құрылымы.

Б.К. Касым, С.Н. Саменова

Фреймовая структура ментальной лексики казахского языка

В статье рассмотрена фреймовая структура ментальной лексики в казахском языке путем сопоставления лексико-семантических групп глаголов в казахском и других тюркских языках. Проанализировано их семантическое поле на основе семантических, функциональных, эмоционально-выразительных свойств глаголов в казахском языке. При определении тематических групп, а именно, глаголов, номинирующих сферы ментальности, авторы берут за основу основные признаки, значения и функции в контексте, а также функциональные особенности каждого слова. Особое внимание уделено факту, что основная особенность глагола четко прослеживается в его семантике. Авторы классифицируют глаголы казахского языка на восемь групп в зависимости от особенностей семантического поля. Учитывая вопрос о сложности глагольной семантики в лингвистике, сделан вывод о том, что классификация значений ментальных глаголов очень сложна, определение ее сущности и группировка по семантике также являются сложным языковым явлением, поэтому предлагаемая классификация может быть условной и не может полностью решить проблему классификации ментальных глаголов.

Ключевые слова: глагол, ментальные глаголы, фреймы, лексико-семантическая группа, семантическая структура глаголов.

References

- 1 Minskiy, M. (1979). Freimy dlia predstavleniia znaniia [Frames for knowledge representation]. Moscow: Energia [in Russian].
- 2 Fillmore, Ch. (1988). Freimy i semantika ponimaniia [Frames and semantics of understanding]. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike: Kognitivnye aspekty yazyka — The New in Foreign Linguistics: Cognitive Aspects of Language*, 23, 52–92 [in Russian].
- 3 Mamanov, I. (2007). Qazaq til bilimining maseleleri [The issues of Kazakh linguistics]. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 4 Isqarov, A. (1974). Qazirgi qazaq tili. Morfologiya [Modern Kazakh Language. Morphology]. Almaty [in Kazakh].
- 5 (1967). Qazaq tilining grammatikasy. Morfologiya [The Kazakh Language Grammar. Morphology] (Vols. 1-2; Vol. 1). Almaty: Gylm [in Kazakh].
- 6 Qaliev, G. (2005). Til bilimi terminderining túsindirme sozdigi [Explanatory dictionary of linguistic terms]. Almaty: Sozdik [in Kazakh].

- 7 Haritonov, L.N. (1951). Tipy glagolnoi osnovy v yakutskom yazyke [Types of the verbal stem in the Yakut language]. Moscow–Leningrad [in Russian].
- 8 Kuliev, G.K. (1992). Semantika glagolov v tiurkskikh yazykakh [Semantics of verbs in Turkic languages]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Baku [in Russian].
- 9 Rzaev, S.A. (1970). Semanticheskie razriady glagola v sovremennom azerbaidzhanskom literaturnom yazyke [Semantic classes of verbs in modern Azerbaijani literary language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Baku [in Russian].
- 10 Kenesbayev, S. (2008). Qazaq til bilimining maseleleri [The issues of Kazakh linguistics]. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 11 Bolganbaiuly, A., & Qaliuly, G. (1997). Qazirgi qazaq tilining leksikologiyasi men frazeologiyasy [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. Almaty: Sanat [in Kazakh].
- 12 Chertykova, M.D. (2016). Glagoly so znacheniem psikhicheskoi deiatelnosti v khakasskom yazyke (sistemno-semanticheskii aspekt) [Verbs with the meaning of mental activity in the Khakass language (system-semantic aspect)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Abakan [in Russian].
- 13 Dmitriev, N.K. (1962). Stroi tiurkskikh yazykov [The structure of the Turkic languages]. Moscow [in Russian].
- 14 Tenishev, E.R. (1961). Glagoly dvizheniia v tiurkskikh yazykakh [Verbs of motion in Turkic languages]. *Istoricheskoe razvitiie leksiki tiurkskikh yazykov — Historical development of Turkic languages*, 232–293. Moscow [in Russian].
- 15 Bulygina, T.V., & Shmelyov, A.D. (1989). Mentalnye predikaty v aspekte aspektologii [Mental predicates in aspectology]. *Logicheskii analiz yazyka. Problemy intensional'nykh i pragmaticheskikh kontekstov — Logical analysis of the language. Problems of intensional and pragmatic contexts*, 31–54 [in Russian].
- 16 Qassym, B.Q., & Qassymbekova, A.T. (2018). Sozhasamdyq uiadagy qozgalys etistikterining magynalyq qurylymy [The semantic structure of the motion verbs in the word formation niche]. *Aktualnye problemy dialektologii iazykov narodov Rossii — Actual problems of the dialectology of languages of the peoples of Russia: Proceedings of the XVIII All-Russian Scientific Conference (with international participation) dedicated to the 120th anniversary of the famous linguist-turkologist, doc. of filological sciences, Corresponding Member of the USSR Academy of Sciences, Academician of the Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR N. K.Dmitriev (May 24-26, 2018)*. Ufa, 179–187.
- 17 Kaidarov, A.T. (1986). Struktura odnoslozhnykh kornei i osnov v kazakhskom yazyke [The structure of monosyllabic roots and bases in the Kazakh language]. Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- 18 Severyanin, E.V. (1974). Etimologicheskii slovar tiurkskikh yazykov [Etymological dictionary of Turkic languages]. Moscow: Nauka [in Russian].

Д.Н. Тлепберген*, А.Ш. Акжигитова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: khamidulladinara@gmail.com, aakzhigitova@yahoo.com)

Қазақстандағы престижді жоспарлаудың мәселелері

Әлеуметтік лингвистика мәселелерінің ішінде тілдік жоспарлау мәселесі ерекше орын алады. Тілдік жоспарлау деп сөйлеу қауымдастығы ішінде тілдің қызметіне, құрылымына немесе тілді меңгеруге әсер ету үшін жасалған әрекеттерді айтамыз. Тілдік жоспарлау көбінесе жоғарыдан төмен, мемлекет басқаратын әрекет ретінде қарастырылады. Берілген мақалада авторлардың басты назары тілдік жоспарлаудың негізгі категориясы болып табылатын престижді жоспарлауда болды. Престижді жоспарлау тілдің қолданыс аясын төменнен жоғарыға қарай жұмсақ күштің септігімен кеңейтуге болатынын дәлелдейді. Мақалада престижді жоспарлау мәселесіне қатысты Қазақстан және шетел ғалымдарының зерттеулеріне шолу жасалған. Престижді жоспарлау сәтті тілдік болжам жасаудың негізі болып табылады деген тұжырымдама айтылды. Тіл саясаты мен тілдік жоспарлауды жүзеге асыруда жұмсақ күшті пайдаланудың маңыздылығы атап өтілді, сондай-ақ престижді жоспарлауды жүзеге асыруда Қазақстанда жұмсақ күштің құралдарын ұтымды қолдану мысалдары келтірілді. Тіл қозғалысы белсенділерінің талпыныстары мен тілдік жағдаятта болып жатқан елеулі өзгерістер сараланды. Әлеуметтік лингвистикалық сауалнаманың негізінде респонденттер үшін Қазақстандағы тілдердің рөлі мен маңызы зерттелді. Сауалнамаға қатысушылардың қазақ тілін қалай сөнге айналдыруға болатыны туралы пікірлері зерделенді. Бұл зерттеу қазақ тілінің тұғырының шын мәнінде нығая түскенін, беделінің артқанын және оны күнделікті өмірде оқып-үйренуге, қолдануға ынтасының күшейгенін айғақтайды. Сонымен қатар, бизнес, ғылым және технология саласындағы халықаралық қатынас тілі болып табылатын, ағылшын тіліне де қызығушылық артып келетінін көрсетеді.

Кілт сөздер: тіл саясаты, тілдік жоспарлау, престижді жоспарлау, тіл мәртебесі, тіл имиджі, тілдік қозғалыстар, «төменнен жоғарыға» тәсілі, жұмсақ күш.

Kipicne

Тіл мен қоғамның өзара байланысын айқындайтын тіл саясаты мәселесін зерттеу жергілікті деңгейде де, жаһандық деңгейде де өз өзектілігін жоғалтпауда. Тіл саясаты — тілдік дамуға қоғамның саналы ықпал етуінің теориясы мен тәжірибесі, яғни, қолданыстағы тілдерді белгілі бір мақсатта және ғылыми негізде басқару, сонымен қатар тілдік жаңа қарым-қатынас құралдарын жасау болып табылады [1; 296].

Ал тілдік жоспарлау — тілдің мәртебесін көтеру және оның жүйесі мен құрылымын өзгерту мақсатында оған әсер етудің әртүрлі тәсілдері. Тілдік жоспарлауды үкімет, ведомстволар мен агенттіктер, ғылыми комитеттер, қоғамдық ұйымдар немесе жеке тұлғалар жүзеге асыра алады [2; 153]. Тілді жоспарлауға арналған ресурстар мен құралдарды жеке адамдар, үкіметтер, үшінші тараптар немесе олардың бірлестігі қамтамасыз етуі мүмкін [3; 76].

Қазақ ғалымы Э.Д. Сулейменова тілдік жоспарлау ұғымына барлық құрамдас бөліктер мен функцияларды ескере отырып, барынша толық анықтама береді: «Тілдік жоспарлау — саналы түрде тілдің қызметін өзгерту (статусты жоспарлау), тілдің құрылымын реттеу (корпусты жоспарлау), тілді меңгеру үшін жағдай жасау (тілді меңгеруді жоспарлау) және тілдің мемлекет аумағында, мемлекет шекарасынан тыс жерлерде таралуына жағдайлар жасау (тіл таралуын жоспарлау) мақсатында тілдік жоспарлаудың жекелеген субъектілерінің (үкімет, әлеуметтік топтар, элита, халықаралық ұйымдар, партиялар, таптар, жеке тұлғалар немесе жеке топтар және т.б.) сөйлеушілердің (тілдік жоспарлаудың объектілері) тілдік тәжірибесіне әсер етудің нақты шаралары» [4].

Е. Хаугеннің (Haugen) тілдік жоспарлаудың классикалық моделі төрт кезеңді қамтиды: тілді таңдау (яғни, тіл саясатын әзірлеу), кодификация (яғни, ресми тіл мен сауаттылық стандартының дамуы), әзірлеу (яғни, тілдің үздіксіз функционалдық дамуы) және іске асыру (яғни, әрекет ету және қалған үш кезеңді қолдау) [5; 123]. Н. Хорнбергердің (Hornberger) тілдік жоспарлаудың интегративті негізі сәл басқаша бағытқа ие, әрі тағы бір жаңа категорияны қамтиды. Тіл маманы тілді меңгеруді

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: khamidulladinara@gmail.com

жоспарлау, бұл өз кезегінде тілдік мәртебені жоспарлауға және корпусты жоспарлауға негізделгенін айқындайды [6; 21]. Р. Балдауф (Baldauf) тіл беделі мен имиджді жоспарлауға қатысты тағы бір категорияны енгізді [7; 36]. Нәтижесінде, оның категориялары: статусты жоспарлау (қоғамға қатысты), корпусты жоспарлау (тілдің өзіне қатысты), білім берудегі тілді жоспарлау (тілді меңгеруге қатысты), престиж бен имиджді жоспарлау (тілдің беделіне қатысты).

Престижді жоспарлау тәсіл тұрғысынан жоспарлаудың басқа категорияларынан ерекшеленеді. Статусты немесе корпусты жоспарлау әдетте жоғарыдан төмен әдістерге тән қысым көрсету тәсілдері арқылы жүзеге асырылса, престижді жоспарлау төменнен жоғарыға бағытталған, әдетте демократиялық және нанымды әдістерімен айрықша [8; 264]. Мысалы, престижді жоспарлау оңды және аз арандатушылық шаралар арқылы көзқарасты өзгертуге нұсқайды және мақсатты аудиторияның бірлескен қолдауына үлкен мән береді.

Қазақстандағы қазіргі тіл саясаты республикадағы әлеуметтік-демографиялық және тілдік күрделілікті көрсетеді. Бір жағынан, Қазақстан үкіметі қазақ тілін тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік тілі ретінде бекітуге бағытталған қазақшалауды саясатын жүргізуде. Екінші жағынан, үкіметтің орыс және басқа тілдерді қолдауға бағытталған көптілділік саясаты. Оған қоса, ағылшын тілінің қазақстандық қоғамға жылдам енуі үкіметтің елімізді аймақтық және әлемдік экономикадағы бәсекеге қабілетті елге айналдыру амбициясымен көптілді идеологияны қабылдауға тура келгенін де айтып өткен жөн.

Дегенмен, қазақ тілінің мәртебесін, оның құзыретін іс жүзінде нығайту мәселесі, өкінішке орай, әлі күнге өзектілігін жоғалтқан жоқ. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына арнаған жолдауында «Қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлі күшейіп, ұлтаралық қатынас тіліне айналатын кезең келеді деп есептеймін. Бірақ мұндай дәрежеге жету үшін бәріміз даңғазас жасамай, жұмыла жұмыс жүргізуіміз керек» деп, қазақ тілін дамытуға қатысты өз ойымен бөлісті [9].

Аталған мәселе бойынша престижді жоспарлау негізінде қазақ тілінің қолданыс аясын төменнен жоғарыға қарай жұмсақ күштің септігімен кеңейтуге болатынына көз жеткізейік.

Теориялық негіз

Престижді белгілі бір саясаттағы тілдің мәртебесін көтеру процесі ретінде қарапайым түрде анықтауға болады. Тіл престижіне қалай жетуге болатынына келетін болсақ, престиждің үш түрін, атап айтқанда сауаттылық престиж, экономикалық престиж және академиялық престижді біріктіру арқылы жүзеге асыруға болады. Сауаттылық престиж жайында айтатын болсақ, тіл өнер мен бұқаралық ақпарат құралдарында насихатталуы керек. Мысалы, үкімет белгілі бір алуандықты айналымда сақтай алатын фильмдер, шоулар мен кітаптар шығаруға инвестиция сала алады. Осылайша, тиісті тілге оның беделін арттыратын, демек, оның жоғалуын болдырмайтын негіз беріледі.

Экономикалық престиж, аты айтып тұрғандай, ең алдымен экономикалық құндылықты қарастырылып отырған тілмен байланыстыруға қатысты. Яғни, тұтынушылар тілді инвестиция салуға құштар болатын тауар ретінде қарастырумен тең десек болады [10; 187]. Бұл мағынада А. Бамгбос (Bamgbose) метафоралық түрде тілді валютамен теңестіреді [11; 139]. Ол үшін тіл неғұрлым көп сатып алса, лингвистикалық нарықта оның құндылығы соғұрлым жоғары болады. Экономикалық беделдің ең маңызды қағидасы — білім мен еңбек нарығы арасында белгіленуі тиіс айқын экономикалық қайтарым [12; 144]. Яғни, экономикалық мәні бар тіл адамдардың оны үйренуіне түрткі болады. Бұл экономикалық престижді тілдік престижді жоспарлау тәсілінің орталық құрамдас бөлігі етеді.

Соңғысы, академиялық престиж тілдерді лингвистикалық тұрғыдан қолдаумен айналысады. Бұл тілдің мәртебесін кез келген таңдалған тілді стандарттауға және кодтауға көмектесетін мұқият академиялық зерттеулер арқылы жетілдіруге болатынын білдіреді. Академиялық беделді белгілі бір тілге қолдану оның лексикасы мен құрылымын белгілі бір сөйлеу қауымдастығы қалаған қажетті талаптарды қанағаттандыру үшін байытуға және жаңартуға көмектеседі [13; 204]. Реттелетін әртүрлілік идеясына қайта оралсақ, таңдалған негізгі тілге өзінің негізгі мәртебесін сақтау үшін міндетті түрде барлық осы үш престиж түрін жетілдірген дұрыс.

Хаарман (Н. Haarmann) престижді жоспарлауды тұтас тілдік жоспарлаудың құрамдас бөлігі ретінде сипаттайды [14; 19]. Корпус немесе статусты жоспарлау сәтті болуы үшін жоспарлау объектісіне қатысты престиж мәселелерін ескеру қажет деп түсіндіреді. Осылайша, престижді жоспарлау жоспарлаудың барлық кезеңдерінде негізгі фактор болып табылады [15; 54]. Атап айтқанда, престиждің статуспен тығыз байланысы бар. Д. Эйджер (Ager) атап өткендей, тілдің статусы — оның белгілі бір әлеуметтік ортадағы басқа тілдерге қатысты орны, ал престиж — бұл қарым-қатынасты сол әлеумет-

тік ортаны мекендейтіндердің қалай қабылдайтыны. Осылайша престиж статусты көрсетеді, ал таусты тиімді жоспарлау көбінесе престижді жоспарлау элементтерін қамтиды [16; 169].

Д. Бемнің (Bem) Модельдеу теориясына сәйкес, адамдарға «біз өзімізді сәйкестендіретін, мақұлдауын қалайтын немесе беделді деп санайтын топтардың көзқарастары қатты әсер етеді» [17; 221]. Егер жоспарланған өнімді беделді қоғам қайраткерлері пайдаланса (жеке ілгерілету), онда ықпалды азаматтар мен әлеуметтік элита ұсынатын тілдік мінез-құлық бүкіл қоғамға бағыт-бағдар береді; ол халықты беделді үлгілермен қамтамасыз етеді, бұл стихиялы еліктеушілікке әкеледі. Осылайша, тіл саясатының шешімдерін қабылдау процесінде анағұрлым тиімді әдістеме төменнен жоғарыға қарай жұмыс істеу моделі болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Бұл зерттеу престижді жоспарлауды тілдік жоспарлаудың тағы бір категориясы ретінде анықтау мақсатында екі негізгі міндетті көздейді. Оның бірі — төменнен жоғары жоспарлауға байланысты Қазақстандағы тілдік ахуалда қандай елеулі өзгерістер болып жатқанын бағалау болса, екіншісі — Қазақстандағы тілдердің рөлі мен маңыздылығы, тілдерді дамыту мен қолданылу аясын кеңейту мәселесі.

Жоғарыда аталған міндеттерді орындау үшін біз сандық және сапалық зерттеу элементтерін біріктіруді шештік. Нәтижелерге қол жеткізу үшін біз ашық және жабық сұрақтардан тұратын онлайн сауалнамалар жүргіздік. Бұл қысқа уақыт ішінде көптеген қатысушылармен байланысуға мүмкіндік берді.

Сауалнама 3 бөлімнен, 28 сұрақтан тұрады. 1-бөлімде сұрақтар респонденттердің жасын, этникалық тегін, кәсібін, тілді меңгеру дәрежесін анықтауға бағытталған; 2-бөлімде респонденттерге Қазақстандағы тілдердің рөлі мен маңыздылығын анықтау мақсатында сұрақтар қойылды, ал 3-бөлімде қатысушыларға қазақ тілін дамыту және оның қолданылу аясын кеңейту шараларына қатысты ашық сұрақтар берілді.

Сауалнамаға барлығы 16 мен 54 жас аралығындағы 268 респондент қатысты, оның ішінде 159 әйел адам (59%) және 109 ер адам (41%). Сауалнамаға қатысқандардың ішінде 11 адам ғана ашық сұрақтарға толық, мәнді жауап берді. Төменде біз қатысушылардың ашық жауаптарының тізімін береміз. Қатысушылар R әрпімен және санмен белгіленді. Мәтіндердің идеясы мен өзіндік ерекшелігі толық сақталған. Дегенмен, мәтіндердің емлесі, грамматикасы, тыныс белгілері, жалқы есімдері тексерілді.

Деректерді жинау кезеңі 2022 жылдың маусым айынан бастап тамыз айына дейін созылды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Қазақстанда тарихи себептерге байланысты қалыптасқан тілдік ахуал, мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру мәселесі ел азаматтары жиі көтеріп жүрген түйткілді жайттың бірі. Осыған орай, бүгінде қоғамда қазақ тілінің беделін, оның құзыретін іс жүзінде нығайтудың бастамалары мен қозғаушы күштері артуда.

Тілдің өркендеуін насихаттап, тіл мәртебесін көтеруге атсалысып жүрген қайраткерлердің тілдік қозғалыстарына көз жүгіртейік.

Qazaqsha Jaz – қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейтуге ұмтылған қозғалыс. Бұл қозғалыстың мақсаты — қазақ тілінің әлеуметтік желілердегі өкілдігін арттыру. Жас белсенділерден құралған қазақтілді тұтынушылардың құқықтарын қорғау тобы желідегі түрлі компаниялардың, кафе, мейрамханалар мен дүкендердің парақшаларына кіріп, қазақ тілінде пікір қалдырып, сыпайы түрде ақпарат сұрайды. Белсенділердің бірнеше ережелері бар: тек заң аясында әрекет ету, сыпайы болу және балағат сөздер жазбау.

Белсенді жастар тобы қысқа уақыт ішінде жақсы нәтижелерге қол жеткізді. Бұған тиімділік факторы да дәлел: олар хабарласқан компаниялар аккаунттарының 85%-ы әлеуметтік желілердегі парақшаларын қазақ және орыс тілдерінде жүргізе бастады. Сонымен қатар, олар Kaspi.kz қосымшасын қазақ тіліне толық аударуға қол жеткізді.

Kazaksha tea-talk — журналист Александра Мыскинаның тағы бір керемет жобасы. Тіл белсендісі қазақтың салт-дәстүріне сай шай ішіп, мемлекеттік тілде әңгімелесу сынды іс-шаралар ұйымдастырады. Қазақ тілін үйренемін, жетілдіремін деушілер студенттік партаға емес, дастархан басына отырып, тапсырмаларды орындайды, диалогтар құрастырады, баяндамашыларды тыңдайды. Мұның бәрі шектеулер мен кедергілерді жою үшін мейірімді, жайлы атмосферада өтеді.

Batyl bol — алматылық Алексей Скалозубовтың жаңа жобасы. Клубтың атауы қазақ тілінде сөйлеуге деген жеке кедергілер мен қорқынышты жеңу деген ойды жақсы ашады. Алексей қазақ тілін үйренемін деушілермен апта сайын кездесулер ұйымдастырып, қазақ тілін бірге жаттықтырады. Әр кездесуде қазақ тілін еркін меңгерген, қазақ тілін үйрететін және репетитор тәжірибесі бар волонтерлер мен кураторлар болады. Олар түсінбеген сұрақтарға жауап беріп, сөйлем мен диалог құрауға, бейтаныс сөздерді аударуға көмектеседі. Алексейдің авторлық әдістемесі өте қарапайым. Кездесуде тақырыпқа қатысты сөйлемдер, фразалар, қарапайым диалогтар жазылған брошюралар таратылады. Тіпті қазақ әліпбиін білмейтін жаңадан үйренушілер мен шетелдіктер бірінші кездесуден-ақ сәлемдесіп, дәмханада тамаққа тапсырыс бере алады.

Dopamine voice атты Қазақстанның әр қалаларынан жиналған жас белсенділер тобы қазақша сапалы контентті көбейту мақсатында жапон анимесін қазақ тіліне аударып, дубляж жасап жүр. Жасыратыны жоқ, қазір жапондық аниме мәдениеті жастар арасында үлкен қызығушылық тудырып отыр. Әлеуметтік желіде танымал болып келе жатқан топтың құрамында дыбыстаушылар да, аудармашылар да, редакторлар да бар. Дегенмен, жастар тобы әлі де сырттан қолдаусыз жалаң ынтамен жұмыс істеп жатқандары рас.

Тіл жанашырлары қазақ тілі грамматикасына да мән беруге тырысады. Әр мәтінді филолог мамандар мен журналистерге бірнеше рет тексертіп шығады. Сонымен қоса, қазақтың барлық төл әріптерінің дұрыс дыбысталуына да барынша зер салады.

«ÖZINŞE» — қазақ тіліндегі алғашқы балалар онлайн кинотеатры. Стримингтік платформада әртүрлі жастағы балалар қазақ тілінде фильмдер, мультфильмдер, сериалдар мен ситкомдарды көре алады. ÖZINŞE қолданбасын барлығы AppStore және GooglePlay интернет-дүкендерінен тегін жүктей алады. Бүгінгі күні платформада балаларға арналған 3400 минуттық ойын-сауық және танымдық контент қолжетімді.

Блогер, тиктокер, домбырашы, Алексей Лодочников әлеуметтік желіде еліміз, құндылықтарымыз және қазақ халқы туралы әңгімелейтін қысқа бейнебаяндарымен танымал. Қазіргі уақытта Instagram желісінде оған 132 мыңнан астам адам жазылған. Блогер оқырмандарымен оңай әрі түсінікті форматта қазақ тілін үйренудің қыр-сыры, ауызекі тілде жиі кездесетін қателермен бөліседі.

Қазақ тілін ғана емес, домбыраны да жетік меңгерген, ұлты литвалық, «ГолосОК» музыка студиясының жетекшісі Бронислав Бугинас балаларға музыкадан ғана емес, тіл үйренемін деушілерге қазақ тілінен сабақ беруге әрқашан да дайын екендігін ашық айтады.

Зерттеуіміздің екінші міндеті Қазақстандағы тілдердің рөлі мен маңыздылығы, тілдерге деген қарым-қатынас, тілдерді дамыту мен қолданылу аясын кеңейту шараларына бағытталған.

Жүргізілген әлеуметтік лингвистикалық сауалнаманың 1-ші блогын талдауда қатысушылардың қазақ, орыс және ағылшын тілдерін білу деңгейінің ерекшеліктері анықталды (1-кесте).

1 - кесте

Респонденттердің тілді меңгеру дәрежесі

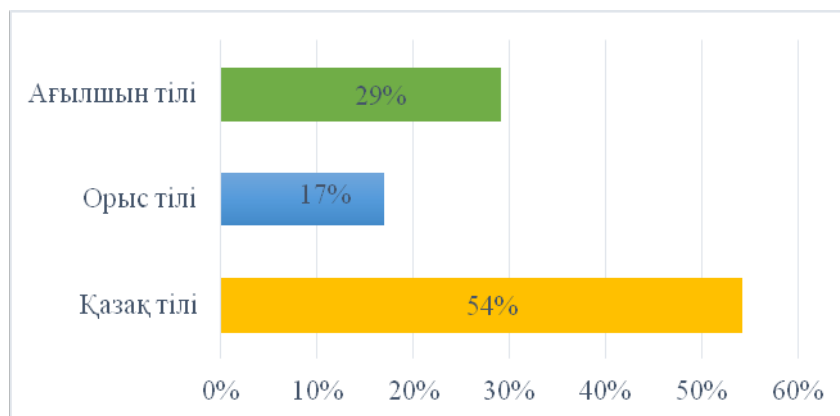
Жауап нұсқалары	Қазақ тілі	Орыс тілі	Ағылшын тілі
Еркін сөйлеймін	64, 7 %	87, 6 %	38, 1%
Сөйлеуде қиындықтар бар	23,8 %	9,5 %	42, 6 %
Сөйлемеймін	2,9%	-	13,3 %
Жауап беруден бас тартты	8,6 %	2,9 %	6 %

Кестеде келтірілген деректер орыс тілінің айқын басымдылығын көрсетеді. Бірақ мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейту, сондай-ақ тілдердің үштұғырлығы аясында ағылшын тілін ілгерілету саясатының тиімділігін дәлелдейтін қазақ және ағылшын тілдерінің жеткілікті сенімді коммуникативтік ұстанымдарын да атап өткен жөн.

Ағылшын тілін білу деңгейі туралы сұраққа респонденттердің жауаптары келесідей болды: Beginner (бастапқы) — 17,8%, Pre-Intermediate (жалғастырушы) — 19,0%, Intermediate (ортаңғы) — 11,4%, Upper-Intermediate (ортаңғы деңгейден жоғары) — 23,5%, Advanced (жетілдірілген) — 14,6%. Респонденттердің 13,7%-ы тіл үйренуге деген ынтасын айта отырып, ағылшын тілін ешбір деңгейде білмейтінін түсіндіре отырып, жауап беруден бас тартты.

Келесі сұрақтар блогы тілдерге деген қарым-қатынасты, Қазақстандағы тілдердің рөлі мен оларды білудің маңыздылығын анықтауға арналған.

«Қазақстандағы тілдердің қайсысын ең беделді деп санайсыз?» деген сұраққа респонденттердің жауаптары келесідей болды (1-диаграмма):

1-диаграмма. Респонденттер үшін Қазақстандағы престижді тіл

Бірінші диаграммада келтірілген деректерден қазақ тілінің мәртебесінің нығайғанын аңғаруға болады. Респонденттердің көпшілігі қазақ тілі Қазақстанның еңбек нарығында айтарлықтай күшті бәсекелестік артықшылыққа айналып келе жатқанын айтты.

Сондай-ақ, респонденттердің арасында ағылшын тілі престижді тілдердің бірі болып қабылданады. Бұл қазіргі уақытта Қазақстанда ағылшын тілін білу жас маманның ел ішінде де, шетелде де еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін анықтаушы элемент болып табылатынымен түсіндіріледі. Қазақ және орыс тілдерімен қатар ағылшын тілін жетік меңгеру қазір мемлекеттік маңызы бар міндетке айналды.

Ағылшын тілінің қазіргі қазақстандық қоғам өміріндегі маңыздылығы мен одан әрі кәсіби және мансаптық өсудегі рөліне респонденттердің келесі сауалға берген жауаптары дәлел. «Кәсіби өсу үшін ағылшын тілін білу сіз үшін қаншалықты маңызды?» деген сұраққа респонденттер былай деп жауап берді: «өте маңызды» — 26 %, «маңызды» — 49 %, «оншалықты маңызды емес» — 11 %, «маңызды емес» — 13 %, ал 2 % жауап беруден бас тартты. Осылайша, сауалнама барысында алынған мәліметтерге сүйене отырып, респонденттердің көпшілігі кәсіби қызметінің одан әрі дамуын ағылшын тілін білумен байланыстырады деуге болады.

«Сіз ағылшын тілінен қазіргі біліміңізді жетілдіру керек деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа мынадай жауаптар алынды: 72,6 % респондент «иә, мен ағылшын тілінен білімімді жақсартуым керек» деп жауап берді және тек 18,4 % респондент «жоқ, менің ағылшын тілінен деңгейім оқу/жұмысым үшін жеткілікті» деп жауап берді, ал қалған 9% респондент бұл сұраққа жауап бермеуін шешкен. Осы респонденттердің 18,4% арасында ағылшын тілін меңгеру деңгейін көтеру қажеттілігін көрмеген аға буын өкілдері болғанын атап өткен жөн. Ал «Сіз қазақ тілі бойынша біліміңізді арттыру керек деп ойлайсыз ба» деген сұраққа берілген жауаптардан келесі жағдайды байқауға болады: қатысушылардың 56,7%-ы оң жауап қайтарса, қалған 43,3%-ы олардың қазақ тілінен білімдерін жақсарту қажет емес деп санаған.

«Қазақ тілін дамытудың қандай шараларын ең тиімді деп санайсыз?» деген сұраққа төмендегідей жауаптар алынды: респонденттердің 42,9 % «мемлекеттік тілде оқытатын балабақшалар, мектептер, жоғары оқу орындары санының артуы», 6,4 % «теледидар мен радиода мемлекеттік тілде хабар таратуды кеңейту», 24,8 % — «қазақтілді интернетті кеңейту», 7,9 % «басқа», 12,3 % «жоғарыда аталғандардың барлығы», 5,7 % жауап беруден бас тартты. Бұл деректер респонденттердің көпшілігінің қазақ тілін дамытудағы мектепке дейінгі, орта және жоғары білімнің рөліне қатысты сенімді ұстанымын көрсетеді. Сондай-ақ, респонденттер соңғы жылдары өскелең ұрпақ арасында үлкен танымалдыққа ие болған қазақтілді интернетті дамытуға ерекше назар аударды, бұл сәйкесінше мүдделі тараптардың (ерікті студенттер, тіл мамандары, тілдерді дамытуды қолдаушылар, қоғамдық ұйымдар, қоғамдық қорлар) қазақ тілінде көрсетілетін қызметтер мен ақпараттардың сапасын арттыру бойынша қарқынды жұмысына серпін болды. Қазақтілді контентті дамыту жұмыстарының күшеюі қазақ тіліндегі коммуникативті дағдыларды дамытуға интернеттің зор әсері бар екені анық.

Сауалнаманың соңғы бөлімінде қатысушылардан қазақ тілінің қолданыс аясын қалай кеңейтуге болатынын сұрауды жөн көрдік. Біз респонденттердің тек жиі таңдаған жауаптарын ұсынуды абзал деп санаймыз. Респонденттердің 70%-ға жуығы жаңалықтарды оқу, фильмдер көру және ақпаратты алдымен қазақ тілінде іздеу тиімді деп санайды. Қатысушылардың үштен бірі қазақтілді блогерлерге жазылу, күнделікті стористер түсіру, қазақ тілінде посттар мен пікірлер жазу қазақ тілінің кеңінен таралуына септігін тигізетініне сенімді. Сонымен қатар, респонденттер банкоматты қазақ тілінде пайдалану, мәзірді сұрау және оператормен сөйлесуді қазақ тілінде бастау сияқты нұсқаларды да атап өтті. Дегенмен, ең қызық жауаптардың қатарында баламен тек қазақша сөйлесу, қазақ тілінде сөйлегендерге мақтау айту, қазақша мерч кию.

Қазақ тілін дамыту және оның қолданылу аясын кеңейту шараларына қатысты ашық сұрақтарға берілген жауаптарға назар аударайық.

Алғашқы респондент R1 тілдерді меңгеруге қатысты өз тәжірибесімен бөлісе отырып, қазақ тілінің бастапқы деңгейін үйрену жайлы ойын жеткізді. *«Менің ойымша, тіл үйренуді айтарлықтай жеңілдету қажет. Адамдар жиі талқылайтын 10-15 тақырыптың лексикалық жиынтығы мен бір-неше грамматикалық құрылымдарды ғана қалдырса жақсы болар еді. Мысалы, YouTube сайтында әйгілі полиглот Петровтың түрлі тілдерді үйренуге арналған видеолары бар. Осы видеолардың арқасында мен базалық испан тілін үйрендім. Өз басым бұл керемет нәтиже деп санаймын. Мұндай полиглоттық курстар әдетте 2 аптаға есептелген. Менің ойымша, бұл тілдің ең бастапқы деңгейін меңгеру үшін жеткілікті уақыт. Сонымен қатар, мұндай кезеңде тіл үйренуге деген ынта мен мотивацияның жоғалу қаупі өте төмен. Меніңше, мұндай жоба жүзеге асса, көбі қазақ тілінің ең болмаса қыр-сырын меңгеріп, одан кейін тілдік ортада жаттығатын еді».*

Бүгінгі таңда атақты психоллингвист, полиглот Дмитрий Петровтың оқыту әдісі шет тілін тез үйренудің ең тиімді әдістерінің бірі болып танылды. Бұл әдістің басты артықшылығы — теорияны практикада бірден қолдану, абстрактілі сөз тіркестерінің жиынтығын үйренбей, қызығушылықтар, мамандық және тағы да басқа тақырыптар жайында әңгіме құруға үйрету. Оқуды жеңіл және жағымды ету үшін қолайлы және жылы атмосфера қажет. Бұл да Петров әдісінің ажырамас, құнды бөлігі. Өйткені, тілдің қыр-сырын енді ғана меңгере бастаған адамда ұялу, тіпті кейде қорқыныш сезімі болуы мүмкін. Сондықтан, үйренушілерге қателіктер жіберуге болатынын ескертіп, оларды жоюда бірге жұмыс жасайтындарыңызды түсіндіру керек.

Келесі қатысушы R2 тіл үйренушілердің қызығушылығын арттырудың бір жолымен бөлісті. *«Қазақ тілін білетін азаматтардың жалақысын көтеру тіл үйренуге үлкен мотивация болар еді».*

Кез келген пәнді меңгеруде, әсіресе тіл үйренуде мотивация үлкен рөл атқаратыны белгілі. Бұл оқу әрекеті құрылымының негізгі құрамдас бөлігі. Шын мәнінде, біреу үшін табыс деңгейін көтеру жақсы мотивация болып табылады. Дегенмен, ең жақсы мотивация — нәтиже. Оң нәтиже көрген бойда бұл саланы, біздің жағдайда тілді көбірек оқығыңыз келеді. Бұл жерде бүкіл денеміздің белсенділігін басқаратын биологиялық энергия туралы айтқан жөн. Дененің бұл жүйесі белгілі бір заңдарға сәйкес жұмыс істейді; қалау, шабыт, махаббат бұл жүйені қосып, энергия қажетті бағытқа бағытталатындай бағдарламаланған. Сондықтан, көбірек жаттығып, оң нәтиже көруге асыққан дұрыс.

Үшінші респонденттің R3 ойынша, тілді қазіргі кезде кең тараған музыкалық жанрдың бірі — рэп көмегімен меңгеруге болады. *«Қазақ тілін, әсіресе, жастар арасында сәнге айналдыруда рэп жанрының маңызы зор. Қазір көптеген жастар өнердің бұл түрін жақсы көреді және соның негізінде тілді оңай әрі тез үйренеді».*

Әрине, әндер оқулықтар мен қазақ тілінің классикалық курстарына балама бола алмайды. Дегенмен, мұндай әдістің де біраз жақсы жақтары бар. Біріншіден, тіл үйренемін деушілер қазақ тілін жақсырақ түсіне бастаумен қатар, жергілікті тұрғындардың көпшілігін түсіне алады. Екіншіден, сөздік қорларын ауызекі лексикамен байытып, қазақша сленгін үйрене алады. Үшіншіден, сөздерді сөздікпен жаттағаннан гөрі әндерден тезірек үйренеді; жаңа сөздер қолданылатын контексті бірден есте сақтай алады.

Келесі респондент R4 тілді төменнен жоғарыға, дәлірек айтқанда, балабақшалардан бастап енгізген дұрыс деп санайды. *«Менің ойымша, балабақшаларды қазақ тіліне аудару керек. Кез келген нәресте тілін қай тілде ашатын болса, сол тілге жақын болады. Салыстырмалы түрде, қазіргі таңда балалар үйінің бәрі қазақ тілінде. Балалар үйінен шыққан қанша басқа ұлт өкілдері болсын бәрі қазақ тілінде судай. Сондықтан қазақ тілін жүйелі түрде төменнен жоғарыға енгізген дұрыс деп ойлаймын. Жоғарыдан төмен әрекет жасап 60-тан асқан азаматтарға тікелей тіл үйренуді талап ету қысым болып саналады».*

Мектепке дейінгі мекемелерде балалар қазақ тілін өздерінің белсенді әрекеттері кезеңдерінде игеруі тиімді бір жол болып табылады. Балалар тілді үйренуге көмектесетін ерекше лингвистикалық механизммен туылады деп саналады. Яғни, кез келген тілді, ана тілін немесе шетел тілін үйрену — баланың табиғи қабілеті. Ең бастысы — дұрыс орта мен қажетті жағдай жасай білу. Сондай-ақ, баланың тілін дамытуда ата-ананың рөлі зор. Өз баласының ерекшелігін көріп, оны дұрыс бағалай және бағыттай біліп, біліммен, тәртіппен, еңбекпен ұштастырып отырса, бала тілінің дамуына қолайлы жағдай жасаса, бұдан балаға, оның болашағына үлкен пайда болары сөзсіз.

Қатысушы R5 тіл үйренуде мультфильмдердің рөлі жайлы өз ойымен бөлісті. *«Болашақ жастар мен жасөспірімдердің қолында. Кішкентай кезімде көрген қазақ мультфильмдері «Өрмекші адам» мен «Бэтменге» төтеп бере алмайтын еді. Сапасы жағынан да, мазмұны да, заман талабы жағынан да мүлде сәйкес келмейді. Мультфильмдер мен ертегілерге келгенде ескі киіз үйлер дәуірінде қалып қойғанымыз бар. Бір оқиганы қазіргі заманға лайықтап, басқаша айтуға болады деп ойлаймын».*

Балалардың тәрбиесі тілден басталатыны рас. Осыған байланысты ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Nickelodeon және Тіжі телеарналарымен келіссөз жүргізіп, шетелдік мультфильмдер қазақ тіліне аударыла бастады. Сонымен қатар, жоғарыда айтылған «Өзінше» онлайн кинотеатрында балалар өздерінің сүйікті фильмдері мен мультфильмдерін қазақ тілінде көре алады. Ал YouTube арнасынан қазақ ертегілерінің, аңыз-әңгімелерінің осы заманға сай бейімделген түрлерін табуға болады. Ендігі мақсат — тәрбиелік мәні зор қазақша мультфильмдердің санын арттырып, қазақ тілін насихаттау.

Келесі респондент R6 сәнді тілді қалыптастыруда шоу бизнестің әсері зор деп санайды. *«Менің ойымша, шоу-бизнес нағыз сәнді тілді жасай алады. Қазір спорт, түрлі телешоулар, концерттік бағдарламалар халықты баурап алатын шоу-бизнеске айналды. Бұл бағдарламаларды көргенде көрермен мен тыңдаушының тілдік бағдары қалыптасады. Ал шын мәнінде байқағаным, қазақстандық шоу-бизнесе алғашында орысша ән айтып жүрген топтар бірте-бірте қазақша ән айта бастады, қазір көп топтар екі тілде де ән шығарды. Осылайша олар аудиторияның назарын аударып, контенттерін әртараптандырады. Осының барлығының қазақ тілінің сәнді тілге айналуына үлкен ықпалы бар екеніне шынында сенімдімін».*

Заманауи музыка — тілдегі қазіргі сәнді сөз тіркестер мен сленгтің нағыз қоймасы. Дәл осы тілдік элементтер «кітап» тілін емес, «жанды» тілді түсінуге, әрі бұл тілде сөйлеуге көмектеседі. Шыны керек, әндер тілді меңгерудің басқа әдістерімен салыстырғанда, сөздік қорды неғұрлым берік сіңіру және кеңейту құралы болып табылады.

Респондент R7 қазақ тілінде қарым-қатынас жасаушылар санын арттыру үшін, тілді, әсіресе ресми тілді барынша жеңілдеткен дұрыс деп санайды. *«Меніңше, қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейту үшін, қазақ тілінде ақпарат алуды барынша қолжетімді жасау керек. Мысал үшін, әлеуметтік қызметтердің веб-порталдарында ресми қазақ тілін түсіну әдетте қиынға соғатындықтан, қолданушылар орыс тілін таңдауға мәжбүр болады. Сол үшін ақпаратты болсын, қызметті болсын қазақ тілінде жеңіл, әрі түсінікті беру керек. Барлығына таныс терминдерді аударып бермей, тілді бұрмалатпай қолдану керек. Өйткені, барлығы үшін ең бастысы тек коммуникация, бір-бірін түсіну болып табылады».*

Әлеуметтік лингвистика саласындағы Қазақстанның жетекші ғалымы Ж. Смагулова іс жүргізу тілі қарапайым, түсінікті болуы керек деп есептейді [18]. Мысалы, АҚШ-та «Simple English» қозғалысы құрылған, оның мақсаты — ресми мәтіндерді оқырмандардың кең ауқымына қолжетімді ету. Бүгінгі қоғамда орысша түпнұсқасы болмайынша, қазақ тілін түсіну қиынға соғады. Сондықтан, терминологияны біріздендіру мақсатымен осындай қозғалыстардың құрылуы тілдік мәселені шешуге көмектесері анық. Сондай-ақ, тіл маманы айтпақшы, тек орыс тілінен алшақтауға асықпай, түсінікті қарым-қатынас орната білгеніміз дұрыс.

R8 қатысушысының пікірінше, әркім тілге деген қажеттілікті арттыру мақсатында әрекеттенуі керек. *«Әр адам өз басынан бастауы керек. Қоғамдық жерлерде қазақша амандасып, қажет ақпаратты қазақша сұрап, қазақ тілінде жауап қайтарудың өзі үлкен нәтижелерге алып келетініне сенемін. Такси жүргізушілерімен әрқашанда қазақша амандасып, сөйлесемін. Қазіргі кезде байқағаным, жүргізушілер ұлттарына қарамастан, қазақ тілінде жауап қайтаруға асығады. Меніңше, осындай кішкентай болсын қадамдармен қазақ тілін престижді тіл ету әбден мүмкін».*

Шындығында, бір жағдайды өзгерткіміз келсе, өзімізден бастауымыз керек. Бұл қағида біздің тақырыбымызбен терең ұштасып отыр. Тіл тұғырын мәртебелі, беделді қылу үшін, әр тіл жанашыры

өз басынан бастауы керек. Бүгінде престижді жоспарлау негізінде қарапайым индивидтер ерең еңбек етуінің арқасында тілдік жағдайда елеулі өзгерістер болып жатқаны рас.

Келесі қатысушы R9 да, қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейту мақсатында, балалар мен олардың қызығушылықтарына мән беруіміз қажет деп есептейді. *«Қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейту үшін біздің фокусымыз, назарымыз балаларда болу керек. Балалар жиі кіретін әлеуметтік желілердегі контентті қазақ тілінде сапалы жасайық. TikTok, Instagram, YouTube-та қазақ тілінде қызықты жобалар жасауға болады. Сондай-ақ, ойындар арқылы да тілді біраз жаттықтыруға болады. Мысалы, балалар мен жасөспірімдердің көпшілігі ағылшын тілін ойындар арқылы жақсарта түскендері шындық. Дәл осы тактиканы қолдана отырып, неге қазақ тілін үйренбеске?!».*

«Z ұрпағы» бүгінгі таңда көп уақытын интернетте, әлеуметтік желілерде өткізетіндер рас. Олай болса, біздің міндетіміз — балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік желілердегі қызығушылықтарын оқу үдерісінде бағыттап, әлеуметтік желілерді тіл үйренуде көмекші платформа ретінде пайдалану. Сондай-ақ, зерттеулер көрсеткендей, компьютерлік ойындардың тіл меңгеруде әсері зор. Өйткені, компьютерлік ойындар ойыншыларды ойын барысында шынайы болып қабылданатын әртүрлі жағдайларға орнықтырады. Бұл өз кезегінде балаларға шынайы тілдік ортада болуға мүмкіндік береді.

Жақында Қазақстанда ұлттық нақыштағы ойын өнімі «Nomads» браузерлік ойыны шықты. Ойын қазақ және орыс тілдерінде берілген. Біздің пайымдауымыз бойынша, бұл жастар тілін қалыптастыруға, әрі қазақ тілін сәнді тілге айналдыруға үлкен әсер етеді.

Респондент R10 тіл меңгеруде өзінің тәжірибесімен бөлісіп, подкаст атты құралдың тіл үйренуде бәрбер септігі жайлы атап өтті. *«Маған тіл меңгеруге әрқашанда подкасттар көмектесетін. Менің ойымша, бұл ең ыңғайлы жолдардың бірі. Қолжетімді, дайындықты қажет етпейді, әрі бос уақытыңды пайдалы өткізуге септігін тигізеді. Жұмысқа барар жолда қазақша түрлі қызықты оқиғаларды, диалогтарды, әңгімелерді тыңдап, сөздік қорды байытуға болады. Негұрлым көбірек подкасттар тыңдап, тілді жаттықтырса, соғұрлым тез сол тілде ойлай бастауға болатыны анық. Ендігі мәселе оңай, түсінікті, сапалы жазылған подкасттарды не бөлек қосымшаға, не YouTube арнасына шығарып, мақсатты аудиторияға жеткізіп, қазақ тілін насихаттау болып отыр».*

Подкасттар — тілдің лексика-грамматикалық, синтаксистік құрылымдарын есте сақтауға, сөздік қорды едәуір кеңейтуге, сөйлеудің әртүрлі стильдерін меңгеруге, елдің мәдениетін тануға көмектесетін тамаша ресурс. Бүгінде әлемде түрлі тақырыпқа арналған мыңдаған подкаст бар. Біздің елімізде бұл үрдіс өз қанатын енді ғана жайып жатыр. Шын мәнінде, қазақ тілін үйрету мақсатында әр алуан тақырыпқа жазылған аудио, видео жазбалар жиыны үлкен сұранысқа ие деп санаймыз.

Соңғы респондент R11 тілдің беделін арттыруда жоғары таптың ықпалы жайлы сөз қозғады. *«Әлемдік тұлғалардың қазақ тілінде сөйлеуі де қазақ тіліне үлкен пиар жасай алатынына сенімдімін. Жақында болған жағдай осыған жақсы мысал бола алады: Ресейдің атақты актері Иван Ургант Абай өлеңін Путинге қарсы толқыныс танытуда оқығаны бар. Сондай-ақ, АҚШ елшісі Джордж Кролдың да қазақ тілінде тіл қатуы қоғамды біраз қуантып тастады».*

Престижді жоспарлауда тілдің мәртебесін көтеру мен тілді насихаттау мақсатында өзге субъектердің әсері мол. Солардың бірі — тілдің таралуына элитаның ықпалы. Д. Бемнің теориясына сәйкес, егер жоспарланған өнімді беделді қоғам қайраткерлері пайдаланса, онда ықпалды азаматтар мен әлеуметтік элита ұсынатын тілдік мінез-құлық бүкіл қоғамға бағыт-бағдар береді, бұл стихиялы еліктеушілікке әкеледі [19; 77]. Осылайша, тіл саясатының шешімдерін қабылдау процесінде анағұрлым тиімді әдістеме төменнен жоғарыға қарай жұмыс істеу моделі болып табылады.

Қорытынды

Тіл саясаты мен жоспарлау әрқашан тілдік алуандылықты сақтаудан бастап, елдің тұрақты дамуына, мемлекеттік тілдің позициясын нығайтуға, сондай-ақ тілдерді стандарттау мен білім беру саясатына дейінгі ауқымды қамтитын ішкі саясаттың тиімді құралы болып табылады. Қазір тіл саясатын зерттеуде «жоспарлау» мен «саясат» қоғамның барлық деңгейлерінде, жеке адам мен отбасы деңгейінен бастап, ұлттық жоғары ұйымдарға дейін орын алатыны қабылданған. Біздің зерттеуімізде біз тілдік қатынасқа немесе тәжірибеге белсенді түрде әсер етуге тырысатын адамдарға: тіл қоғамдарының мүшелеріне, тіл белсенділері мен үгіт-насихатшыларына және мемлекеттік қызметкерлерге назар аудардық.

Зерттеулеріміздің нәтижесінде біз Қазақстанда төменнен жоғарыға қарай тілдік жоспарлау контекстінде алға қойылған келесі міндеттерді дәйекті түрде шештік:

- престижді жоспарлаудың негізгі мәні анықталды;

- тіл қозғалысы белсенділерінің талпыныстары мен тілдік жағдаятта болып жатқан елеулі өзгерістер сараланды;
- респонденттер үшін Қазақстандағы тілдердің рөлі мен маңызы зерттелді;
- сауалнамаға қатысушылардың қазақ тілін қалай сәнге айналдыруға болатыны туралы пікірлері зерделенді.

Жүргізілген әлеуметтік лингвистикалық сауалнама респонденттердің Қазақстандағы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің рөліне қатысты ұстанымдарын анықтауға көмектесті. Түрлі саладағы сұранысқа байланысты тілдің танымалдылығы тілдің қоғамдағы ілгерілеуі мен беделді орынға жетудегі құндылығымен байланысты екені көрсетілді. Бұл зерттеу қазақ тілінің тұғырының шын мәнінде нығая түскенін, беделінің артқанын және оны күнделікті өмірде оқып-үйренуге, қолдануға ынтасының күшейгенін айғақтайды. Сонымен қатар, ағылшын тіліне де қызығушылық артып келеді, бұл табиғи нәрсе, өйткені бүгінгі таңда ол туризм, бизнес, ғылым және технология саласындағы халықаралық қатынас тілі болып табылады және оны білу көбірек мүмкіндіктер ашады.

Қорытындылай келе, барлық ағымдағы талпыныстар ашық немесе жанама түрде престижді жоспарлаудың қандай да бір өлшемін қамтиды деп айтуға болады. Сондай-ақ, кез келген тілдің қолданыс аясының кеңеюі тек жұмсақ күштің нәтижесінде болуы мүмкін. Сондықтан қазақ тілін төменнен жоғарыға қарай еш қысымсыз жүйелі түрде енгізуді тиімді деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Сүлейменова Э.Д. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов / Э.Д. Сүлейменова, Н.Ж. Шәймерденова, Ж.С. Смағұлова, Д.Х. Ақанова. — 2 бас., өңд. — Астана: «Арман-ПВ» баспасы, 2019. — 394 б.
- 2 Sallabank J. Prestige from the bottom up: A review of language planning in Guernsey / J. Sallabank // *Current Issues in Language Planning*. — 2005. — Vol. 6. — №. 1. — P. 44-63.
- 3 Hult F.M. Research methods in language policy and planning: A practical guide: Vol. 7 / F.M. Hult, D.C. Johnson. — John Wiley & Sons, 2015.
- 4 Сулейменова Э.Д. Языковые процессы и политика: моногр. / Э.Д. Сулейменова. — Алматы: Қазақ университеті, 2011. — 117 с.
- 5 Haugen E. Language conflict and language planning / E. Haugen // *Language Conflict and Language Planning*. — Harvard University Press, 2013.
- 6 Hornberger N.H. Frameworks and models in language policy and planning / N. H. Hornberger // *An introduction to language policy: Theory and method*. — 2006. — Vol. 24. — P. 41.
- 7 Baldauf Jr R.B. Language planning and policy: Recent trends, future directions / Jr. R.B. Baldauf. — 2004.
- 8 Hult F.M. A case of prestige and status planning: Swedish and English in Sweden / F.M. Hult // *Current Issues in Language Planning*. — 2005. — Vol. 6. — No. 1. — P. 73-79.
- 9 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomartokaevtynkazakstan-halky>.
- 10 Loutfi A. On language policy in Morocco: Towards a prestige planning approach / A. Loutfi, A. Noamane // *La Revue Marocaine de la Pensée Contemporaine*. — 2020. — No. 6.
- 11 Bamgboṣe A. Language and exclusion: The consequences of language policies in Africa: Vol. 12 / A. Bamgboṣe. — LIT Verlag Münster, 2000.
- 12 De Mejía A. M. Power, prestige and bilingualism / A.M. De Mejía // *Power, Prestige and Bilingualism*. — Multilingual Matters, 2002.
- 13 Haarmann H. Language planning in the light of a general theory of language: A methodological framework / H. Haarmann. — 1990.
- 14 Haarmann H. Language planning and prestige planning: Sprachplanung und Prestige Planung / H. Haarmann // *Europa Ethnica*. — 1984. — Vol. 41. — No. 2. — P. 81-89.
- 15 Haarmann H. Language in ethnicity / H. Haarmann // *Language in Ethnicity*. — De Gruyter Mouton, 2012.
- 16 Ager D.E. Prestige and image planning / D.E. Ager // *Handbook of research in second language teaching and learning*. — Routledge, 2005. — P. 1059-1078.
- 17 Ager D.E. Motivation in language planning and language policy: Vol. 119 / D.E. Ager. — Multilingual Matters, 2001.
- 18 Смағұлова Ж. Какой должна быть новая языковая реформа в Казахстане? / Ж. Смағұлова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1646664660>.
- 19 Bem D.J. An experimental analysis of beliefs and attitudes / D.J. Bem. — University of Michigan, 1994.

Д.Н. Тлепберген, А.Ш. Акжигитова

Вопросы престижного планирования в Казахстане

Среди проблем социолингвистики особое место занимает проблема языкового планирования. Языковое планирование относится к действиям, предпринимаемым в речевом сообществе, чтобы повлиять на языковую функцию, структуру или усвоение языка. Языковое планирование часто рассматривается в рамках политики «сверху–вниз», управляемое государством. В настоящей статье основное внимание авторов было сосредоточено на престижном планировании, которое является основной категорией языкового планирования. Престижное планирование доказывает, что расширение сферы использования языка можно реализовать «снизу–вверх» с помощью мягкой силы. Авторами представлен обзор научных исследований, связанных с вопросом престижного планирования. Утверждается, что престижное планирование является основой успешного языкового прогнозирования. Отмечена важность использования мягкой силы при реализации языковой политики и языкового планирования, а также приведены примеры рационального использования инструментов мягкой силы при осуществлении престижного планирования в Казахстане. Были отмечены усилия активистов языковых движений и существенные изменения в языковой ситуации. На основе социолингвистического опроса изучены роль и значение языков в Казахстане для респондентов. Опрошены мнения участников опроса о том, как сделать казахский язык престижным. Данное исследование показывает, что фундамент казахского языка действительно укрепился, повысилась его репутация, возросло желание изучать и использовать его в повседневной жизни. Кроме того, возрос интерес к английскому языку, который является языком международного общения в сфере бизнеса, науки и техники.

Ключевые слова: языковая политика, языковое планирование, престижное планирование, статус языка, имидж языка, языковые движения, подход «снизу–вверх», мягкая сила.

D.N. Tlepbergen, A.Sh. Akzhigitova

Issues of prestige planning in Kazakhstan

Among the problems of sociolinguistics, the problem of language planning occupies a special place. Language planning refers to activities undertaken in a speech community to influence language function, structure, or language acquisition. Language planning is often regarded as a top-to-bottom activity that is government-controlled. In this article, the main focus of the authors was on prestige planning, which is the main category of language planning. Prestige planning proves that the scope of language can be expanded from the bottom-to-top with soft power. In this study, an overview of scientific research related to the issue of prestige planning was presented. It is argued that prestige planning is the basis of successful language forecasting. The importance of using soft power in the implementation of language policy and planning is noted, as well as examples of the rational use of soft power tools in the implementation of prestige planning in Kazakhstan. The efforts of language movement activists and significant changes in the language situation were distinguished. Based on the sociolinguistic survey, the role and importance of languages in Kazakhstan for the respondents was studied. Opinions of the survey participants on how to make the Kazakh language fashionable were revealed. This study shows that the foundation of the Kazakh language has really strengthened, its reputation has increased, and the desire to study and use it in everyday life has increased. In addition, the interest in English, which is the language of international communication in the field of business, science and technology, is also increasing.

Key words: language policy, language planning, prestige planning, language status, language image, language movements, “bottom-top” approach, soft power.

References

- 1 Suleimenova, E.D., Shaimerdenova, N.Zh., Smagulova, Zh.S., & Aqanova, D.H. (2019). Aleumettik lingvistika teriminderinin sozdigi. Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov [Dictionary of sociological terms]. Astana: «Arman–PV» baspasy [in Kazakh, in Russian].
- 2 Sallabank, J. (2005). Prestige from the bottom up: A review of language planning in Guernsey. *Current Issues in Language Planning*, 6(1), 44-63.
- 3 Hult, F.M., & Johnson, D.C. (2015). Research methods in language policy and planning: A practical guide (Vol. 7). John Wiley & Sons.
- 4 Suleimenova, E.D. (2011). Yazykovye protsessy i politika [Language processes and politics]. Almaty: Qazaq universiteti [in Russian].

- 5 Haugen, E. (2013). Language conflict and language planning. *Language Conflict and Language Planning*. Harvard University Press.
- 6 Hornberger, N.H. (2006). Frameworks and models in language policy and planning. An introduction to language policy. Theory and method, 24, 41.
- 7 Baldauf Jr.R.B. (2004). Language planning and policy: Recent trends, future directions.
- 8 Hult, F.M. (2005). A case of prestige and status planning: Swedish and English in Sweden. *Current Issues in Language Planning*, 6(1), 73-79.
- 9 Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevtyñ Qazaqstan khalqyna Zholdaýy [The message of the President of the country Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan]. (n.d.). <https://www.akorda.kz>. Retrieved from <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomarttoqaevtyñkazakstan-halky> [in Kazakh].
- 10 Loutfi, A., & Noamane, A. (2020). On language policy in Morocco: Towards a prestige planning approach. *La Revue Marocaine de la Pensée Contemporaine*, 6.
- 11 Bamgboşe, A. (2000). Language and exclusion: The consequences of language policies in Africa (Vol. 12). LIT Verlag Münster.
- 12 De Mejía, A.M. (2002). Power, prestige and bilingualism. *Power, Prestige and Bilingualism. Multilingual Matters*.
- 13 Haarmann, H. (1990). Language planning in the light of a general theory of language: A methodological framework.
- 14 Haarmann, H. (1984). Language planning and prestige planning; Sprachplanung und Prestige Planung. *Europa Ethnica*, 41(2), 81-89.
- 15 Haarmann, H. (2012). Language in ethnicity. *Language in Ethnicity*. De Gruyter Mouton.
- 16 Ager, D.E. (2005). Prestige and image planning. *Handbook of research in second language teaching and learning*, 1059-1078). Routledge.
- 17 Ager, D.E. (2001). Motivation in language planning and language policy (Vol. 119). Multilingual Matters.
- 18 Smagulova, Zh. Kakoi dolzhna byt novaia yazykovaia reforma v Kazakhstane? [What should be the new language reform in Kazakhstan?]. (n.d.). <https://centrasia.org>. Retrieved from <https://centrasia.org/newsA.php?st=1646664660> [in Russian].
- 19 Bem, D.J. (1994). An experimental analysis of beliefs and attitudes. University of Michigan.

Ж.Г. Темирова*, А.Д. Жакупова

Кокшетауский университет имени Ш.Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан
(E-mail: *temirova.zh@mail.ru, aygul.zhakupova@yandex.kz*)

Малая проза Ильи Одегова в контексте транскультурности

В статье представлено исследование малой прозы современного казахстанского писателя Ильи Одегова с позиции теории транслингвизма. Цель статьи — рассмотреть специфику индивидуально-авторской картины мира писателя-билингва, русского по происхождению, но формировавшегося в условиях казахской действительности; определить характер влияния художественной транскультурности на когнитивную картину мира творческой личности. Основное внимание в статье акцентировано на выявлении образов казахской лингвокультуры, эксплицируемых в малой прозе Ильи Одегова. Данные образы подчеркивают этнокультурную специфику транскультурной творческой личности писателя и его индивидуально-авторской картины мира. Исследование творчества представителя «литературы пограничья» с позиции транслингвизма позволит рассматривать ее в свете общей тенденции развития мировой литературы, тяготеющей к транскультурности.

Ключевые слова: транслингвизм, «литература пограничья», образы казахской лингвокультуры, индивидуально-авторская картина мира, Илья Одегов.

Введение

Тема научной статьи соответствует трендам мировой науки, связанным с развитием нового направления в филологии — теории транслингвизма, шире транскультурности, которая активно разрабатывается в трудах ученых [1–9].

Теория художественного транслингвизма, шире транскультурности, относится к числу наиболее актуальных научных направлений и активно разрабатывается учеными разных стран [10; 263, 264].

Термины «транслингвальная литература» и «транслингвальные писатели» используются в современной науке в соответствии с терминологией Стивена Г. Келлмана, представленной им в исследовании «Switching Languages: Translingual Authors Reflect on their Craft». Так, транслингвальная литература — это литература, написанная транслингвальными писателями, то есть авторами, которые создают свои произведения не на родном языке (*write in a language other than their primary one*) или более чем на одном языке (*write in more than one language*) [1]. Причины формирования данного научного направления продиктованы потребностями современной действительности.

По верному замечанию З.Г. Прошиной, «эпоха, в которой мы живем, — это эпоха стойкого противоречия между глобализмом и стремлением к выражению локальной идентичности. Она порождает новые переходные, лиминальные явления, представляющие собой своеобразный компромисс в данном противоречии. Примерами такого явления стали транслингвизм и транскультурализм, оказавшиеся очень популярными темами для обсуждения в зарубежной лингвистической, культурологической и педагогической литературе» [9; 155].

Транслингвальная литература стран постсоветского пространства — это литературный феномен, который сформировался в уникальных историко-культурных условиях. В отличие от сложных и противоречивых настроений, характерных для постколониальных национальных литератур, русскоязычная инонациональная литература стран СНГ — не вынужденная форма творческой самореализации авторов, а результат их свободного выбора. Она представляет собой органичное художественное единство содержания (прежде всего, национального) и формы (неродного русского языка). Свидетельством тому служат художественные произведения, написанные на русском языке киргизом Чингизом Айтматовым, казахом Олжасом Сулейменовым, абхазцем Фазилом Искандером, грузином Георгием Харабадзе, чеченцем Султаном Яшуркаевым и многими другими талантливыми транслингвальными писателями.

Изучением казахстанской литературы, создаваемой на русском языке, в разные годы занимались такие ученые, критики, писатели, как А.Ш. Шарипов, М.К. Каратаев, С.С. Кирабаев, З.А. Ахметов,

*Автор-корреспондент. E-mail: *temirova.zh@mail.ru*

Е.В. Лизунова, Ш.К. Сатпаева, М.Б. Базарбаев, И.Х. Габдиров, Ш.Р. Елеукенов, А.Л. Жовтис, К.Ш. Кереева-Канафиева, К.С. Курова, А.Л. Маловичко, Н.С. Ровенский, М.Д. Симашко и другие. В наши дни новейшая русскоязычная литература Казахстана исследуется многими современными учеными как в Казахстане, так и в России (Т.В. Кривошапова, Г.И. Власова, С. Ананьева, Н. Сарсекеева, О. Валикова, В. Савельева, У.М. Бахтикереева, З.К. Темиргазина, А. Жаппарова, Н. Оразбаева, А.Б. Туманова, Б.У. Джолдасбекова, У. Овчеренко и другие). Так, например, исследователи обращаются к изучению таких вопросов, как проблемы и перспективы транслингвальных контактов, влияние картины мира контактирующего языка на транслингвальных авторов, специфика транслингвальной практики, транскультурность и ее проявление в художественном дискурсе, лингвостилистические особенности писателей-транслингвов, подходы к изучению транслингвальной литературы и др.

В своей работе мы обращаемся к особой разновидности проявления транскультурности. Речь идет о творчестве этнически русского писателя, пишущего на русском языке, но отражающего в своих произведениях фрагменты казахской национальной картины мира, органично воспринимаемой им с раннего детства. Творчество писателей такого типа относят к «литературе пограничья». Дм. Новохатский писал: «“Я” “литературы пограничья” осмысливается как конгломерат транскультурных элементов; в этом случае историческая память служит механизмом поддержания пограничного статуса-кво, позволяя принадлежать к нескольким культурам одновременно и предохраняя от полного слияния индивида с какой-либо из них» [11; 78].

Несмотря на разноаспектность проводимых исследований, в области изучения транслингвальной русскоязычной литературы Казахстана есть широкие перспективы. Так, настоящая работа является началом комплексного исследования творчества ряда авторов транслингвальной русскоязычной литературы Казахстана. Проводимое исследование отличается научной новизной, поскольку впервые объектом изучения стали ранее не исследованные с позиции транскультурности образы казахской лингвокультуры, объективированные в творчестве современных казахстанских русскоязычных писателей.

Методы и материалы

Методологической основой исследования послужат труды в области транслингвизма и транскультурности таких видных ученых, как С. Келман, М. Толстанова, И.С. Хугаев, У.М. Бахтикереева, С. Канагараджа, О. Гарсиа, Л. Вей, З.Г. Прошина и другие. В определении понятия «транслингвизм» и методологии его анализа мы опираемся на авторитетное мнение одного из ведущих исследователей в этой области профессора РУДН редактора научного журнала «Полилингвизм и транскультурные практики» [12] У.М. Бахтикереевой. По верному наблюдению исследователя, в советский и постсоветский периоды русскоязычие стало уникальной ситуацией онтоязыкового порядка, в которой происходило слияние культурных миров. Задаваясь вопросами о языковом сознании билингвов, о русско-инонациональном двуязычии, о роли и значении русского языка в ходе формирования русскоязычного социума и его особой функции в историческом процессе [13], У.М. Бахтикереева отмечает уникальность транслингвальной литературы, создающей диалог различных мировоззрений. В русскоязычной транслингвальной литературе генерируется сложное художественное пространство, возникающее благодаря «стереоскопичности зрения» и «радиантному мышлению» «маргинальной» творческой личности [5; 26]. Работы У.М. Бахтикереевой служат теоретической основой для многочисленных исследований в области транслингвальных национальных литератур постсоветского пространства.

В определении понятия «образы лингвокультуры» мы полагаемся на мнение ученых-лингвокультурологов, соотносящих данное понятие с понятием «концепт». Так, по мнению Ю.С. Степанова, концепт — «это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт — это то, посредством чего человек — рядовой, обычный человек, не «творец культурных ценностей» — сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее» [14; 40, 41]. В.И. Карасик с позиций лингвокультурологического направления характеризует концепты как «первичные культурные образования, являющиеся выражением объективного содержания слов, имеющие смысл и поэтому транслируемые в различные сферы бытия человека, в частности, в сферы понятийного, образного и деятельностного освоения мира» [15; 102].

В целом, в работе применяется комплексная методика, включающая общенаучные методы и приемы исследования (наблюдение, анализ и синтез, классификация и обобщение), а также метод контекстуального, лингвокультурологического, лингвостилистического анализа художественного текста.

Материалом исследования послужила малая проза Ильи Одегова, в частности, такие повести и рассказы, как «Чужая жизнь», «Побеги», «Любая любовь», «Овца», «Снег в паутине», «Крылатая невеста Махди» и другие.

Обращение к малым эпическим жанрам неслучайно, поскольку именно они наиболее ярко и разнообразно представлены в русскоязычной прозе Казахстана. Так, исследователь В. Савельева в статье «Рассказ в новейшей русской прозе Казахстана» выделяет его в качестве первожанра современной русской казахстанской прозы и осмысливает его жанровые модификации: «...рассказы классического типа (А. Арцишевский, Г. Доронин, С. Назарова, К. Гайворонский, М. Земсков), короткие рассказы (Е. Тикунова, Е. Терских, У. Тажикенова), юмористические рассказы (Р. Соколовский, К. Воскобойников), рассказы-притчи (У. Тажикенова, Г. Бельгер), рассказы-новеллы (О. Марк, О. Шиленко, В. Гордеев, И. Одегов), автобиографические рассказы (Н. Чернова, Г. Бельгер, Б. Канапьянов, К. Гайворонский), рассказы с элементами мифологизма, фантастики, абсурда и гротеска (Н. Веревошкин, Г. Доронин, А. Рогожникова, М. Величко) и другие» [16].

Результаты и их обсуждение

Учитывая этноязыковую специфику личности автора, в современной литературе Казахстана, на наш взгляд, можно выделить следующие типы: 1) собственно казахская литература, создаваемая этническими казахами на казахском языке; 2) литература Казахстана, создаваемая на казахском языке инонациональными авторами; 3) русскоязычная литература Казахстана, создаваемая писателями-билингвами этническими казахами на русском языке; 4) русскоязычная литература Казахстана, создаваемая этнически русскими авторами, проживающими в Казахстане; 5) русскоязычная литература Казахстана, создаваемая представителями этносов, проживающих в нашей многонациональной стране (немцы, татары, корейцы, ингуши, чеченцы и др.). Можно предполагать, что за исключением первого типа, все последующие – формируются на стыке двух и более культур, образуя своеобразный симбиоз, объективируемый в художественной картине мира транскультурной словесности.

Предметом настоящей статьи стало творчество представителя четвертого типа казахской литературы – Ильи Одегова, современного казахстанского писателя, поэта, драматурга, переводчика с казахского, английского, испанского, шведского языков.

Родился И. Одегов в 1981 году в России (г. Новосибирске), но с четырехлетнего возраста вместе с родителями поселился в Алма-Ате, где и проживает в настоящее время. Одегов активно публикуется в известных литературных журналах, является заслуженным лауреатом литературных премий, занимается культурно-просветительской деятельностью [17].

В числе произведений молодого прозаика рассказы, повести, романы — «Город» (2000), «Вчера был прошлый год» (2001), «Звук, с которым встает Солнце» (2003), «Без двух один» (2006), «Надежда кроется в обмане» (2007), «Чужая жизнь» (2008), «Пуруша» (2009), «Побеги» (2010), «Любая любовь» (2011), «Культи» (2012), «Овца» (2013), «Пришельцы» (2013), «Снег в паутине» (2015), которые вызывают не только читательский интерес, но и привлекают внимание ученых-филологов. Так, в последнее десятилетие творчество Одегова изучалось с точки зрения эстетики литературы постмодернизма и нового реализма [18, 19], отмечалось жанровая оригинальность его малой прозы [20], а также особенности композиции и хронотопа [21].

В своем исследовании мы обращаемся к изучению творчества И. Одегова с позиции теории транслингвизма: рассматриваем симбиоз русской и казахской культур в индивидуально-авторской картине мира русского по происхождению писателя-билингва, характеризуем образы казахской лингвокультуры как показатель специфики казахстанской литературы «пограничья», которая подчеркивают этнокультурную «особость» транскультурной творческой личности писателя.

Прозу Ильи Одегова называют космополитичной, поскольку в ней находит отражение полилог множества культур. Однако наиболее ясно и полно звучит диалог родных для автора этнокультур: русской по крови и казахской по среде проживания.

Т. Колмогорова в статье «Этнокультурное своеобразие в картине мира. О рассказах С. Афлатуни, В. Муратханова, И. Одегова, А. Торка, С. Янышева» подчеркивает, что для данных «пограничных» писателей «Азия — не только объект описания и изображения, но и сакральный мир,

сформировавший их личность и художественное мышление». В связи с этим «в этнокультурных картинах «пограничных» писателей традиционный азиатский образ жизни, с которым они знакомы изнутри личного опыта, не воспроизводится с целью знакомства читателя с экзотической действительностью. Жизненный материал переосмысливается и претворяется в индивидуальные художественные модели жизни» [22]. В прозе Ильи Одегова, повествующей о казахстанской жизни, естественным образом переплетаются фрагменты двух национальных картин мира, действуют и взаимодействуют русские и казахи, описываются быт, нравы, традиции, культура, менталитет этих народов. В данной работе мы сосредоточим внимание на образах казахской лингвокультуры, создающих особый колорит индивидуально-авторской картины мира Ильи Одегова.

Художественное пространство творчества Одегова широко. Местом действия в его произведениях становятся бескрайняя степь и предгорные массивы, шумные города и глухие села и аулы.

Степь как традиционный образ казахской лингвокультуры в прозе Одегова является неотъемлемой частью хронотопа его творчества, но вербализуется часто вскользь, в форме неразвернутых авторских описаний: *«Степь уходила далеко-далеко, переливалась разноцветьем»* («Крылатая невеста Махди»); *«Степь, плоская, ровная, то зеленая от свежей травы, то красная от тюльпанов и маков, а то сияющая и белоснежная, аж до рези в глазах»* («Овца») [23].

Горы как будто более близки автору и его героям, рожденным в этих местах: они наслаждаются *«душистым ароматом горных трав»*, *«горный воздух и речная вода»* придают им силы, они хорошо знают *«горные тропы»*, *«ущелье, известное своим сложным склоном»*. Лишь для приезжих *«уж слишком массивными и тяжелыми были они. Горы окружали ... и будто сжимались, грозя раздавить бездумно, безжалостно»* [23].

Описание просторов Средней Азии, как правило, сопровождается характеристикой климата, который обуславливает определенный образ жизни людей, влияет на их физиологию, душевную организацию и, порой, определяет ход их мыслей. *«Весь этот край от Бухары до Алма-Аты, от Туркестана до Душанбе был привычен к летнему жгучему солнцу»*, — пишет автор в цикле «Побег» [23].

Характеризуя ритм жизни старинного городка, Одегов отмечает, что люди из-за знойной жары *«прятались в домах, и лишь некоторые продолжали торговать на улицах, обливаясь потом»* [23]. Рафиза, героиня рассказа «Овца», обеспокоенная пропажей мужа, только в лучах солнца находит душевное успокоение: *«Солнечный жар проник глубоко под кожу, и теплые ручейки побежали внутри головы, словно начал таять лед, и от этого таяния Рафиза задышала спокойнее и вся словно обмякла, расслабилась»* [23].

Одним из ключевых современных образов казахской лингвокультуры, объективированных в творчестве Одегова многопланово, стал образ родного для писателя города — Алма-Аты (в произведениях И. Одегова используется прежнее название города).

Герои Одегова гуляют по знакомым улицам и потому, как будто живут среди нас. Степаныч («Снег в Паутине»), проработав почти сорок лет врачом, после увольнения в редкую для Алма-Аты снежную зиму начал гулять. Свой маршрут он прокладывал *«по старому алма-атинскому центру»*, упоминая широко известные местным жителям городские топонимы иногда в просторечной версии их бытования *(по Байсеитовой от Новой площади до Шевченко, по Панфилова, по Тулебайке)*.

Но Алма-Ата не только место действия произведений, но и самостоятельный образ, с которым автор и его персонажи связывают воспоминания о прошлом, переживания о настоящем и тревогу за будущее. Его герои любят свой город, с грустью вспоминают былое величие его яблоневых садов. Так, Степаныч в беседе с соседом говорит: *«И город наш в этом саду вырос, как яблоко, — чистый, солнечный, румяный. Весь город в ручьях, в арыках. <...> Выходишь на улицу, яблоко с дерева сорвешь, воды из арыка зачерпнешь, и не надо больше тебе ничего. И самое главное, что люди это все чувствовали, понимаешь? Чувствовали этот свет города, его сияние. Не мог человек выйти на улицу и не улыбнуться. <...> А когда человек улыбается, ему хочется сделать что-то хорошее»* [23].

Настоящее для многих персонажей И. Одегова оказывается безрадостным. Добровольный городской изгнанник Абай («Снег в Паутине»), разочаровавшийся в реальной действительности, делится с братом печальными мыслями о стране, вообще, и о родном городе, в частности: *«Землю нашу, степь плодородную, зеленую убили. <...> Арал высох, нефть всю из-под земли высосали, реки загадили. На Байконуре гептиловые ракеты взрываются. В одних городах радиация, в других — ядовитый воздух. Да и у нас в Алма-Ате не воздух, а свинцовый вечный туман. Рубят деревья прямо посреди города. <...> Горы наши бульдозерами сравнивают...»* [23]. Другой из героев повести, Баха, в разговоре со случайным знакомым делится наболевшим об утраченных национальных ценностях: яблоках апорт,

теперь растущих в Нью-Йорке, тюльпанах, культивированных и ставших символом Голландии, снежных барсах, которые теперь размножаются в европейских зоопарках, о сокращающейся численности сайгаков и архаров и вырождающихся породах лошадей. *«Это ж надо так умудриться! — говорит он. — Столько всего иметь и все потерять»* [23].

Особая атмосфера свойственна старинным городам. В прозе Одегова они воплощаются в колоритные образы восточной культуры: *«Многовековые мечети и дворцы, вопящие торговцы в тубейках, пирамиды арбузов и дынь — казалось, что все здесь сохранилось неизменным в течение нескольких столетий»* («Побеги») [23]. Люди здесь занимаются торговлей и старинными национальными промыслами: *«Ибрагим продавал сувениры, которые делал вместе с братом — одноногим Саидом. Тут были рога архаров в серебряной оправе, искусственно состаренные каменные статуэтки, лакированные черепа разных животных, узорные пояса и ножны, бронзовые чаши и грубые мужские кольца»*.

Аул как особый микромир казахов также объективируется в прозе Ильи Одегова. В изображении аула и его жителей сконцентрированы элементы казахской национальной картины мира понятной и близкой автору. Размеренный уклад жизни, заведенный порядок вещей представлены, например, в рассказе «Овца» так: *«В каждом доме сейчас трудились хозяйки: месили тесто, укачивали малышкой, набивали казы»* [23]. Даже после шумных праздников аульчане спешат вернуться к делам: *«женщины — забирать с пастбищ коров и вести их на вечернюю дойку или к себе во двор — ужин готовить, мужчины — бахчу удобрять, крышу латать, а кто-то спешил дарет сделать, да на аср успеть»* [23].

Одной из важных составляющих образа аула является гостеприимство его жителей и преподносимые блюда национальной кухни. К примеру, в повести «Крылатая невеста Махди» приезд журналиста Игоря в аул тут же сопровождается особыми приготовлениями: *«Аула, кумыс гостям налей, а я пока мясо поставлю»* [23]. Следуя традициям гостеприимства, со словами *«Қонақ келсе, құт келер. Понял, Игорь? Гость приходит — счастье в дом с собой приводит. <...> Игорю со всех сторон что-то подкладывали, подливали <...> пытались усадить по правую руку от Дулата как почетного гостя...»* [23].

Застолье казахов традиционно предваряется и заканчивается молитвой, и этот ритуал также презентуется в прозе Одегова: *«Отец невесты Болатбек, сложив ладони лодочкой, прочел перед едой молитву, провел ладонями по лицу и все повторили вслед за ним»* («Овца») [23].

Главное блюдо казахской кухни — бешбармак неоднократно упоминается в прозе Одегова. Его встречают с особым почетом: *«Наконец к гостям вышла Роза с большим блюдом в руках.*

— О, беи! — закричал, оживляясь, Дулат» [23].

В рассказе «Овца» Марат, оказавшись в ловушке, придавленный деревом, мечтает и хочет *«хорошего свежего бешбармака — такого, чтобы тесто было тонким, но плотным, а картошка сочной и рассыпчатой, и главное, чтобы кругляшки казы лежали сверху, как монеты, приправленные мелко нарезанными помидорами и жирной наваристой сурпой»* [23].

Другое лакомство национальной кухни — баурсаки — для героя повести «Крылатая невеста Махди» *«оказались волшебными. Оторваться невозможно. Игорь ел и думал, что, наверное, все дело в воздухе. Баурсак ведь внутри пустой, наполненный воздухом. А местный воздух и сравнивать нельзя с копотью и дымом города»* [23].

Но не все безоблачно в жизни аула. Жители аула, следуя законам гостеприимства, не скупясь, с радостью отдают гостю все самое лучшее, хотя сами вынуждены обходиться самой простой и скромной пищей. Причина всех бед аулов, по мнению автора, в их отдаленности и заброшенности. Еркебулан объясняет приезжему гостю: *«Мы тут словно на краю земли. Водопровода нет. Газа нет. До ближайшей почты пятнадцать километров. До больницы еще дальше»* («Крылатая невеста Махди») [23].

Но, несмотря ни на что, именно в ауле люди не утрачивают связь с природой, хранят в памяти народные предания, им доступны знания, передаваемые духами предков. Персонажи повести «Крылатая невеста Махди» Утемис-ата, его сын Дулат, внук Махмуд обладают даром предвидения и могут исцелять людей. Махмудик унаследовал от деда священный кобыз, играл на нем, воздействуя на людей магической силой: *«В каждом звуке была своя история, а вместе они складывались в целый мир, как будто эта мелодия и была миром»* [23].

Силу духа жители казахского аула черпают в вере. В прозе Ильи Одегова объективация фрагментов национальной картины мира казахов идейно связана с мусульманской религией. Сам автор,

осознанно принявший ислам и постигающий смыслы священной книги Коран, старается, с одной стороны, показать взгляд на религию извне, с другой — передать мировоззренческие взгляды верующих людей изнутри. Т. Колмогорова, анализируя рассказ И. Одегова «Намаз» из цикла «Культа», верно отмечает, что «мусульманство как часть азиатской действительности и ментальности приходит к читателю в основном в обрядовых и ритуальных образах» [22]. В данном рассказе повествуется о детском впечатлении мальчика, впервые наблюдавшего за совершением намаза — канонической пятикратной молитвы в исламе. Незнакомый родственник, приехавший в гости, вызывает у мальчика недоверие, а порой и неприязнь. Все в нем кажется ему чужим и неродственным, но процесс совершения намаза невольно завораживает мальчика: *«Я не смею шевельнуться... <...> Бородач медленно поднимается на колени, снова падает, встает, склоняется и снова оседает. <...> Наконец, поднявшись в очередной раз, он замирает, слегка улыбается и кивает головой в обе стороны по очереди, словно здороваясь с кем-то мне невидимым. Я с удивлением обнаруживаю, что не дышу, по-видимому, уже давно, и делаю тихий, медленный, глубокий вдох»* [23]. Несмотря на открытый финал рассказа, можно прийти к выводу, что таинство молитвы хоть на короткое время приблизило чужающегося мальчика к незнакомому человеку.

Другим важным символом мусульманской культуры является мечеть. В прозе Одегова она служит ориентиром в пространстве. Герои, блуждая среди узких улочек старинных городов и шагая по пыльным улицам аулов, не упускают из внимания башни минаретов. Минарет, как путеводная звезда, всегда помогает персонажам найти правильный путь. Также мечеть — это еще и особое место, в котором можно обрести духовное равновесие: *«Солнце легко проникало в мечеть и делило зал на ровные секторы. Полоса света, полоса тени. Почему-то Игоря это успокаивало. Ему пришло в голову, что на чередовании вообще построена жизнь»* [23].

Время намаза священо для мусульман, поэтому верующие в повестях и рассказах Одегова в назначенный час спешат совершить омовение и быть готовым к молитве. Так, в повести «Побеги» читаем: *«Часы отбили полдень, и вместе с ними издали донеслась протяжная песня муэдзина, возвещающая время второго намаза»* [23].

Мудрый мулла Кудайберген, персонаж повести «Крылатая невеста Махди», сдержан и уравновешен, умеет читать тайные знаки, знает ответы на сложные жизненные вопросы. Он мыслит философски и проявляет терпимость к другим религиям: *«Один Бог триедин, а все равно народ молится, кому захочет»* [23].

Для мусульман самым авторитетным источником мудрости является священный Коран, поэтому персонажи Одегова руководствуются им в разных жизненных ситуациях. Так, например, о чудотворном свойстве черного тмина лекарь Закир-ака, персонаж повести «Побеги», прочитал в Хадисах: *«Масло черного тмина — вот истинное лекарство от всех болезней, кроме смерти»* [23].

Эффект погружения в национальную среду в прозе Одегова усиливается благодаря вкраплению лексических единиц казахского языка в прямую речь персонажей. Формулы приветствия — *ассалам уалейкум, уалейкум ассалам, сәлем*; отдельные слова — *алға, оянышы, болды, қойшы, жарайды, алжасқан, білмеймін*; выражения — *қазақша сойледі ме? жақсы сойлемеймін, бірақ кішкене түсіндім, қатты сойлеші, барып тұрған ақымақ* и другие сопровождаются в текстах Одегова подстрочным переводом, но в общем потоке живой разговорной речи персонажей казахские слова перемежаются с русской речью, отображая естественный казахско-русский или русско-казахский билингвизм, характерный для многих регионов Казахстана.

Заключение

На данном начальном этапе исследования малой прозы современного казахстанского писателя Ильи Одегова с позиции теории транслингвизма выявлен ряд образов казахской лингвокультуры, которые обуславливают специфику индивидуально-авторской картины мира писателя-билингва русского по происхождению, но формировавшегося в условиях казахской действительности. Данные образы являются показателем транскультурности творческой личности писателя, создающего особый художественный мир «пограничья».

Исследование образов казахской лингвокультуры и их репрезентантов имеет широкие перспективы и будет продолжено нами в когнитивно-прагматическом аспекте.

Исследование выполнено при финансовой поддержке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках грантового финансирования научного проекта ИРН AP13268752 «Образы казахской лингвокультуры в транслингвальной русскоязычной литературе Казахстана» (2022–2024 гг.), реализуемого в Кокшетауском университете им. Ш.Ш. Уалиханова.

Список литературы

- 1 Kellman S.G. Switching Languages: Translingual Authors Reflect on their Craft / S. G. Kellman. – London: University of Nebraska Press, 2003. — 339 p.
- 2 Тлостанова М. В. Жить никогда, писать ниоткуда. Постсоветская литература и эстетика транскulturации / М.В. Тлостанова. — М.: URSS, 2004. — 412 с.
- 3 Tannenbaum M. Journeys to a New Homeland / M. Tannenbaum, O. Haim // Journal of Modern Jewish Studies. — 2007. — Vol. 6. — No. 3. — P. 273-287. Retrieved from <http://www.doi.org/10.1080/14725880701655037>.
- 4 Хугаев И.С. Генезис и развитие русскоязычной осетинской литературы / И.С. Хугаев. — Владикавказ: Ир, 2008. — 560 с.
- 5 Бахтикиреева У.М. Творческая билингвальная личность (особенности русского текста автора тюркского происхождения) / У.М. Бахтикиреева. — Астана: ЦБО и МИ, 2009. — 259 с.
- 6 Transcultural identities in Contemporary literature / I.G. Nordin, J. Hansen, C.Z. Llena (Eds).
- 7 Канагараджа С. Мультилингвальная педагогика неолиберального времени: расчистка территории и планирование движения вперед / С. Канагараджа // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. — 2016. — Т. 50, № 2. — С. 10–21.
- 8 Garcia O. Translanguaging: Language, Bilingualism and Education / O. Garcia, L. Wei – New York: Palgrave Macmillan, 2017. – 175 p.
- 9 Прошина З.Г. Транслингвизм и его прикладное значение / З.Г. Прошина // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Сер. Вопросы образования: языки и специальность. — 2017. — Т. 14. № 2. — С. 155–170.
- 10 Бахтикиреева У.М. На «Ангоре» сегодня: подходы к изучению транслингвальной литературы / У.М. Бахтикиреева, О.А. Валикова, Н.А. Токарева // Филологические науки. Науч. докл. Высш. шк. — 2021. — Т. 2, № 6. — С. 263–273.
- 11 Новохатский Дм. Транскультурный текст и тенденции русского литературного мейнстрима: «Ташкентский роман» Сухбата Афлатуни / Дм. Новохатский // Mundo Slavico. — 2019. — № 18. — С. 74–91.
- 12 Сайт журнала Полилингвальность и транскультурные практики: науч. журн. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://journals.rudn.ru/polylinguality/issue>
- 13 Бахтикиреева У.М. Русскоязычный текст: о нерусской языковой личности / У.М. Бахтикиреева // IV Новиковские чтения. Функциональная семантика и семиотика знаковых систем. Функциональная семантика и семиотика: материалы Междунар. науч. конф. — Ч. 1. — М.: РУДН, 2014. — С.10–22.
- 14 Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. — 824 с.
- 15 Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. — Волгоград: Перемена, 2001. — С. 3–16.
- 16 Савельева В. Рассказ как первожанр / В. Савельева // Простор. — 2011. — № 3. — С. 148-149.
- 17 Сайт «Литературный портал» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adebiportal.kz/ru>.
- 18 Адибаева Ш.Т. Феномен маленького мира в повести «Любая любовь» / Ш.Т. Адибаева // Науч. форум: Филология, искусствоведение и культурология: материалы III Междунар. заоч.-практ. конф. — М.: Общество с ограниченной ответственностью «Международный центр науки и образования», 2017. — С. 71–79.
- 19 Казначеев С.М. Новый реализм: очередное возрождение метода / С. М. Казначеев // Гуманитарный вектор. Сер. Педагогика, психология. — 2011. — №4. — С. 91–95.
- 20 Изтаева Ж. Музыкальный нарратив концерта И. Одегова «Любая любовь» / Ж. Изтаева, А. А. Джундубаева // «Проблемы поэтики и стиховедения VIII»: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 90-летию Казах. нац. пед. ун-та им. Абая (24–26 мая 2018 года). — Алматы, 2018. — С. 94–99.
- 21 Джундубаева А.А. Поэтика пространства в рассказе И. Одегова «Тимур и его лето» / А.А. Джундубаева, Ж.Б. Аскарбай // «Проблемы поэтики и стиховедения VIII»: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 90-летию Казах. нац. пед. ун-та им. Абая (24–26 мая 2018 года). — Алматы, 2018. — С. 77–80.
- 22 Колмогорова Т. Этнокультурное своеобразие картины мира / Т. Колмогорова // Вопросы литературы. — 2015. — №1. — С. 260–283.
- 23 Сайт портала «Журнальный зал». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/druzhba>.

Ж.Г. Темирова, А.Д. Жакупова

Илья Одеговтың трансмәдени мәнмәтіндегі шағын прозасы

Мақалада қазіргі қазақстандық жазушы Илья Одеговтың шағын прозасын транслингвизм теориясы тұрғысынан зерттеу ұсынылған. Мақаланың мақсаты — тегі жағынан орыс, бірақ қазаки болмыста қалыптасқан, қос тілді жазушының жеке-авторлық әлем бейнесінің ерекшелігін қарастыру, көркем трансмәдениеттің шығармашылық когнитивті әлем бейнесіне әсер ету сипатын анықтау. Зерттеуде Илья Одеговтың шағын прозасында көрініс тапқан қазақ лингвомәдениетінің бейнелерін анықтауға баса назар аударылған. Бұл бейнелер — жазушының трансмәдени шығармашылық тұлғасының этномәдени ерекшелігін және оның жеке авторлық әлем бейнесін көрсетеді. «Шекаралық әдебиет» өкілінің шығармашылығын транслингвизм тұрғысынан зерттеу оны трансмәдениетке бағытталған әлемдік әдебиеттің жалпы даму тенденциясы аясында қарастыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: транслингвизм, «шекаралық әдебиет», қазақ лингвомәдениетінің бейнелері, жеке-авторлық-әлем бейнесі, Илья Одегов.

Zh.G. Temirova, A.D. Zhakupova

Flash fiction by Ilya Odegov in the context of transculturality

The article presents a study of the flash fiction written by the contemporary Kazakhstani writer Ilya Odegov from the perspective of the theory of translanguaging. The aim of the article is to consider peculiar features of author's individual view of the world that was formed in the conditions of Kazakh reality by a bilingual writer of the Russian origin; to determine the nature of the influence of artistic transculturality on the cognitive view of the world of a creative person. The article focuses on identifying images of the Kazakh linguistic culture explicated in the flash fiction of Ilya Odegov. These images manifest ethno-cultural specificity of the writer's transcultural creative personality and his individual author's view of the world. The study of the fiction written by a representative of the "borderland literature" in the context of translanguaging will allow us to consider it in the light of the general trend in the development of world literature gravitating towards transculturality.

Key words: translanguaging, "borderland literature", images of the Kazakh linguistic culture, author's individual view of the world, Ilya Odegov.

References

- 1 Kellman, S.G. (2003). *Switching Languages: Translingual Authors Reflect on their Craft*. London: University of Nebraska Press.
- 2 Tlostanova, M.V. (2004). *Zhit nikogda, pisat niotkuda. Postsovetskaya literatura i estetika tranzkulturalitsii* [To live never, to write from nowhere. Post-Soviet literature and aesthetics of transculturation]. Moscow: URSS [in Russian].
- 3 Tannenbaum, M., & Haim, O. (2007). Journeys to a New Homeland. *Journal of Modern Jewish Studies*, 6(3), 273-287. Retrieved from <http://www.doi.org/10.1080/14725880701655037>.
- 4 Khugayev, I.S. (2008). *Genezis i razvitie russkoiazychnoi ossetinskoj literatury* [Genesis and development of Russian-language Ossetian literature]. Vladikavkaz: Ir [in Russian].
- 5 Bakhtikireyeva, U.M. (2009). *Tvorcheskaya bilingvalnaya lichnost (osobennosti russkogo teksta avtora tiurskogo proiskhozhdeniya)* [Creative bilingual personality (peculiar features of a Russian text written by an author of the Turkic origin)]. Astana [in Russian].
- 6 Nordin, I.G., Hansen, J., & Llena, C.Z. (Eds). (2013). *Transcultural identities in contemporary literature*. New York: Rodopi.
- 7 Canagarajah, S. (2016). Multilingual pedagogy of the neoliberal time: clearing the territory and planning movements forward. *Social and Humanitarian Sciences in the Far East*, 2 (50), 10–21 [in Russian].
- 8 Garcia, O., & Wei, L. (2017). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. New-York: Palgrave Macmillan.
- 9 Proshina, Z.G. (2017). Translingvizm i ego prikladnoe znachenie [Translingualism and its applied value]. *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Educational issues: languages and specialty*, 14, 2, 155–170 [in Russian].
- 10 Bakhtikireyeva, U.M., Valikova, O.A., & Tokareva, N.A. (2021). Na «Angore» segodnya: podkhody k izucheniiu translingvalnoj literatury [Today in Angora: Approaches to the study of translingual literature]. *Filologicheskie nauki. Nauchnye doklady Vysshei shkoly — Philological Sciences. Scientific reports*, 6 (2), 263–273 [in Russian].

- 11 Novokhatskiy, Dm. (2019). Transkulturnyi tekst i tendenzii russkogo literaturnogo mainstreama: «Tashkentskii roman» Suhbata Aflatuni [Transcultural text and trends of the Russian literary mainstream: “Tashkent novel” of Sukhbata Aflatun]. *Mundo Eslavo*, 18, 74–91 [in Russian].
- 12 Sait zhurnala «Polilingvalnost i transkulturnye praktiki. Nauchnyi zhurnal» [Website of the journal “Multilinguality and transcultural practices. Science Magazine”]. (n.d.) <http://journals.rudn.ru>. Retrieved from <http://journals.rudn.ru/polylinguality/issue> [in Russian].
- 13 Bakhtikireyeva, U.M. (2014). Russkoiazыchnyi tekst: o nerusskoi yazykovoi lichnosti [A text in the Russian language: on a non-Russian language personality]. *IV Novikovskie chteniia. Funktsionalnaia semantika i semiotika znakovykh sistem. Funktsionalnaia semantika i semiotika: materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii — “IV Novikov Readings. Functional semantics and semiotics of sign systems”. Functional semantics and semiotics: materials of the International scientific conference*. Moscow: Rossiiskii universitet druzhby narodov, 10–22 [in Russian].
- 14 Stepanov, Yu.S. (1997). Konstanty. Slovar russkoi kultury. Opyt issledovaniia [Constants. Dictionary of Russian culture. Research experience]. Moscow: Shkola «Yazyki russkoi kultury» [in Russian].
- 15 Karasik, V.I. (2001). O kategoriiakh lingvokulturologii [On the categories of cultural linguistics]. *Yazykovaia lichnost: problemy kommunikativnoi deiatelnosti* [Language personality: problems of communicative activity]. Volgograd: Peremena, 3–16 [in Russian].
- 16 Savelyeva, V. (2011). Rasskaz kak pervozhanr [The short story as one of the first genres]. *Prostor — Space*, 3, 148, 149 [in Russian].
- 17 Sait «Literaturnyi portal» [Site “Literary portal”]. (n.d.). <https://adebiportal.kz/ru>. Retrieved from <https://adebiportal.kz/ru> [in Russian].
- 18 Adibayeva, Sh.T. (2017). Fenomen malenкого mira v povesti «Liubaia liubov» [The phenomenon of a small world in the story “Any Love”]. *Nauchnyi forum: Filologiya, iskusstvovedenie i kulturologiya: materialy III Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Scientific Forum: Philology, Art History and Cultural Studies: Proceedings of the III International Correspondence-Practical Conference*. Moscow: Obshchestvo s ogranichennoi otvetstvennostiu «Mezhdunarodnyi tsentr nauki i obrazovaniia» — Limited Liability Company “International Center for Science and Education, 71–79 [in Russian].
- 19 Kaznacheyev, S. M. (2011). Novyi realizm: ocherednoe vozrozhdenie metoda [New realism: another revival of the method]. *Gumanitarnyi vektor. Seriya Pedagogika, psikhologiya — Humanitarian vector. Series: Pedagogy, psychology*, 4, 91–95 [in Russian].
- 20 Iztayeva, Zh., & Dzhundubayeva, A. A. (2018). Muzykalnyi narrativ konzerta I. Odegova «Liubaia liubov» [Musical narrative of I. Odegov's concert “Any love”]. *“Problemy poetiki i stikhovedeniia–VIII”: materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, posviashchennoi 90-letiiu Kazakhskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta imeni Abaia (24–26 maia 2018 goda) — “VIII Issues of Poetics and poetry”: materials of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 90th anniversary of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay (May 24–26, 2018)*. Almaty, 94–99 [in Russian].
- 21 Dzhundubayeva, A.A., & Askarbai, Zh.B. (2018). Poetika prostranstva v rasskaze I. Odegova «Timur i ego leto» [Poetics of space in I. Odegov's story “Timur and his summer”]. *Problemy poetiki i stikhovedeniia–VIII: materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, posviashchennoi 90-letiiu Kazakhskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta imeni Abaia (24–26 maia 2018 goda) — “VIII Issues of Poetics and poetry”: materials of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 90th anniversary of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay (May 24–26, 2018)*. Almaty, 77–80 [in Russian].
- 22 Kolmogorova, T. (2015). Etnokulturnoe svoeobrazie kartiny mira [Ethnocultural singularity of the world view]. *Voprosy literatury — Issues of Literature*, 1, 260–283 [in Russian].
- 23 Sait portala «Zhurnalnyi zal» [Site portal «Journal Hall»]. (n.d.). <https://magazines.gorky>. Retrieved from <https://magazines.gorky.media/druzhba/2011/7> [in Russian].

M.A. Balabekova^{1*}, D. Vesselinov²¹Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan;²Sofia University "St. Kliment Ohridski", Bulgaria

(E-mail: merei_balabekova@mail.ru, dvdimitrov@diuu.uni-sofia.bg)

Thematic differentiation of loanwords in the newspaper "Kazakhstanskaya Pravda"

As a result of language contacts in the lexical system of the Russian language, borrowed vocabulary builds a new class of words. The study of linguistic convergence, which determines the process of borrowing and further adaptation of foreign vocabulary, cannot take place in isolation from the fact of the influence of the norms of one language system on another. This article is devoted to the study of borrowed words in media texts. The purpose of this work is the implementation of a comprehensive linguistic study of the mechanisms of language convergence and the analysis of new words functioning in the mass media of Kazakhstan. The material of the study is the newspaper "Kazakhstanskaya Pravda" of 2018. 5000 borrowed words were written out and analyzed by the continuous sampling method. All borrowings are divided into two groups — "mode of life" and "education". A large percentage difference indicates that political, economic relations and the development of the business industry and technology are gaining the main positions in the group "mode of life". Based on the analysis of the proofreading of loanwords 47 thematic groups were derived on the pages of newspapers. The classification of thematic groups shows us in which spheres of society borrowed words are in great demand and function. The most frequently used words and terms were related to politics, economics, business, medicine, profession, quality, art, technology, Internet and psychology.

Keywords: borrowings, language convergence, English language, language contacts, mass media, Kazakhstanskaya Pravda, contactology.

Introduction

Living in the era of globalization, we see how economy, politics and culture tend to integrate into one thing, unified for many. In accordance with the needs of the modern world, the English language has firmly entered not only the sphere of business and cinema, but has also become a part of everyday communication. Anglicisms began to persist everywhere in any area of the language, including the media.

The language of the mass media, along with the language of science, is most prone to convergence, as it describes the current situation in the world in such a way that the style and language of writing an article is clear to everyone [1; 101].

Language is one of the main means of communication in continuous movement. Language contacts (language convergence) are inextricably linked with the development of society. Changes and development are characteristic for all levels of the language. The most rapid and noticeable character of the changes for society are at the level of vocabulary. It is the lexical system of the language that responds most quickly to changes in a society. As a result of linguistic convergence, the lexical system of the language is rapidly growing today.

It is not surprising that loanwords surround us everywhere from advertising to slings now. Among them there are a large number of loanwords from the English language as for naming new words, terms or realities. The material for analysis is English-language loanwords that were found on printed sources, or rather from the newspaper "Kazakhstanskaya Pravda" where large numbers of loanwords were found. All words can be divided into categories according to their subject. Thematic systematization of words unites them into groups based on their meaning. Thematic systematization of words is the basis that allows us to distinguish a category of words and find their equivalents.

Many researchers distinguished loanwords into some thematic groups, here are some of them:

M.G. Dakokhova identifies 4 thematic groups of new words in the media: 1) names of household items; 2) terminology "Tourism and sports"; 3) technical; 4) terms of computer science [2; 68].

According to G.N. Sklyarevsky, the following thematic groups of new words are distinguished:

- politics, social structure and ideology (deportation);

* Corresponding author's e-mail: merei_balabekova@mail.ru

- economics and finance (business center, broker);
- religions and beliefs (yoga, karma);
- medicine (anti-stress);
- army, security agencies, equipment and automation (computerize, computer scientist, photocopy, roaming, fax);
- the area of paranormal phenomena (poltergeist);
- mass culture (disc jockey, rock festival, show, show business);
- modern youth music (pop, rave, rock, rap);
- youth subculture (body piercing, piercing);
- sports, games (arm wrestling, bodybuilding, bouding);
- food, drinks (cocktail, coca, hamburger, popcorn, cracker, tonic, cheeseburger);
- household items, toys (jacuzzi, microwave, tamagotchi, transformer);
- clothing, styles of clothing (body, swinger, top);
- fabrics, materials (crag, stretch);
- cosmetics (gel, conditioner, tips)[3].

That is why we also chose to classify borrowed words into specific thematic categories.

Methods and material

The data for this study were collected from the press of newspaper “Kazakhstanskaya Pravda” (<https://www.kazpravda.kz>), what is awaited by the people every day. This is the main source of information on the official authorities in the Russian language. “Kazakhstanskaya Pravda” publishes decrees and orders of the President of Kazakhstan, Parliament, government decisions, new laws of the republic and announcements of the transfer of power. State documents come into force after publication in the “Kazakhstanskaya Pravda” newspaper. The newspaper covers the most important events in the country and abroad.

An average of 30 news reports are published every day. It is a fact that one cannot possibly collect all texts, hence, for this reason, the corpus driven approach is chosen and based on sampling. In addition, the researcher needs to ensure that, the corpora are maximally representative of that variety, in order to provide a picture as accurate as possible and avoid being skewed. The newspaper “Kazakhstanskaya Pravda” of 2018 was chosen to study the subject of loanwords. The year 2018 for the Republic of Kazakhstan was full of rich and favorable events, such as political, economic, sports, and especially in the field of education. During the analysis by subtraction in 18 issues of the regional newspaper and 470 articles “Kazakhstanskaya Pravda” we found about 5000(4939) loanwords. The monthly number of loanwords found is: January — 402; February — 425; March — 447; April — 412; May — 400; June — 431; July — 400; August — 422; September — 400; October — 400; November — 400; December — 400.

Results and discussions

English loanwords can be divided into two large groups (Table), under the names “mode of life” and “education”. There is an explanation for this. The category “mode of life” has words that characterize the habitual way of life of people where their needs are met. It consists of many subgroups on the topic of things, quality, clothing, food, action, technology and many others aimed at providing the necessary values for life. As the basis of existence, everyday life is often contrasted with more spiritual qualities like culture and art.

T a b l e

Thematic groups of loanwords

Mode of life	Education
Things, entertainment, fashion, drinks, travelling, profession, culture, brand, medicine, people, economy, politics, government, business, nature, Internet, quality, action, technology, time, society, transport, advertisement, organization, currency, clothes, sports, location, food, genres.	Science, psychology, physics, art, education, terms, journalism, religion, geography, music, languages, geometry, biology, mathematics, history, chemistry, mythology.

Let us consider the group “mode of life” and its categories:

1. Words and terms related to things: *контейнер, фурнитура, приз, лист, каталог, лампа*. For example: С другими остатками тела я выкинул в мусорный *контейнер*, — на допросе показал Турочкин (KP from 30.03.2018); Наездник из села Бейнеу Мангистауской области выиграл главный *приз* — автомобиль марки «Ниссан» (KP from 28.08.2018); В читальном зале имеется литература, отобранная из библиотеки по *каталогу* «Домашней коллекции писателя» (KP from 28.08.2018);
2. Words and terms related to entertainment: *домино, шоу, карнавал, фейерверк, монополия, шопинг, Domino, Masters of illusion, Magic on the edge, America's got talent, Worlds greatest magic*. For example: Сотрудники Департамента Комитета по регулированию естественных *монополий* защите конкуренции и прав потребителей Туркестанской области ведут мониторинг компаний, являющихся крупными региональными поставщиками горючего (KP from 15.08.2018); Этих фокусников, всех вместе и каждого по отдельности, видели миллионы зрителей во всем мире в таких шоу *Worlds greatest magic, America's got talent* на телеканале NBC, *Magic on the edge* на телеканале FOX, *Masters of illusion* (KP from 05.10.2018);
3. Words and terms related to fashion: *жилет, комплект, костюм, Breath Thermo, бренд, имидж, дизайн, дизайнер, стиль, маска, аксессуар, дресскод, casual, косметика, фэин, стилист, стайлинг, мэйкан*. For example: А самым красочным действием стал показ коллекции этнической войлочной одежды. Когда казахи были мореплавателями Айжан Беккуловой, Ауес Сагинаевой и гостя фестиваля — известного казахстанского *этнодизайнера* Айдархана Калиева (KP from 05.10.2018); *Дизайнеры* Казахстана снова разрушили стереотип о том, что *этностиль* органично вписывается лишь в атмосферу национальных праздников и тоев (KP from 28.09.2018); Форма сборной Республики Казахстан состоит из парадного утепленного комплекта, спортивного, тренировочного и ветрозащитного *костюмов, жилета* и других элементов спортивной экипировки (KP from 17.01.2018);
4. Words and terms related to travelling: *туризм, тур, турист, турпоток, экспедиция, экскурсионный, экскурсия, экскурсовод, альпинизм, гид, Kazakh Tourism, сувенир*. For example: В рамках реализации январского Послания Главы государства в части развития внутреннего и оздоровительного *туризма* делегация Акмолинской области посетила Мангистаускую область (KP from 17.01.2018); Тепло встречали зрители и театрализованные представления, импровизации кызылординских актеров на других площадках, в том числе на самой популярной у местных жителей и *туристов* — улице (KP from 15.08.2018); Нужный тон *экскурсии* задает даже вешалка в форме нотного ряда у входа (KP from 13.02.2018);
5. Words and terms related to professions: *ассириолог, полицейский, менеджер, стюард, секретарь, ассистент, пилот, комендант, сисадмин, редактор, ампула, режиссер, кинематограф, медиатор, пилот, журналист, иллюстратор, поэт, археолог, агент, физик, лингвист, ветеринар, доктор, теледоктор, диетолог, косплей, ньюсмэйкер, шеф, пэйджмэйкер, музыкант, архитектор, скульптор, оператор, дизайнер, декоратор, кинематограф, гитарист, продюсер, артист, бизнесмен, физик, астрофизик, фотограф, физик, психолог, технолог, визажист, фрилансер, экономист, музыкант, пилот*. For example: О жизни, общественно-политической деятельности Жанайдара Садуакасова говорили *доктор* исторических наук, председатель Правления АО «Республиканская газета «Егемен Казахстан»» Дархан Кыдырали (KP from 31.05.2018); Большую роль в информационно-разъяснительной работе осуществляют *теологи* и *психологи* Информационно-аналитического центра управления по делам религий и общественного объединения «Шапагат» (KP from 17.01.2018); *Филологи, психологи, философы, лингвисты* — это специалисты, способные создавать знания, давать критическую оценку и анализировать информацию так, как это не сможет сделать ни одна машина (KP from 31.05.2018);
6. Words and terms related to culture: *нация, национальный, религиозный, этнос, диаспора, исторический, традиция, этнорелигиозный, мультикультурный, история, эпический, этнический, нацизм, субкультура, этнос, интернациональный, диаспора, династия, менталитет, нация*. For example: Елбасы вновь выдвинул дальнейшее становление казахстанцев в качестве единой нации (KP from 17.01.2018); В силу этого государство выполняет специфическую миссию и функции политико-территориального центра по консолидации казахов; по оказанию необходимой поддержки казахским диаспорам в зарубежных странах (KP from 17.01.2018); Для американской молодежи того времени четырехколесный друг давно стал частью субкультуры, и нет ничего удивительного, что в некоторых произведениях его наделяли чертами живого существа (KP from 30.03.2018);

7. Words and terms related to brand: *nokia, Apple, intel, nestle, The Boston Consulting Group, apple siri, Hallmark cards, Ambassador, Cognizat, EG, SIRI, Google maps, Coca-cola, CES, smart farming, FDE, LTE, netpar, navi eco, de-facto, kcell, Rocket study, technodom, globus study, nike, kalima collection, Samsung, nielson, alcatel, fujitsu, azurion, Microsoft, IRU transpark*. For example: Сегодня добавленная стоимость на одного работника в *Google* и *Apple* — около 900 тысяч долларов в год (KP from 13.02.2018); Фраунгофера, специалистов передового горнодобывающего кластера Швеции и компании *Nokia* (KP from 13.02.2018); Здесь созданы и успешно работают 16 научно-образовательных центров таких мировых компаний, как *Hewlett, Packard, Cisco, Konica, Minolta, Fujitsu, Samsung, Alcatel, Microsoft, Huawei, SAP* и другие (KP from 28.09.2018);
8. Words and terms related to medicine: *стадия, травматизм, профилактика, карантин, иммунитет, фармацевтика, фарминдустрия, консерватория, биосенсор, реабилитация, пациент, инфекция, транспатология, операция, амбулатор, диспансер, скрининг, медицина, пациент, панацея, амбулатория, массаж, антисанитария, анализ, никотин, пластика, организм, метаболизм, симптом, диагноз, морфин, томограф, сумма, кардио, инфекция, кардиохирургия, диета, вирус, вакцина, антибактериальный*. For example: Ведет осмотр своих старых, еще со времен работ в этих городах, и, конечно, новых *пациентов*, которых с каждым днем становится больше (KP from 15.08.2018); В общем, вбив в поисковик *симптомы* мнимого заболевания, получила ответ простенький и со вкусом (KP from 28.09.2018); Ни в кое случае, ни при каких условиях, нигде и никогда не повторяйте приведённые выше эксперименты горе-мамаш, а также воздержитесь от постановки *диагнозов*, исходя из содержания интернет-советов (KP from 28.09.2018);
9. Words and terms related to people: *Альберт Рау, инженер, блогер, фантазер, специалист, прогрессор, ветеринар, Франгофер, диспетчер, вице-министр, социолог, политолог, фермер, John Dear, оператор, нефролог, пассажир, пилот, астронавт, солист, организатор, волонтер, каннибал, мисс, леди, миллиардер, брат, сестра, политик, стратег, брокер, футурист, мама, Гамлет, Ремарк, Шекспир, профи, гроссмейстер, аналитик, дилер, бойфренд, фаталист, бьюти-блогер, контроллер, персона, Долче и Габана, вундеркинд*. For example: В конце 90-х весь Казахстан потрясла леденящая кровь история о *каннибалах*, которые убивали и поедали женщин легкого поведения (KP from 30.03.2018); О внешней и внутренней торговле, развитии местного самоуправления и внедрения самостоятельного бюджета на уровне районов, сел и округов журналистам рассказали *вице-министры* национальной экономики Бауыржан Бекешев и Айбатыр Жумагулов (KP from 13.02.2018); Совсем еще маленькие дети, не избалованные многочисленными бабушками-тетушками дети, наивными словами и смешным почерком перечисляют своих *братьев и сестер* (KP from 07.12.2018);
10. Words and terms related to economy: *экономика, кризис, брифинг, эксперт, процесс, инфраструктура, ВТО, миссия, акт, акция, ликвидация, транзит, фонд, фискальная, индустриальный, макроэкономика, дефицит, экосистема, контрабанда, фактор, миграция, эксплуатация, структура, организация, модернизация, магистральный, агенство, кодекс, ресурсы, спектр, газификация, бюджет, гарантия, диверсификация, статистика, ассоциация, блокчейн, дисконт, плантация, энергетика, дистрибуция, ритейлер, биоэнергетика, инновация*. For example: Таким образом, фундамент для переговоров в Белом доме уже был заложен, повестку дня лидеры Казахстана и США обозначали вполне предметно, поставив во главу угла *экономическое* сотрудничество и взаимодействие по вопросам безопасности (KP from 17.01.2018); Здесь ставка сделана на водосбережение и *диверсификацию* культур (KP from 07.12.2018);
11. Words and terms related to politics: *президент, стратегический, визит, официальный, ситуация, политический, территория, контакт, лидер, терроризм, стратегия, финансы, деэскалация, ООН, министерство, республика, киберпреступление, статус, ТИФАб антитеррористический, премьер-министр, революция, монополия, сектор, система, претендент, пресс-конференция, парламент, реформа, коррупция, активист, стратегия, дискриминация, кодекс, федерация, меморандум, делегация, кооператив, документация, кандидат, оппонент, реформа, демократия, конституция, контроль, радикализация, патриотизм, форум, глобал, флаг, дипломатия, депутат, сенатор, саммит, резолюция, бюро, металлургия, инфляция, экспорт, финсектор, приоритет, фронт, солдат, армия, барьер, криминальный, баталия, омбудсмен, империя, манифест, дивизия, систематизировать, геополитический, репрессия, тоталитаризм, митинг, коллективизация, делегация, протест*. For example: *Президенты* Казахстана и США приняли совместное заявление о расширении *стратегического* партнерства (KP from 17.01.2018); Нурсултан Назарбаев прибыл с *офици-*

- альным визитом в Соединенные Штаты Америки (КР from 17.01.2018); В Казахстане очень хорошая *ситуация* (КР from 17.01.2018); Казахстан высоко ценит политическую поддержку США независимости и целостности *территории* нашей страны (КР from 17.02.2018); Проект общенационального плана мероприятий по реализации Послания *Президента* «Новые возможности развития в условиях Четвертой промышленной *революции*» представил министр национальной экономики Тимур Сулейменов (КР from 17.02.2018); *Депутат* Сената Парламента Сарсенбай Енсененов побывал в Атырауской области (КР from 13.02.2018); В свое время я принимал участие в разработке Закона «О Государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности», который вошел в Предпринимательский кодекс (КР from 17.01.2018);
12. Words and terms related to government: *регион, суверенитет, адрес, авиация, администрация, мегаполис, сити, дирекция, лицензия, паспорт, вердикт, моратория, администрация, патриот, мегаполис, зона, демобилизация, мегаполис, интерпретация, виза*. For example: Нурсултан Назарбаев действительно подчеркнул, что в Вашингтоне он представляет не только Казахстан, но и весь *регион*, к которому сейчас приковано внимание многих (КР from 07.01.2018); Астана преобразуется, становится образцом экологически чистого *мегаполиса* (КР from 07.12.2018); Оба лидера подтвердили независимость, территориальную ценность и суверенитет Казахстана, а также его роль в продвижении глобального мира и процветания (КР from 17.01.2018);
13. Words and terms related to business: *партнерства, инвестиция, коллега, проект, коммерция, инвестор, контракт, организация, кампания, капитал, бизнес, директор, конкурент, IPO, план, продукция, кредит, холдинг, финансы, конкурент, рекомендация, проект, филиал, инвестиция, импорт, капитал, ноу-хау, карьера, ассистентура, аутсорсинг, клиент, ассортимент, консультация, стартап, хэд хантинг, партнер, спонсор, кредит, капитал, депозит, филиал, микрокредит, франчайзинг, бизнесмен, маркетинг, бизнесмен, таргет, бизнес, центр, трейдер, холдинг*. For example: Может в *кредит* взять? — спрашиваю её. Сноха, кстати, очень обрадовалась, когда узнала что он вскоре в том числе как *фрилансер* будет отчислять деньги в ЕНПФ (КР from 05.10.2018); *Бизнес* проявляет инициативу (КР from 31.05.2018); Нацплата должна смотреть вперед и быть нацелена на развитие, привлекать *инвесторов, спонсоров*, вкладывать средства в перспективные *бизнес-проекты* молодых, чтобы помочь им развивать свой *бизнес* и в будущем формировать средний класс страны, — отметил Тимур Кулибаев (КР from 31.06.2018);
14. Words and terms related to nature: *сфера, парк, планета, океан, климатический, климат, атмосфера, биосфера, Сатурн, Юпитер, Марс, шторм, арктический, массивы, тропика, флора, фауна, ландшафт, комета, космос*. For example: Ведь сейчас человечество реально подошло к роковому рубежу — оно технически способно уничтожить и себя, а вместе с собой — и всю *планету* (КР from 30.03.2018); По мнению ученых, Земля пока еще способна координировать происходящее на ней процессы — контролировать *атмосферу*, температуру своей поверхности, толщину озонового слоя и даже уровень соли в *океанской* воде (КР from 30.03.2018);
15. Words and terms related to internet: *формат, интернет, электронный, информация, коммуникация, чат, канал, телеграм, соцсеть, портал, виртуальный, гугл, сайт, CCTV, instagram, Telegram, Twitter, Youtube, Big data, смартфон, коннектор, digital блокчейн, публикация, код, мобильность, блок, википедия, юзер, interare, interera, like, публикация, мессенджер, онлайн, оффлайн, аутсорсинг, идентификация, ID, IT, кибернет, facebook, doc.kz, link, wifi, selfie, tengrinews.kz, yvision.kz, service desk, мегабайт, хайтек, файл, скрин, логин*. For example: Вот мы и заглянули в нее, чтобы понять глубину этимологии слова *Интернет* (КР from 30.03.2018); Но есть и другая версия, высказанная одним из *юзерян* (КР from 30.03.2018); Многие писатели фантасты описывали общепланетные *компьютеры*, которые можно назвать прообразом современных *Интернет-серверов* (КР from 30.03.2018); Не замечали ли вы, когда в спешке пытаетесь провести какую либо *операцию*, скажем, распечатать *документ, компьютер*, до этого четко работавший, резко зависает, не хочет открывать *файл, принтер* не выполняет команды? (КР from 30.03.2018); А еще компьютеры панически боятся *сисадминов* (КР from 30.03.2018);
16. Words and terms related to organizations: *ArcelorMittal, Astana Hub, Airastana, Kazenergy, Tesla Roadster, SpaceX, COMSATS, Turkish Airline, GALILEO, BEIDOU, WGS, BERNESE, Edgruch, UAE Team Emirates, Mezzo, UniFrance, Cellbroadcast, Hyundai country, Alibaba Group, Forbes, Microsoft, Burabay Land, Kasmotors, Nur Otan Talks, LaPastaDiFelice, FISU, Center Oil Corporation, DBK Equity, Collarpime, Samryk Kazuna Trast, Airbust, Aveolat solar technology*. For example: Мне интересно какая рубашка под скафандром у манекена за рулем электромобиля *Tesla Roadster* (КР from

- 13.02.2018); Основатель Интернет-компании *Alibaba group* китайский миллиардер Джек Ма в одном из своих многочисленных выступлений обрисовал, какой может быть эта середина (КР from 31.05.2018); Бренд *Apple* 8-й раз подряд стал самым дорогим в мире, следует из ежегодного рейтинга журнала *Forbes* (КР from 31.05.2018); Здесь же состоялась презентация биографической книги, которая была издана ОФ «Мунайши» имени Н.А. Марабаева при поддержке Корпоративного фонда организации *Samryk Kazuna Trast* (КР from 07.12.2018);
17. Words and terms related to quality: *специальный, американский, глобальный, фундаментальный, центральный, логичный, интеллектуальный, мемориальный, инновационный, космический, критический, активный, максимальный, интенсивный, фактически, популярный, социальный, пилотный, негативный, оптимальный, специфический, позитивный, регулярный, эффективный, концептуальный, стабильность, коммунальный, максимально, континентальный, актуальный, глобальный, идеологический, амбиция, идеально, авиационный, мини, комфортабельный, профессиональный, экономический, массовый, креативный, идеальный, позитив, детальный, токсичный, серьёзный, магический, элитный, ликвидный, физический, уникальный, локальный, академический*. For example: Еще 5 лет назад мы по старинке выстраивались в очереди, чтобы оплатить счета за коммунальные услуги, и даже не задумывались о том, что любой товар или услугу можно заказать через *мобильное* приложение (КР from 13.02.2018); Казахстан стал лидером *глобального* движения за безъядерный мир (КР from 30.03.2018); О принимаемых мерах по претворению в жизнь *социальных* инициатив рассказали руководители ряда министерств (КР from 30.03.2018);
18. Words and terms related to actions: *демонстрировать, синтез, реформирование, консолидировать, реализация, модернизация, формирование, стимулировать, проектирование, экспортировать, активизировать, анализировать, деградировать, трансформация, информировать, интегрировать, деформация, стоп, фиксировать, модернизация, реконструировать, акцентировать, контролировать*. For example: Вчера в рамках рабочей поездки в Приаралье премьер-министр Бакытжан Сагинтаев ознакомился с ходом *реализации* ключевых положений Посланий Президента Нурсултана Назарбаева (КР from 30.03.2018); Я профессиональный строитель, собрал и *проанализировал* передовые достижения и использовал их при проектировании нашей базы (КР from 30.03.2018); Рассматривалось на встрече и поручение Президента по вовлечению в реальный сектор экономики самозанятого населения, о подготовке и переподготовке специалистов ввиду *повсеместной цифровизации и автоматизации* (КР from 30.03.2018);
19. Words and terms related to technology: *телефон, программа, инструмент, индикатор, инкубатор, аппарат, компьютер, механизм, пандус, сенсор, модель, слайд-шоу, баннер, программа, транспорт, изолятор, платформа, байк, датчик, монитор, аккумулятор, электрокар, навигация, микропроцессор, принтер, колона, гаджет, навигация мультимедиа, регулятор, регистратор, каталогизатор, радио, флагман, дрон, смартфон, робот, телефон, диктофон, видео, камера, ракета, микрофон, трекер*. For example: Теперь сплетни живут в социальных сетях, а слухи — у нас в *смартфонах* (КР from 28.09.2018); Современные *гаджеты*, подключенные к Сети, выполняют массу функций, упрощая нашу повседневность и умнеют день ото дня (КР from 30.03.2018); Всего в фонде читального зала представлено более 6000 тысяч изданий, из них 5883 книги, 134 диска с *видеофайлами* и аудиокнигами (КР from 07.12.2018); Есть один минус навигации по сайту — неудобная карусель важных разделов (КР from 30.03.2018); Сегодня речь идет о целенаправленной работе по созданию бизнес-инкубаторов для школьников (КР from 17.01.2018);
20. Words and terms related to time: *эра, период, сезон, момент, август, секунда, минута, дата, таймер, февраль, сезон, тайм, сентябрь, календарь, декада, октябрь*. For example: Исследования, проведенные в рамках проекта Программы развития ООН, выявили наличие в ряде регионов Казахстана территорий, занимающих общую площадь около 50 тысяч квадрат километров, где среднегодовая скорость ветра составляет 6 метров в *секунду* (КР from 13.02.2018); На передовице есть точный *таймер*, прогноз погоды для краевого центра и календарь событий, которых не так уж и много (КР from 30.03.2018); В ведомстве прогнозируют, что к концу *августа* она должна пойти вниз (КР from 15.08.2018); По итогам была достигнута договоренность о проведении в *феврале* для нефтяников информационного тура в Щучинско-Боровскую и Зерендинскую зону отдыха (КР from 17.01.2018);
21. Words and terms related to society: *публичный, тенденция, индустрия, тренд, социум, интеллигенция, коллектив, элита, публика, индустрия, хайп, цивилизация*. For example: Тематика докладов отражала ключевые *тренды* развития цифровых технологий в сельском хозяйстве (КР from

- 31.05.2018); Более чем 300-тысячный *коллектив* школьных учителей, свыше 90 тысяч педагогов дошкольных организаций, 30 тысяч педагогов технического и профессионального образования, около 40 тысяч преподавателей вузов отметят в предстоящее воскресенье День учителя (KP from 05.10.2018);
22. Words and terms related to transport: *лифт, автопарк, станция, эвакуатор, мерседес, метрополитен, такси, автомобиль, машина, мотор, скутер, мотоцикл*. For example: Для развития инклюзивного образования приняты меры по обеспечению доступа детей с особыми потребностями, с нарушениями опорно-двигательного аппарата: предусмотрены *лифт*, пандус, специальная мебель (KP from 17.01.2018); Если вы собираетесь выезжать из Петропавловска, то можно прибегнуть к услугам маршрутных *такси*, которые обычно стоят на привокзальной парковке (KP from 05.10.2018); Наездник из села Бейнеу Мангистауской области Абдигали Танатаров выиграл главный приз — *автомобиль* марки «Ниссан» (KP from 28.09.2018);
23. Words and terms related to advertisement: *конкурс, корреспондент, репортер, пресса*. For example: *Корреспонденты* Kazpravda.kz вспомнили самые страшные поводки, выяснили, что может произойти в нынешнем году (KP from 30.03.2018); А чтобы пилоту за рулем не было скучно, ему поставили композицию «Space oddity» Дэвида Боуи, где есть слова «*репортеры* интересуются, чьи рубашки вы носите» (KP from 13.02.2018);
24. Words and terms related to currency: *миллиард, доллар, миллион, миллиард, триллион, евро, криптовалюта*. For example: На 12 % выросли объемы внутрисоюзной торговли, достигнув 44 *миллионов долларов* (KP from 07.12.2018); По данным Министерства по инвестициям и развитию РК, на существующих крупных предприятиях реализуется 14 проектов, включающих элементы Индустрии 4.0 общей стоимостью 140 *миллиард* тенге (KP from 13.02.2018);
25. Words and terms related to sport: *драйв, футбол, фитнес, хоккей, команда, чемпионат, гимнастика, тренинг, старт, мини-футбол, триумфатор, медаль, финал, фаворит, капитан, рекорд, теннис, матч, гол, бокс, чемпион, юниор*. For example: Еще на церемонии поднятия флага в *олимпийском* Пхёнчхане Юлия Галышева заверила отечественных журналистов, что она приехала сюда только за *медалью* (KP from 13.02.2018); Рука меня не беспокоила вплоть до *финального* заезда (KP from 13.02.2018); Для того кто не знает перипетии данного вида спорта, напомним что для выхода в решающий финал Юлии Галышевой пришлось пройти сито предфинальных этапов (KP from 13.02.2018); Так *атлеты* называют четвертое место (KP from 13.02.2018); Здесь не штанга, где объективность можно победить запредельным весом, или не *бокс*, где соперника можно отправить в *нокаут* (KP from 13.02.2018);
26. Words and terms related to locations: *центр, банк, ферма, ресторан, кафе, маркет, аэропорт, кафе, голливуд, галерея, фонтан, локация, отель, госпиталь, буфет, ресторан*. For example: Кустанай нуждается в создании *центра* реабилитации для детей — инвалидов, который пока действует в форме отделения городской больницы и явно не справляется с растущим потоком пациентов (KP from 13.02.2018); Активно реализовывал себя в этой сфере, по его проектам были созданы интерьеры более 200 объектов — супермаркетов, *ресторанов, кафе* в Алматы и других городах Казахстана (KP from 07.12.2018);
27. Words and terms related to food: *кэнди, фуд, продукт, аппетит, топинг, порция, десерт, пицца, фрукты, суп, салат, макароны, сникерс, спайси, перец, помидор, соус, карамель, йогурт, фаст-фуд, шоколад, майонез, фуд, сэндвич*. For example: Многие получали имена: одну нарекла именем *кэнди*, в переводе с английского означает «конфетка», ее наряды были выполнены в нежной цветовой гамме (KP from 07.12.2018); Вспомните какой восторг могли вызвать разбрызганный по тарелке с пирожным *шоколадным топинг* или сердечки из *какао* на кофейной пенке (KP from 07.12.2018); Уверен, что практически каждый пробовал соленую капусту в *перце* кимчи, знает лапшу кукси и *салат* из рыбы хе, хоть однажды ел так называемые пирожки на пару пигоди или *суп* коди (KP from 28.09.2018);
28. Words and terms related to genres: *трагедия, комедия, классика, драма*. For example: Это актуальная легкая *комедия* Сергея Белова, где главный герой попадает в водоворот любовных страстей, коварства и обмана, а окружающие готовы воспользоваться ситуацией в своих корыстных целях (KP from 30.03.2018); О *трагической* судьбе казахского поэта ярко и убедительно повествуют спектакль из репертуара Государственного республиканского академического корейского театра музыкальной комедии «Любовь женщины» (KP from 07.12.2018); Постановка по мотивам казахской эпической *драмы* «Козы Корпеш–Баян сулу» Кызылординского театра вызвала большой интерес

зрителей Эдинбургского международного фестиваля театрального искусства Fringe (KP from 15.08.2018);

29. Words and terms related to drinks: *кофе, алкоголь*. For example: Ну и, конечно, невозможно не попробовать турецкий кофе, но самый любимый напиток в Турции, как и в Казахстане, — чай (KP from 30.03.2018); Пена образуется от перехода кумысной крепости на молоко, а остальная часть кумыса, не имеющая уже *алкоголя*, превращается в прозрачную жидкость, которая употребляется на выделку мерлушек (KP from 05.10.2018);

30. Words and terms related to clothes: *комплект, костюм, аксессуар, лоферы, слипоны, шоппер, джинсы, скинни, кардиган, ботильоны, жакет, тренч, шорты, пиджак*.

Having analyzed all borrowings by their semantic meanings and differentiating them into thematic groups, we can conclude, that we determine the most commonly used categories of words from the “mode of life” group: politics — 12 %, business — 8 %, internet — 7 %, quality — 7 %, action — 7 %, technology — 7 %, sports — 7 %, economy — 6 %, and the remaining categories have from 0 to 4 %. (Fig. 1)

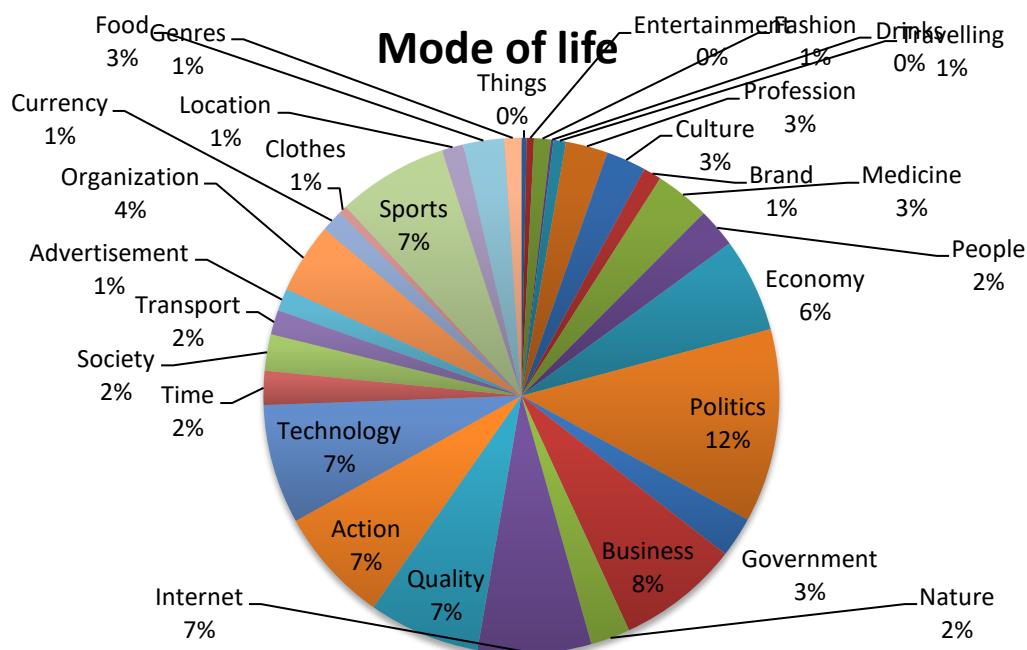

Figure 1. Percentages of the group category “Mode of life”

A large percentage difference indicates that political, economic relations and the development of the business industry and technology are gaining the main positions in the group “mode of life”. The group “education” includes a system of training, personal education, acquisition of skills, experience and knowledge. Education has a direct impact on the development of society, providing an accurate idea of the history and culture of the country, and also affects people’s feelings. For socialization and personal development, education is an important part because throughout the history of mankind, educated people have always been highly valued. Many famous discoveries would be impossible if people were not interested in the study of sciences. In addition, education develops different sides of the personality, reveals talents and helps people understand themselves. The “education” group itself is a group of exact, natural and humanitarian sciences. The name of the group was chosen as a way of generalizing all types of categories as well. Throughout the history of the formation and development of mankind, education has always been of high importance in society, because progress depends on educated people. We gained knowledge through education. If people did not have the desire to learn and discover something new, then many famous discoveries would not be revealed.

The group “Education” has following subgroups:

1. Words and terms related to science: *география, категория, архисложный, экология, аналог, философия, археология, психология, литература, колористика, энциклопедия, метод, химия, агломерация, гипотеза, эксперимент, гелиоцентрический, микро-, теория, анатомия, сфера, эксперимент, классификация, демография, литература, политология, терминология, социология, фило-*

- соф, инженерия, астрономия, информатика, биология.* For example: Такой «*географии*» в наших зимних видах спорта нет еще ни у кого (KP from 30.03.2018); Среди них особо выделяю две — это 20-летие столицы Астаны и 20-летие Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте РК (KP from 07.02.2018). Если в Лондонской *агломерации* уже проживают около 20 млн человек, треть населения Великобритании, то в Сеульской *агломерации* — 25–27 млн, а это уже половина жителей Южной Кореи (KP from 13.02.2018);
2. Words and terms related to psychology: *характер, диалог, конфликт, инициатива, потенциал, ориентация, проблема, комплекс, стимул, индивид, интерес, аргумент, реалья, принцип, атрибут, психолог, дискуссия, консенсус, конфликт, мотив, потенциал, токсик, оптимизм, эмоция, ориентация, комплекс, визуал, характер, интеллект, негатив, мотивация, авторитет, реалья, проблема, идентичность, импатия, симпатия, реакция, буллинг, конфликт, аргумент, парадокс, пессимизм.* For example: В Турции он имеет агрессивный характер, это все равно что показать средний палец (KP from 30.03.2018); Его осуществление требует проникновения в наиболее закрытые и охраняемые от публичного обозрения участки внутреннего мира *индивидов* (KP from 17.01.2018); И все же милиция нашла аргументы, заставившие ее заговорить (KP from 28.09.2018);
 3. Words and terms related to physics: *динамика, элемент, баланс, графитон, электрат, масса, температура, километр, импульс, цельсий, форма, проекция, радиус, объект, баланс, динамика, термодинамика, диапазон, электроэнергия.* For example: нужно добиться таких параметров, как температура льда — минус 5,85, а воздуха на уровне груди — плюс 14 градусов *Цельсия* (KP from 30.03.2018); Цена реализованных объектов на 8 % превысила их *балансовую* стоимость (KP from 17.01.2018); Министр информации и коммуникации Даурен Абаев доложил, что внедрение мобильной связи следующего поколения на территории Казахстана станет возможным после принятия стандарта 5G Международным союзом электросвязи, в котором будут определены *диапазоны* частот и технические параметры (KP from 15.08.2018);
 4. Words and terms related to art: *модель, музей, коллекция, автор, мастер.* For example: при поддержке меценатов открыты кабинеты, посвященные выдающимся деятелям, реформированы кабинет «Абаеведение», *музей* и лаборатория «Жубановедение» (KP from 17.01.2018); Я уверена что ваши семинары в Астане позволят нам лучше понять основы сингапурской *модели* меритократии и будут способствовать росту квалификации казахстанских госслужащих (KP from 31.05.2018);
 5. Words and terms related to terms: *синоним, концепт, концепция, аббревиатура, реалистичность, адаптация, терминология, феномен, градация, протекционизм, гармонизация, ротация, презент, верификация, дефиниция, грация, экс, метафора, стереотип, эпитет, тезис, прагматика, рационализм, этика, эстетика, post scriptum, компромисс, сексизм, ирригация.* For example: Smart — это *аббревиатура* которая обозначает технологию с основой на конкретику, измеримость, достижимость, реалистичность и сжатость по времени (KP from 17.01.2018); Проводится *верификация* клиентов в 800 отдельных АО (KP from 31.05.2018);
 6. Words and terms related to journalism: *текст, сми, мониторинг, медиапроект, прессцентр, интервью, пресс-служба, журналист, архив, материал, копия, агентство, эпицентр, сенсация, стилистика, корреспондент, брошюр, редакция, редактор, медиа, бюро, копия, контекст, телекомпания.* For example: Президент Нурсултан Назарбаев дал *интервью* телеканалу CCTV (KP from 13.02.2018); Не будем отчаиваться, впереди еще много баталий с участием казахстанских спортсменов, и, возможно, кто-то из них сотворит *сенсацию* (KP from 13.02.2018); С такой инициативой выступил аким города Серик Шапкенов, призвавший общественность подключиться к советующему *мониторингу* (KP from 17.01.2018); Таким образом были построены здания областного *архива* и многие другие объекты (KP from 28.09.2018);
 7. Words and terms related to religion: *экстремизм, религия, монарх, будда, исламизация, библия, ислам, христианство.* For example: Особенно по вопросам укрепления мира и безопасности, борьбы с международным терроризмом и насильственным *экстремизмом* (KP from 30.03.2018); Установлены и другие виды захоронений, в том числе мусульманские, в период *исламизации* местного населения (KP from 31.05.2018);
 8. Words and terms related to geography: *масштаб, локация, горизонт, координаты, карта, континент, атлас.* For example: Потому что в новой реальности каждый гражданин должен стать носителем Третьей модернизации, изменить парадигмы своего мышления, расширить образова-

- тельные, интеллектуальные горизонты (КР from 13.02.2018); На сегодня для участия в первенстве *континента* готовят сильнейших спортсменов (КР from 15.08.2018); Это редкие книги по истории человечества и о великих личностях планеты, издания по истории культуры и искусства, богатая подборка мировой художественной литературы, книги писателей и поэтов Казахстана, альбомы, *атласы*, альманахи по географии и истории страны (КР from 07.12.2018);
9. Words and terms related to music: *композитор, ансамбль, студия, имитация, музыкант, оркестр, мелодия, филармония, композиция, сингл, кавер-версия, лирика, альтист, концерт, опера, симфонический, симпозиум, вокал, дирижер, эстрада, акапелла, музыка, саксофон, флейта, гитара, ритм, эсперанто, ритм, акустика, соло, рокер, фанат, пианино, композиция, трек, баллада*. For example: *Концерты*, конкурсы, фестивали спектакли выставки, мастер-классы, семинары (КР from 30.03.2018); Недавно с университетским оркестром мы выступили в Аммане (Иордания) в Центре короля Хусейна (КР from 30.03.2018); Уже проведены мероприятия в честь 350-летия Есет-батыра, 180-летия Дербисалы Беркимбаева, 150-летия Кокжарской ярмарки, организован международный конкурс «Акжелкен», посвященный известному *композитору* Казангапу Тлепбергенулы... (КР from 17.01.2018);
 10. Words and terms related to languages: *акцент, алфавит, гамма, лексикон, диалект, лингва*. For example: В ходе заседания рассмотрены вопросы орфографии нового казахского *алфавита* на основе латинской графики размещения на клавиатуре компьютерной системы (КР from 07.12.2018); На эти вопросы и был сделан *акцент* в ходе беседы двух президентов, прошедшей в духе доверия, дружбы и взаимопонимания (КР from 17.01.2018);
 11. Words and terms related to geometry: *периметр, линия, аксиома, метр, параллель*. For example: Однако петропавловские чиновники умудряются оспаривать данную *аксиому* (КР from 13.02.2018); Юля, как и мы, едва не обреченно смотрела на гору и на экраны больших мониторов, расположенных по *периметру*, и вот тут происходит самое неожиданное — у фаворитки сдают нервы (КР from 13.02.2018);
 12. Words and terms related to biology: *гигант, лаборатория, микроэлемент, бактерия, нейрон, homo sapiens, метаморфоза, ботаника*. For example: Интернет сформирован мощными процессорами по всему миру, что можно сравнить с *нейронными* связями мозга человека (КР from 30.03.2018); РГП «Центральная лаборатория биоконтроля, сертификации и предклинических исследований» (КР from 05.11.2018);
 13. Words and terms related to mathematics: *вектор, минус, символ, плюс, эквивалент, коэффициент, комбинация, процент, номер*. For example: В Иране — это оскорбительный жест, *эквивалент* выставленного среднего пальца (КР from 30.03.2018). С наступлением холодов на место засохших сосен были вкопаны новые, при *минусовой* температуре воздуха способные остаться зелеными до весны (КР from 13.02.2018);
 14. Words and terms related to history: *факт, история, эволюция, артефакт, фрагмент, император, меморандум, неолит, декада, хроника*. For example: Когда-то великий Ломоносов писал: «Карл V, римский *император*, говаривал, что испанским языком прилично говорить с Богом, французским — с друзьями, немецким — с неприятелем, итальянским — с женским полом» (КР from 28.09.2018); Так заключено 115134 меморандумов по сохранению рабочих мест, которые охватывают 2,8 млн работников по всей стране (КР from 17.01.2018);
 15. Words and terms related to chemistry: *компонент, iron, минерал, магнит, фосфор, металл, кристалл*. For example: Совместно с германскими специалистами был запущен самый крупный в мире завод *фосфорных* солей — НФП «Фосфор» (КР from 28.09.2018); Об отмене базового *компонента* речь не идет (КР from 28.09.2018);
 16. Words and terms related to mythology: *эгида, легенда, магия, иллюзия, фокус*. For example: По *легенде*, слезы по ней льются в память о множестве рабов, погибших при строительстве (КР from 30.03.2018); Путешествие в мир *магии* совершат зрители знаменитого шоу «Иллюзионисты», которое впервые пройдет в Казахстане (КР from 05.10.2018);
 17. Words and terms related to education: *гуманитарный, класс, институт, практика, декан, инклюзив, университет, кампус, студент, лекция, докторант, семинар, академия, квалификация, сессия, курс, колледж, факультет*. For example: Даулет Байдельдинов, *декан* юридического *факультета* КазНУ им. аль-Фараби, профессор (КР from 17.01.2018); В рамках совершенствования системы высшего образования предлагается развивать педагогические кафедры и *факультеты* (КР from 13.02.2018); Для развития *инклюзивного* приняты меры по обеспечению доступа детей с

особыми потребностями с нарушениями функций опорно-двигательного аппарата (КР from 17.01.2018); Это первый и пока единственный случай в мировой *практике* (КР from 17.01.2018); Касым, успешно окончив Республиканский эстрадно-цирковой *колледж*, в 16 лет уже работал воздушным гимнастом на ремнях (КР from 07.12.2018);

The diagram (Fig. 2) clearly shows that the categories “education”, “psychology”, “art”, “science”, “terms”, “journalism” they have higher indicators than the other categories of the group “science”. We can say that the big difference in the results is due to the fact that since the historical changes in education and the improvement of scientific activity a lot of alterations have been made.

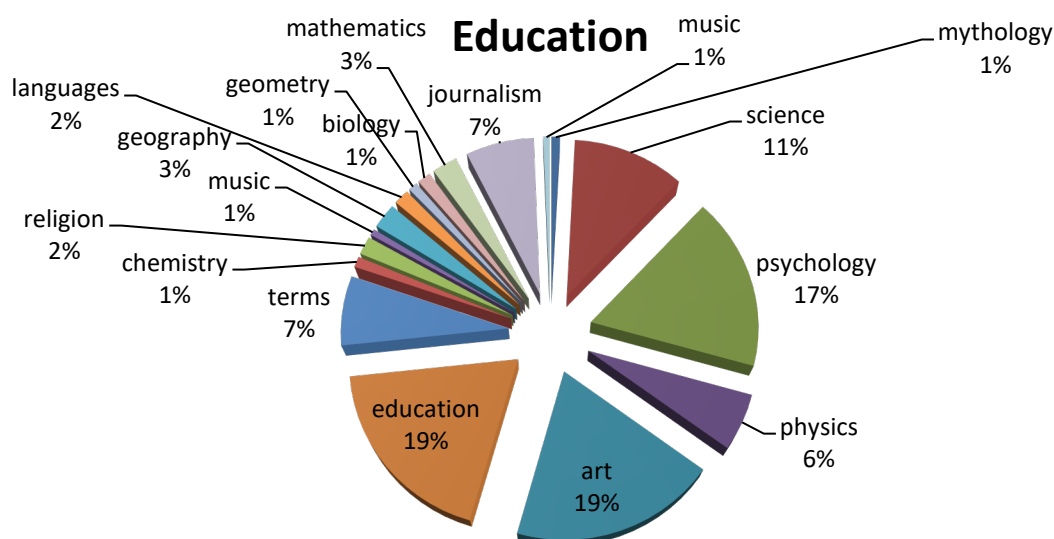

Figure 2. Percentages of the group category “Education”

Conclusion

As we have analyzed, all borrowings from “Kazakhstanskaya Pravda” from 2018 can be divided into 47 thematic groups, and it counts followings numbers of loanwords in each category:

1. Things — 0 % — 12 words;
2. Entertainment — 0 % — 17 words;
3. Fashion — 1 % — 39 words;
4. Drinks — 0 % — 6 words;
5. Travelling — 1 % — 29 words;
6. Profession — 2 % — 98 words;
7. Culture — 2 % — 93 words;
8. Brand — 1 % — 42 words;
9. Medicine — 2 % — 128 words;
10. People — 2 % — 91 words;
11. Economy — 4 % — 219 words;
12. Politics — 9 % — 451 words;
13. Government — 2 % — 94 words;
14. Business — 5 % — 284 words;
15. Nature — 2 % — 92 words;
16. Internet — 5 % — 264 words;
17. Quality — 5 % — 260 words;
18. Action — 5 % — 268 words;
19. Technology — 5 % — 278 words;
20. Time — 2 % — 79 words;

21. Society — 2 % — 85 words;
22. Transport — 1 % — 57 words;
23. Advertisement — 1 % — 52 words;
24. Organization — 3 % — 164 words;
25. Currency — 1 % — 51 words;
26. Clothes — 0 % — 19 words;
27. Sports — 5 % — 258 words;
28. Mythology — 0 % — 12 words;
29. Location — 1 % — 50 words;
30. Food — 2 % — 95 words;
31. Genres — 1 % — 40 words;
32. Science — 2 % — 160 words;
33. Psychology — 5 % — 247 words;
34. Physics — 2 % — 81 words;
35. Art — 5 % — 277 words;
36. Education — 5 % — 270 words;
37. Terms — 2 % — 99 words;
38. Journalism — 2 % — 97 words;
39. Religion — 0 % — 26 words;
40. Geography — 1 % — 36 words;
41. Music — 2 % — 9 words;
42. Languages — 0 % — 22 words;
43. Geometry — 0 % — 13 words;
44. Biology — 0 % — 19 words;
45. Mathematics — 1 % — 36 words;
46. History — 1 % — 46 words;
47. Chemistry — 0 % — 15 words.

As a result, we can say that loanwords surround us everywhere and in many spheres of life. Based on the analysis of the proofreading of loanwords 47 thematic groups were derived on the pages of newspapers. The classification of thematic groups shows us in which spheres of society borrowed words are in great demand and function. The most frequently used words and terms were related to politics, economics, business, medicine, profession, quality, art, technology, Internet and psychology. Loanwords that denote actions, nature, journalism, entertainment, fashion, sports and religion showed an average frequency of use. The lowest index was in the category of words related to exact science and household items. As a consequence, the analysis of the thematic classification of loanwords from newspaper “Kazakhstanskaya Pravda” shows us that foreign vocabulary presents in many spectra of people’s lives.

References

- 1 Дьяков А.И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке / А.И. Дьяков. — Новосибирск: Язык и культура, 2003. — 200 с.
- 2 Дакохова М.Г. Англоязычные заимствования в русском языке (XIX–XX вв.): дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 — «Теория языка» / М.Г. Дакохова. — Пятигорск, 1998. — 146 с.
- 3 Thematic classification of borrowings from the English language. Official site: vuzlit.com [Electronic resource]. — Access mode: / https://vuzlit.com/889981/tematicheskaya_klassifikatsiya_zaimstvovaniy_angliyskogo_yazyka.
- 4 Сайт газеты «Казакстанская правда». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.kazpravda.kz>.

М.А. Балабекова, Д. Веселинов

«Казакстанская правда» газетіндегі кірме сөздердің тақырыптық айырмашылығы

Орыс тілінің лексикалық жүйесіндегі тілдік байланыстардың нәтижесінде кірме сөздер жаңа класты қалыптастырады. Шеттілдік лексиканың қабылдану және одан әрі бейімделу процесін анықтайтын

тілдік конвергенцияны зерттеу бір тіл жүйесінің нормаларының екіншісіне әсер ету фактісінен бөлек жүзеге аса алмайды. Мақала бұқаралық ақпарат құралдары мәтіндеріндегі қолданылатын кірме сөздерді зерттеуге арналған. Жұмыстың мақсаты — тілдердің жақындасу механизмдерін кешенді лингвистикалық зерттеуді жүзеге асыру және Қазақстанның бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылатын жаңа сөздерге талдау жасау. Зерттеу материалы ретінде 2018 жылғы «Қазақстанская правда» газеті алынды. Үздіксіз іріктеу әдісі арқылы 5000 кірме сөз сарапталып, талданды. Авторлар оларды «mode of life» және «education» деген екі негізгі тақырыптық топқа бөледі. «Mode of life» тобындағы негізгі категориялар саясат, экономика, бизнес индустриясы мен технологиясының дамуы сияқты топтар басым пайыздық көрсеткішке ие болды. Газет беттеріндегі кірме сөздерді талдау негізінде 47 тақырыптық топ анықталды. Тақырыптық топтарға жіктеу бізге қай салаларда кірме сөздердің қоғамның қай саласында сұранысқа ие екенін, белсенді қызмет атқаратынын көрсетеді. Ең жиі қолданылатын сөздер саясат, экономика, бизнес, медицина, кәсіп, сапа, өнер, технология, интернет және психологиямен байланысты болды.

Кілт сөздер: кірме сөз, тіл конвергенциясы, ағылшын тілі, тілдік байланыс, бұқаралық ақпарат құралдары, «Қазақстанская правда», контактология.

М.А. Балабекова, Д. Веселинов

Тематическая дифференциация заимствований в газете «Қазақстанская правда»

В результате языковых контактов в лексической системе русского языка заимствованная лексика представляет собой новый класс слов. Изучение языковой конвергенции, обуславливающего процесс заимствования и дальнейшей адаптации иноязычной лексики, не может проходить изолированно от факта влияния норм одной языковой системы на другую. Статья посвящена изучению заимствованных слов в текстах СМИ. Целью данной работы является осуществление комплексного лингвистического исследования механизмов конвергенции языков и анализ функционирующих в средствах массовой информации Казахстана новых слов. Материалом исследования выступает материал газеты «Қазақстанская правда» 2018 года издания. Методом сплошной выборки выписаны и проанализированы 5000 заимствованных слов, которые авторы делят на две основные тематические группы: «mode of life» и «education». Большая процентная разница свидетельствует о том, что в группе «mode of life» основными категориями являются такие группы, как политика, экономика и развитие предпринимательской индустрии и техники. На основе анализа вычитки заимствований на страницах газеты выделено 47 тематических групп. Классификация тематических групп показывает, в каких сферах жизни общества заимствованные слова наиболее востребованы и активно функционируют. Часто употребляемыми словами и терминами определены слова, связанные с политикой, экономикой, бизнесом, медициной, профессией, качеством, искусством, технологиями, Интернетом и психологией.

Ключевые слова: заимствование, языковая конвергенция, английский язык, языковые контакты, СМИ, «Қазақстанская правда», контактология.

References

- 1 Dyakov, A.I. (2003). Prichiny intensivnogo zaimstvovaniia anglicizmov v sovremennom russkom yazyke [Reasons for intensive borrowing of anglicisms in modern Russian]. Novosibirsk: Yazyk i kultura [in Russian].
- 2 Dakokhova, M.G. (1998). Angloiazychnye zaimstvovaniia v russkom yazyke (XIX–XX vv.) [English borrowings in Russian (XIX–XX centuries)]. *Candidate's thesis*. Piatigorsk [in Russian].
- 3 Thematic classification of borrowings from the English language. Retrieved from: https://vuzlit.com/889981/tematicheskaya_klassifikatsiya_zaimstvovaniy_angliyskogo_yazyka.
- 4 Sait gazety «Kazakhstanskaya Pravda» [Site of newspaper “Kazakhstani truth”]. Retrieved from www.kazpravda.kz [in Russian].

ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ RELEVANT ISSUES OF LITERATURE STUDY

DOI 10.31489/2023Ph1/87-94

ӨОЖ 82

Ж.Ж. Жарылғапов*

*Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru)*

Қазақ прозасындағы экзистенциалистік концепция

Мақалада философия мен әдебиетте XX ғасырда үлкен мәнге ие болған экзистенциализм ағымының негізгі ұстанымдары көрсетілген. XX ғасыр басындағы қазақ прозасында байқалған экзистенциализм ағымының белгілері М. Әуезов әңгімелері арқылы анықталады. Экзистенциализм ағымын әдебиеттің басқа да ағымдарымен салыстыра келіп, 1970-80-жылдар прозасына үлкен ықпал жасағаны Д. Исабеков, О. Бөкей, Ә. Кекілбаев шығармалары негізінде дәлелденген. Қазақ прозасының даму кезеңдеріне баға бере отырып, бұл ағымның әдеби образдар жасауда қаншалықты әсері болғандығы қарастырылған. Жекелеген жазушылардың көркем шығармаларын талдай отырып, олардағы экзистенциалистік концепцияның сипаттары зерттелген. Осы арқылы қазақ прозасының эстетикалық-философиялық тұрғыдан тереңдей түскендігі, әдеби образдар шеңберінің ұлғайғандығы, қоғамдық санамен бірге көркем ойлау дәрежесінің де өзгерістерге ұшырағаны туралы тың тұжырымдар жасалған.

Кілт сөздер: әдебиет теориясы, қазақ прозасы, модернизм, әдеби ағым, экзистенциализм, жатыну мәселесі, көркем образ, әдеби-философиялық концепция.

Kipicne

Өткен ғасырдың мәдени кеңістігінде кеңістік пен кейіпкер қатынасын көркем зерделеу нәтижесінде өніп шығып, әдеби тенденциялардың бірі ретінде көрініс берген қазақ прозасындағы экзистенциалды ой ағымы бүгінгі күні айрықша назар аударуға сұранып тұрған мәселелердің бірі. XX ғасырда пайда болған, өз идеялық бастауын Гуссерль, Кьеркегор еңбектерінен алатын әлемдік ой ағымындағы бұл бағытты Марсель, Ясперс, Бердяев, Шестов, Бубер, Сартр, Камю, Бовуар, Хайдеггер сияқты философтардың қолдағаны мәлім. Кезінде «өмір сүру философиясы» деп аталған мұндай бағытты тек буржуазиялық идеологияның, буржуазиялық философияның толғамдарының нәтижесінде дүниеге келген теріс көзқарастар бағыты деген түсініктердің басым болғаны да шындық. Мәселен, «Экзистенциализмнің философия мен әдебиеттегі көрінісі» деген еңбек жазған поляк ғалымы Ежи Коссак: «Философиялық концепция ретіндегі қазіргі экзистенциализмнің әлеуметтік және тарихи негіздерін, оны ерекшелейтін идеялар мен сарындарды айтқанда біз философияның тарихындағы кең ауқымдағы пессимистік және нигилистік ағымдармен кезігеміз. Бұл адам ақыл-ойының қалыптасқан шындыққа бас көтеру тарихының құрамдас бөлігі» [1; 5], - дейді. Бірақ оның «Шындығында, шынайы адам үшін күрес экзистенциализмнің түрлі өкілдерін біріктіреді» [1; 55] сынды ой білдіруі бұл бағытты ұстанған ойшылдардың адамтанудағы рөлін мойындағаны еді. Және де олардың еңбектеріне қатысты құнды ғылыми тұжырымдар да айтқан.

*Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru

Зерттеудің деректері мен әдістері

Жалпы, экзистенциализм бағытының негізгі тенденцияларын саралай келсек, олар мынадай:

Біріншіден, қандай да болмасын білімнің көзі адам тұлғасының нақты болмысын талдаудан басталады. Адам болмысы — жалғыз шынайы ақиқат;

Екіншіден, адам өзінің жекелік мақсатына ұмтылу барысында ғана өз табиғатына үңіледі. Яғни, өмір сүру — өзінді-өзің қалыптастыру, өзінді-өзің ғана таңдау;

Үшіншіден, қандай да бір ортақ мақсаттар мен идеологиядан, жалпылық мүдделестіктен ауылы алшақ адамның жекелік болмысы ғана оны абсурдтық әлем, абсурдтық өмірден құтқарады;

Төртіншіден, адам өзінің күнделікті өмірінде өзін экзистенция ретінде, яғни нақты қайталанбайтын тұлға екенін сезіне бермейді. Ол үшін шекаралық ситуация — өліммен бетпе-бет келу керек. Тек сонда ғана адам өзінің шын бостандығын сезіне алады. Сонда ғана ол өзінің «жапандағы жалғыздығын» («заброшенность» — Хайдеггер), адам мен сыртқы әлемнің сәйкессіздігін түсіне алады. Бұл — экзистенциалистердің негізгі тұжырымдарының бірі.

Бір сөзбен айтқанда, экзистенциалистер концепциясы әлем және жалғыздық ұғымынан өрбиді. Алайда, олардың тұжырымдарында адамның ортамен, басқа адамдармен байланысы тіпті қарастырылмайды деу қисынсыз. Әлемдік философиядағы бұл бағыттың ірі өкілдері — М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.П. Сартрлерді ортақтастырып тұратын басты белгі — адам болмысына Мен және Басқалар ұғымы тұрғысынан келуі. Олар үшін қоғамдық қатынастар сияқты қозғалыс түрлері абстракция, негізгі шындық — субъективтілік.

Осындайлық ой-тұжырымдардың негізгі құяр арналарының бірі — адам өзінің әлемдік жалғыздығын түйсіну арқылы қоғамнан, сондағы қалыптасқан қатынастар мен нормалардан жатсынуы. Экзистенциалистік таным мен олардың ұстанған концепцияларын, теориялық қырларын қарастырған еңбектердің түгелі дерлік келіскен тоқтам бар. Ол — экзистенциализмнің мәдени құлдырау, рухани дағдарыс кезінде күш алатыны. Экзистенциалистік ой-пікірдің XX ғасырда бой көтеруіне бірінші дүниежүзілік соғыстың әсері және адамзат баласының бір-біріне жойқын майдан ашқан екінші дүниежүзілік соғыстың уақытында әсері күшейгені осыдан болса керек. Өйткені «Выражая настроение пассивности, неверия и отчаяния, они свидетельствуют и о драматическом пути людей, изверившихся в истории и прогрессе и ищущих решения вне этого мира, люди обращаются к мысли о трагичности всеобщей судьбы» [1; 18-19]. Яғни, экзистенциалистік ой ағымы қоғамдық құрылыстағы және әлемдік деңгейдегі қайшылықтар тереңдегенде, санадағы қақтығыстар кезеңінде адам өзінің фәнидегі жалғыздығын барынша түсінеді деген пікірді ұстанады.

Екінші дүниежүзілік соғыстың зардаптары мен қасіреттері Францияда экзистенциализмнің жастар арасынан бұрын-соңды болмаған қолдауына ие болды. Әлемдік дағдарыс жаңа дүниетанымның қалыптасуына, оған дейінгі өмір сүріп келген қалыпты көзқарастардан бас тартуға дейін әкелді. Осы кезеңде Г. Марсельдің, Ж.П. Сартрдың қоршаған әлемді қатыгез, трагедия мен қарама-қайшылыққа толы екендігі жайлы пікірлері алдыңғы қатарға шықты. Мұндайлық ой тек қана француз ойшылдарында ғана емес, жалпы экзистенциализмнің теориялық базисі ретінде танылды. Хайдеггердің «Человек есть и он есть человек, поскольку он экзистирует. Он выступает в открытость бытия, какою является само бытие, которое в качестве броска бросила сущего человека в «заботу». Брошенный таким образом человек стоит «в» открытости бытия. «Мир» есть просвет бытия, в который человек вступает своим брошенным существом» [2; 212], - деген ойы Ж.П. Сартрдің «дүние — бос» идеясымен тамырласып жатыр. Экзистенциалистер осы тығырықтан шығудың жолын адамның жеке болмысы, оның «мені» арқылы шешуге тырысты. Мұндай ізденістер бұл бағыттың таза песимистік және нигилистік арнада қалып қоймағандығын көрсетеді. Олар үшін шындықтың ең үлкені жеке адамның өмір сүру барысында нақты «сезілетін», «танылатын» шындық. Зерттеуші Т.А. Сахарованың сөзімен айтсақ, «У человека, заявляют экзистенциалисты, сущность подчинена существованию: именно существование является для него подлинной и первичной реальностью. Человек не детерминирован своей сущностью, она лишь возможность и становится действительностью только в процессе существования. Человек «брошен в мир» без сущности. Он сам ее создает в процессе своего существования» [3; 23].

Нәтиже және талқылануы

Қазақ әдебиетіндегі осы философиялық ойдың кейбір көріністерін XX ғасыр басынан-ақ байқаймыз. Қазақ прозасының бастапқы кезеңдері мен соңғы жылдары аралығын бір-бірімен байланыстыра зерттеп, жалпы бұл жанрдың қалыптасып-дамуындағы негізгі көркемдік заңдылықтарды ашуға

арнаған еңбегінде қазақ зерттеушісі А. Исмакова Ш. Құдайбердіұлы, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, М. Әуезов шығармаларындағы экзистенциалистік мәселелердің қойылысы жайлы бір-шама құнды пікірлер айтты. «Тематика казахской прозы 20-х годов катастрофична и расколота, здесь льется кровь, рушатся мечты и иллюзии. По агрессивности этот мир поражает нас своей внутренней оппозицией, порождающей шум и ярость степи. Для этих писателей важно показать, как герой под воздействием жизненных событий становится человеком-личностью» [4; 119], - деп жазады ғалым.

XX ғасыр басындағы саяси-әлеуметтік, қоғамдық жағдай сол шақтағы алғашқы прозалық туындылардың проблематикасын белгіледі. Уақыт өткен сайын асқына түскен отарлық бұғау, қазақ даласындағы бір қоғамдық формациядан екіншісіне өту, әкімшілік-саяси құрылымдардың күштеп ауыстырылуы барысындағы өліара кезең, салт-сана, ел арасындағы өрескел жүгенсіздіктер, адамдық ардың ала жібін аттаған паракорлық сол дәуірдегі әдеби шығармаларға арқау болған шындықтар. Қазақ халқының басына түскен ауыртпалық, қым-қуат тіршілік сол кезеңдегі қаламгерлердің қарапайым адамның жан-дүниесіндегі өзгерістеріне үңілуге мұрындық болды. Адам табиғатының трагедиялылығы, бұл өмірдегі таусылып бітпес «күйбең» қарекеті жайлы, әлемнің, болмыстың қатыгездігі, оның адам тіршілігімен үйлесе бермейтін қайшылығы жайлы ойлар алғашқы экзистенциалистік пікірлердің көрінісі ретінде танылады.

Алғашқы прозалық үлгілердің көпшілігіне тән трагедиялық әуен трагедиялық бейнелер кеңістік пен адам тұлғасын сыртқы дағдарыстармен, барынша өткір мәселеге айналып кеткен рухани ауытқулармен тығыз байланысты. Мұндай ерекшелікті Мұхтар Әуезовтің өткен ғасырдың 20-шы жылдары жазған әңгімелерінен байқар едік. Қазақ әдебиеттануында бұл мәселені алғашқылардың бірі болып көтерген Е. Аманшаев жазушының «Қорғансыздың күні» жайлы: «Әңгімедегі кеңістік тұйықталған вакуум секілді. Жер-дүние Өлім деген тұйыққа тіреліп, өлім деген вакуумнан шығар тесік таба алмай қымтырылулы. Адам тұйыққа туа сала тасталған», - дейді [5; 93]. Автор пікірі теориялық тұрғыдан толық дәйектеліп жатпаса да, бұл жерде біраз ойға қорек болатын көзқарас жатыр. Адамның әлемдегі жалғыздығын бейнелеудегі айрықша қызметі бар — табиғаттың символикалық функциясы да сыншы мақаласында орынды ескерілген.

«Не бауыры, не сыртында ықтыртын жоқ ысқаяқ. Арқалық жадағай жалғыз қабат болған соң, қыс күнінде жел терісінен соқса да, оңынан соқса да паналығы жоқ: азынап тұрады... Жыл сайын қыс басынан қарлы болып малға панасы жоқ болғандықтан, бауырын жайлаған ел малын өлтіріп, өзге ел аман отырғанда, шолақ жұттың құрығынан құтылмайтын» [6; 67].

Бұл суреттеменің көркемдік-эстетикалық қуаты сонда — сұрықсыз қысқы даланың келбетін, айықпайтын ызғарды сезіндіре отырып, жазушы алдағы трагедияны болжайды. Жаһандағы қылт еткен тіршілік атаулыны зәрлі үскірігімен жайпап келе жатқан қаһарлы табиғат өз үстемдігін жүргізіп тұр. Астан-кестен әлемнің ортасында тіршіліктің нышанын уақытша ғана білдіріп тұрған қаралы үй де жалғыз. Кешегі күні жалғанды жалпағынан басқан, дәуірінің арыстаны — Күшікбайдан да қалған жалғыз белгі — мола ғана. Дәурені өтпестей болған батыр моласының үстінде ақ түтек бүркіген боран сан-түрлі қимылмен «биге салады». Кемпірдің монологы да жалғыздықтың күйін шертеді.

Қаршадайынан тағдырдың қатыгездігін көріп келе жатқан Ғазиза — қорғансыз. «Бұрынғы бейнет, бишаралық былай тұрсын, мынау көрген мазақ не? Осынша қорлау, рәсуалау не?.. Бүгінгі өмір бойында құлағы естімеген зорлық зұлымдықты көруге не жазық қылып еді?.. Ешбіріне жауап жоқ. Бірақ қайда жүрсе де, артынан көлеңкесіндей қалмай жүрген бір сорлылық, бір жылау» [6; 86]. Ғазиза үшін өлімнен қашатын жол қалмаған. Осы ойға бекіген ол басы ауған жакқа қаңғып кетпейді, ол өлілердің мекені молаға беттейді. Шын еркіндік сол жақта тәрізді.

Мұндайлық ойдың М. Әуезов творчествосындағы тағы бір көрінісі — «Жетім» әңгімесі. Қасым да осы түнерген түнектің ортасында, одан қарманып шығуға қауқарсыз күйінде өлімге ұшырайды. Жазушы трагедиялық ситуацияға сәйкес ахуал қалыптастырады.

XX ғасыр басындағы экзистенциалистік тенденция тапшыл әдебиет толық үстемдік құрған 30-жылдары көркем прозаның идеялық-эстетикалық қабатынан ығыстырылып кетті. Алайда бұл концепцияның «жылымық» кезеңде қайтадан өрістей бастағанын аңғарамыз. Мәселен, «Сүйекші» сынды повеске үңіле отырып Д. Исабеков творчествосына әлемдік әдеби-философиялық ағым — экзистенциализмнің әсері болғандығын айта аламыз. Мұндайлық өзгеше нышан Дулаттың басқа да шығармаларында аңғарылады деуге негіз бар. Сыншы Ә. Бөпежанова қаламгер шығармашылығына шолу жасай келіп: «Ал жазушы творчествосынан сарын іздесек, шығыс поэмаларынан да, тіпті Толстойдың көпке мәлім «қорлық жасағанға зорлық жасама» принципінен де емес, кезінде бізде ағаш аттың басына ілінген, батыс философиясының, сондай-ақ әдебиетінің де қуатты ағымы — экзистенциализм-

мен үндестіктерді зерделер едік», - деген біршама батыл пікір айтқан болатын [7; 19]. Осы түйінді ойлар жан-жақты дәлелденуін күтіп қалғаны да рас.

Ғұмыры бір повеске жүк болатын орталық кейіпкер — Тұңғыш бұл күнде жан-дүниесі аяусыз тоналған, сүлдерін ғана сүйретіп жүрген, басқаларға беймағлұм қауқиған тіршілік иесі. «Бұл жарық дүниеде аз жасады ма, көп жасады ма, рахат көрді ме, бейнет көрді ме, бағы ашылған ба, соры қайнаған ба, бұл жағын да ойлап толғамайтын секілді. Мынау қан базардай құжынаған адамдар тіршілігінде дәулет бар, мансап бар, талас бар, тартыс бар, қайғы бар, сүйініш бар-ау деген сезім оның миына есте оралған емес. Ол ештеңеге қызықпайды, ештеңеге жанталасып ұмтылмайды, еш уақыт опынбайды» [8; 227].

Тұңғыштың осы сипаты руханилықтан жұрнақ қалмаған, сезімдік қасиеттері өліп кеткен Үндемеске айналған шағына дейінгі аралықта жеке адамның үлкен тағдыры жатыр. Тұңғыш — Аманат — Кеңкелес — Диуана — Үндемес аттарының әрқайсысы оған тағдырдың тепкісі салған таңбалар. Тұңғыштың адамдық болмысынан біржолата айрылу процесінің кезеңдері оған қойылған осы бір аттармен байланысты. Зорлықтың алғашқы ащы дәмін ол әкесінің кездейсоқ өлімінен кейін, жала құрбанына айналып, Доскей ауылына аманатқа тапсырылған шағынан тата бастайды. «Мейірімсіз тағдыр түк таппағандай бейкүнә, дәрменсіз баланы осылайша тумай жатып тәлкекке айналдырды» [8; 239].

Тұңғыш барған сайын өзінің адамдық тірегінен алыстап бара жатты. Д. Исабековтің кейіпкерінде нақты белсенді іс-әрекет жоқ. Қаһарманға үстемдік жасайтын нақтылы жағдай, жағдай болғанда трагедиялық жағдай, әділетсіз өмірдің объективті бейнесі. Тұңғыш адам төзгісіз қияметтер мен өмірдің мынау қаскөй баянсыздығына мойынсұнған адам. Ол осы қиянаттың негізгі себептерін, төркінін іздеуге де, оған жан-тәнімен қарсы тұруға да бейілсіз. Повесте оның сезімдік ахуалы, ішкі портреті, толқыған жан әлемі де мардымсыз күйде көрінеді. Тұңғыш көз ашпай келе жатқан ауыртпалықтың бәрін «тағдырдың салғанына» жориды. Басындағы қиянаттың бәрі оның жанында емес, тек тәнінде ғана сезіледі. Ең бастысы онда тағдырға деген налу жоқ. Өйткені кейіпкердің басында ерік пен бостандығы жоқ. Трагедияның үлкені де осында. Ол өзімен ісі жоқ, өздігінен тоқтамай сусып өтіп жатқан өмір ағысының (экзистенцияның) қақпақылы ғана. Осы дәрменсіздік оны белсенділіктен айырған.

Қарапайым ғана жанның көкірегіндегі құпияға үңілуге тырысатын Дулаттың Тұңғыш арқылы көрсетпек болғаны — адамның мына өмірдегі кері кету процесі. Бұл жерде Тұңғыштың Үндемеске айналу процесі. Ал бұл кері эволюция адамдардың адамдардан жатсынуының нәтижесінде белең алады. Тұңғыш өмірден мейірімділік, адамдар тарапынан жылы ықылас пен қамқорлық көрмей-ақ қойды. Өмірден өз сыбағасын ала алмай, жарық дүниеге елеусіз келіп, елеусіз кетті.

Жазушы өмірдің трагедиялық суретін жасай отырып, сол өмірге жеке адамның панасыздығы мен қорғансыздығын, жалғыздығын, тағдырының талайсыздығын меңзейді. Биологиялық, физиологиялық қасиеті бір адамдардың бір-біріне деген қаскөйлігінің өзі өмір мағынасыздығына алып келетін тәрізді. Бұл жерде америкалық ғалымы С. Финкелстайнның «Человек не может познать другого — вот что выдается за вечную истину жизни. Современная экзистенциалистическая литература показывает, как люди терзают друг друга в хаотическом абсурдном мире насилия» [9; 231] деген ойы Дулат Исабеков шығармасына да қатысы бар.

Адамдар бір-біріне неге тасбауыр? Осы сауалға жауап іздейтін Д. Исабеков «Сүйекші» повесінде өз кейіпкерлерінің өмір сүру кеңістігіне трагедиялық әуенде баға беруді нысанаға алған. Сондықтан да Тұңғыш мынау жалғанда ешкімнің шапағатына, жылы алақанына жарымай өтті. Тұңғыш тағдыры басқалардың тарапынан ұмытылған тағдыр. Оның ата-бабасында жоқ кәсіп — көр қазушылықпен айналысуының өзі көп жайды аңғартады. Өйткені ол іс-әрекетіне баға бере алмастай халге жеткен, Үндемеске айналған. Шығармадағы трагедиялық пафостың тереңдеп кеткені соншалық, жазушының повесті оптимистік рухта аяқтауына мүмкіндік бермеген.

Жалпы трагедиялық пафос Д. Исабековтің бірнеше повестеріне ортақ қасиет. Сондай шығармалардың бірі — «Тіршілік» повесі. Біздің ойымызша, повестің композициялық құрылымында алма-кезек суреттеліп отыратын Молдарәсілдің ғұмырбаяны Қыжымкүл образының трагедиялық халін таныту үшін алынғандай. Жазушының негізгі діттегені — Қыжымкүлдің қарама-қайшылықты тағдыры. Екеуінің қосылып, шаңырақ көтеруі де кездейсоқ. Қыжымкүлді Киеванның етегінен ұстатқан қасиетті махаббаттың сезімі емес, тағдыр тәлкегінен әбден сілікпесі шыққан, содан құтылудың далбаса амалын іздеген, тіршіліктің зұлымдығынан титықтаған жанның ессіз қадамы болатын. Кешегі бұрала басқан бай қызының алғаш рет белгісіз біреуден зорлық көруі оны өмірдің қызығы жайлы арманы мен қиялынан адастырып, болашақ тағдырын мүлде басқа арнаға салып жіберді. Қыжымкүл мейірім-

сіз дүниенің талауына он екіде бір гүлі ашылмай жатып тасталды. Оның қайғы мен налаға толы, өксікті өмірінің асқан шегі — өз туғандарынан өгейлік көруі. Қыз әкесі Дәулетбай үшін «Ұрпақ намысын таза сақтаудың бір-ақ жолы бар-ды, ол сүйекке таңба түсірер қыздан безіну, мұқаттым ба деп миығынан күліп, масайрап жүрген белгісіз жауына қатыгездікпен жауап қатып өз перзентінен бас тарту, сөйтіп майдагер келекені адам құлағы естімеген қаталдықпен бүркемелеп, сонымен ұмыттырып жіберу» [8; 342].

Әкесінің баласынан безінуінің басты күнаһары — жарық дүниеге келмеген бала. Яғни, Адам. Ал, осы Адам мынау өмірге келмей жатып-ақ одан бойын аулақ ұстағысы келетін басқа Адамдарға не жазып еді? Демек, оның маңдайына тумай жатып мекхнат көру жазылған. Адамдар арасына келісімен алда оны тәлкекті тағдыр күтіп тұр ғой. Сонда «адамның бір қызығы — бала» деген қайда? Адам баласының игі мақсаты, үміті мен арманын болашаққа жеткізетін ұрпақ қалдыру дейтін асыл мұраты қайда? Адамның адамға деген мейірімі қайда? Неге адамдар осынша тозған?

Ғылым әдебиетте болатын трагедиялық бейнелеудің басты деген екі аспектісіне көңіл бөледі. Біріншісі — адамның әлеуметтік болмысына қатысты да, екіншісі — адам мен оны қоршаған болмыстың келіспеушілігінен, үйлесім таппағандығынан болатын, жеке тұлға басындағы трагедия.

Әлем классикасымен мұқият танысқан Д. Исабеков трагедиясында осы соңғы ерекшелік басым. Жазушы кейіпкерлерінің басындағы ахуалды белгілі бір тарихи кезеңдегі «әділетсіз қоғамға» жаба алмаймыз. Дулат шығармаларындағы болып жататын оқиғалар мекен мен мезгілі жағынан әдейі тиянақталмаған.

Автор үшін ол негізгі мақсат та емес. Қаламгердің біз зерттеп отырған повестеріндегі трагизм жазушының нақты бір қоғамдағы әлеуметтік шындыққа келіспеу идеясынан, наразылығынан емес, жалпыға ортақ категориялардан туындайды. Негізгі идея — осы дүниеден жақсылық дәметіп келетін адамдардың тіршілігі ешкім танып білмес, ешкім ұғынып білмес кездейсоқ жайлардан тұратыны, тағдырдың қақпақылындарынан тұратын адам өмірінің мәнсіздігі мен қорғансыздығы. Жазушының діттеуінше «Сөйтіп дүние дүние болғалы бері сан жетпес ғасырлар бойы сарыла күтіп, жаңа қолы жеткен мына өмірден жетпіс-сексен жыл ғана бұйығы тіршілік кешіп, белгісіз тұңғыққа қайта аттанады» [8; 391].

Бұл жолдардың жазушы үшін тұжырымдамалық маңызы бар. Қаламгер философиясында адам тағдырындағы қарама-қайшылық өмір қарама-қайшылығынан туындап жатады. Адамның адамдығы оның қоғамдағы орнымен, әлеуметтік белсенділігімен емес, рухани дүниесімен ғана өлшенеді. Онсыз мынау өмір абсурдқа айналады.

Нәтижелер мен олардың талқылануы

Адам болмысына қатысты терең философиялық толғаныстар 1970-80-ші жылдар прозасының дарынды өкілдерінің бірі — Ә. Кекілбаев шығармашылығының да негізгі бағыттарын айқындады. «Шыңырау», «Күй», «Ханша-Дария хикаясы», «Бәсеке», «Құс қанаты», «Шеткері үй» повестері, «Аңыздың ақыры» романы жазушының адам жөніндегі көркемдік-философиялық концепциясын барынша ашып көрсетуге болатын көркем шығармалар.

Жазушының «Шыңырау» повесіндегі бас кейіпкер Еңсеп ата кәсібі — құдық қазумен қоңырқай тірлік кешіп жүрген, өз ортасы үшін елеусіз ғана адам. Оның өмір сүріп келе жатқан осы шағына дейін «қыран топан қызыққа батқан берекелі өмірі жоқ. Түксиген сыз қабырғалар мен қиыршық топырақтан басқа, екі иінінен аждаһадай айқара басқан көр-қараңғыдан басқа, көргені де шамалы. Бірақ оның осы қара көр қуыс пен бір шөкім сұрқай өмірінен бөгде ойлайтын да ештеңесі жоқ еді» [10; 363].

Суреткер өзінің стильдік бедері — аналитикалық, философиялық баяндауға сүйене отырып, шығарманы трагедиялық коллизияларға құрады. Еңсепті ғұмыр бойы иектеп келе жатқан сезім — үрей мен күдік. Осы үрей сезімі «Шекспир айтқандай адамды ерлікке бастаған, адамның пасық сезімдерінен жиіркендіретін ұғымнан басқаша» [11; 213] екендігі повестің алғашқы рецензияларында айтылып қалды да, әрмен қарай тереңірек сөз болған жоқ.

Ол жер шұқып құдық қазу барысында, шыңыраудың түбінен судың шығу-шықпауы екіталай. Өзі ойлаған межеге жеткенде «өлім аузында жүрген кісінің» күйін кешеді. Баяғыдағы сәл болмашы қуанышы, бұдан әлдеқайда бұрынғы, тіпті кешегі талай-талай құдық қазып бетегелі белге берекелі су келтіргендегі қызығының барлығы ұмытылады. Еңсептің бойындағы үрей сезімі талай жылғы құдықшылық еткен кәсібінің нәтижесінде пайда болды дейік. Ал тас қараңғы шыңырау түбінен жарық әлем — жердің бетіне шыққанда бұл сезімнің көлеңкедей еріп жүретіні қалай? Жазушы Еңсептің ең-

сесін езгілеген осы бір сергелдең сезімдердің түпкі сырын оның тек құдықшылығынан ғана емес, тіршілік еткен ортасынан да табады. Демек, Еңсеп еңбегінен ғана жатсынбайды. Оны жатсындырған мынау қатыбас өмірі мен кекілінен сипамаған тағдыры. Яғни, үрей мен күдік Еңсептің тіршілік ету формасына айналып кеткен. Ақырында ол «өз өмірінің ішіндегі ең терең шыңырауды қазып жүріп қазаға ұшырады» [12; 9]. Қу тақырдан талай рет су шығарған ағасы Дәржанның да тағдыры осылай аяқталған.

Экзистенциалистер концепциясы бойынша қорқыныш пен үрей ғана адам өмірінің өлімге барып тірелетін мағынасыздығын таныта алады. Сөйтіп барып адам өз өмірінің шынайы ақиқатына көзі жетеді. «Сонда ғана, - деп жазады Е. Коссак Хайдеггер философиясын талдай отырып, адам өзінің бөтен әлемге тасталғандығын сезеді, оны үрей мен қорқыныш атаулыдан құтқаратын «өлімге деген еркіндігі» қалады» [1; 60].

Сол тәрізді Еңсеп басындағы нала мен мұңды кездейсоқ шындық деп танудың реті болмай қалады. Оның жеке басы мен қиындыққа толы еңбегі өз ортасынан бағасын ала алмай кетті. Үстірттің үстіндегі суы бір ортаймай шалқып жататын құдықтың «Еңсеп қазған» емес «Еңсеп өлген» деп аталып кетуі соның белгісіндей. Яғни, оның өмірі табаныңды тірердей, соған көңіл қойып сенетіндей шындықты таба алмаған күйі өтті. Бұл жерде Фолкнерлік идея бар: «Истины... Не думаю, что их вообще можно найти. Они лишь могут быть предметом постоянных и настойчивых поисков для отдельных частиц абсурдного бытия» [13; 201] деген.

Ә. Кекілбаев Еңсептің жалғыздық өмірін, сайқымазақ тіршілігін сыртқы моральдық қатынастар мен ішкі сезімдік әсерлерді тұтастықта суреттеу арқылы нанымды етіп көрсете біледі. Қаламгердің трагедияны адаммен туасы бірге, табиғи дейтін экзистенциализм өкілдерінен тоқайласатын тұсы да осында.

О. Бөкей шығармашылығынан осындай танымның әсері бой көрсетпей қалмайды. Кеңістік және жалғыздық ұғымы оның шығармашылығының басты тірегі болып табылады. «Қар қызы» повесінде бір-бірінің сырын жетік білетін боп көрінген үшеу — Нұржан, Аманжан, Бақытжан мынау жалпақ әлемде, шет-шегі көрінбестей суық дүниемен жалғыз қалғанда беймағлұм болып келген сырларын ашады. Ең бастысы, олардың кеңістікке деген қатынастарындағы өмір танымдық тайталастары басталады. Демек, экзистенциализмнің шындық, ақиқат өмір мен өлімнің тым жақындап келген аралық ситуацияда ашылатыны жөніндегі идеясы шығарма өзегіне айналған. Жазушы осы бір тартысты ситуацияға кейіпкерлерін әдейі салады да, өлім категориясының мағынасын төрешілік ұғымында қабылдайды.

О. Бөкейдің «Сайтан көпірінде» адам рухының мәңгіліктілігі мен табиғат рухының арасы сабақтас алынғанын аңғарар едік. «Қар қызы» повесінде адам зауал шақ — өліммен бетпе-бет келіп барып қана өз шынайы болмысын танытатыны жөніндегі экзистенциялық пікір осы шығармада да бар. Өйткені Аспанға да, Аманға да сайтан көпірден өту шаруашылық мақсаттардан гөрі ішкі рухын сынау үшін керек. «Әркімнің алдында түптің түбінде өтпей қоймайтын «Сайтан көпірі» бар. Тек қорықпағандар ғана арғы жағалауға шығып мақсатына жетпек» [14; 248]. Сайтан көпірден өту дегеніміз — өлімге тым-тым жақын келу немесе өмірмен қоштасу. Сонда да Аспан шал мен оның баласы Аман осы бір қатерлі сынға бел буады. Бұл тұста А. Камюдің айтқанына келісеміз. Атақты жазушы: «Дело в том, что у нас нет опыта смерти. Испытанным, в полном смысле слова, является лишь то что пережито, осознанно. У нас есть опыт смерти других, но это всего лишь суррогат, он поверхностен и не слишком нас убеждает» [15; 231] - деп жазғаны бар-тын.

Аспан да «өліп-тірілуді» басынан кешіргеннен кейін өзгеріп сала бергендей, айнала дүниеге, адамдарға деген, өзіне деген көзқарасының көкжиегі кеңігендей. Экзистенциалистік таным үрдісінде адамның «өзін-өзі таңдауы», «өзін-өзі ашуы» сияқты орныққан ұғымдар бар. Бұл жөнінде Ж.П. Сартр былай дейді: «Человек находится постоянно вне самого себя. Именно проецируя себя и теряя себя вовне, он существует как человек. С другой стороны, он может существовать, только преследуя трансцендентные цели. Будучи этим выходом за пределы, улавливая объекты. Лишь в связи с этим преодолением самого себя, он находится в сердцевине, в центре этого выхода за собственные пределы» [16; 343].

Қорытынды

Мақалада Д. Исабеков, Ә. Кекілбаев, О. Бөкей сынды жазушылардың жекелеген шығармаларын талдай отырып, олардың әлеуметтік-философиялық концепцияларында экзистенциалистік ой ағымының болғандығын көрсетуге тырыстық. Әрине, 1970-80-жылдар кезеңіндегі қазақ прозасындағы

идеялық-философиялық ерекшелікті тек қана экзистенциализм сияқты ағым тұрғысынан ғана баға беру бірден-бір дұрыс жол саналмайды. Біз мәселені аталып отырған жазушылардың шығармаларындағы көп қабатты философиялық ойдың бірі ретінде қарастырдық.

Экзистенциализмді адамзаттың рухани дамуына тек қана кері әсер ететін ағым деп түсіну бүгінгі ғылым үрдісінен артта қалушылық болар еді. Бұл ағымды қолдаушылар қайта адамзат алдындағы қордаланып қалған мәселелерді меңзеді. Бұл жерде тағы да Ж.П. Сартрға жүгінейік. «Экзистенциалист охотно заявит, что человек — это тревога. А это означает, что человек, который на что-то решается и сознает, что выбирает не только свое собственное бытие, но что он еще и законодатель, выбирающий одновременно с собой и все человечество, не может избежать чувства полной и глубокой ответственности» [16; 325], - деп жазады ол.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Коссак Е. Экзистенциализм в философии и литературе / Е. Коссак. — М.: Политиздат, 1980. — 360 с.
- 2 Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер. — М.: Республика, 1993. — 447 с.
- 3 Сахарова Т.А. От философии существования к структурализму / Т.А. Сахарова. — М.: Наука, 1974. — 394 с.
- 4 Исмакова А.С. Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль (начало XX века и современность) / А.С. Исмакова. — Алматы: Ғылым, 1998. — 394 с.
- 5 Аманшаев Е. Жалғандағы жалғыздық / Е. Аманшаев // Уақыт және қаламгер: Әдеби-сын мақалалар. — Алматы: Жазушы, 1990. — Б. 89-107.
- 6 Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы / М. Әуезов // Т.1: Өңгімелер. — Алматы: Жазушы, 1979. — 456 б.
- 7 Бөпежанова Ә. Болмыспен бетпе-бет / Ә. Бөпежанова // Парасат. — 1990. — № 12. — Б.18-19.
- 8 Исабеков Д. Екі томдық таңдамалы шығармалар / Д. Исабеков // Т.1: Повестер. — Алматы: Жазушы, 1993. — 544 б.
- 9 Финкелстайн С. Экзистенциализм и проблема отчуждения в американской литературе / С. Финкелстайн; пер. с англ. Э. Медниковой. — М.: Прогресс, 1967. — 319 с.
- 10 Кекілбаев Ә. Екі томдық таңдамалы шығармалар / Ә. Кекілбаев // Т.1: Роман және повестер. — Алматы: Жазушы, 1989. — 400 б.
- 11 Әбжанов Т. Еңбектің Еңсепті «жатынуы» / Т. Әбжанов // Жұлдыз. — 1993. — № 9. — Б. 212-214.
- 12 Бельгер Г. Дала балладалары / Г. Бельгер // Ә. Кекілбаев. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Т.1: Роман және повестер. — Алматы: Жазушы, 1989. — Б. 5-14.
- 13 Фолкнер У. О литературе / У. Фолкнер // Вопросы литературы. — 1977. — № 1. — С. 197-228.
- 14 Бөкей О. Екі томдық таңдамалы шығармалар / О. Бөкей // Т.1: Повестер. — Алматы: Жазушы, 1994. — 496 б.
- 15 Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов; сост. и общ. ред. А.А. Яковлева. — М.: Политиздат, 1990. — С. 222-318.
- 16 Сартр Ж.П. Экзистенциализм — это гуманизм / Ж.П. Сартр // Сумерки богов; сост. и общ. ред. А.А. Яковлева. — М.: Политиздат, 1990. — С. 319-344.

Ж.Ж. Жарылғапов

Экзистенциалистская концепция в казахской прозе

В статье отражены основные положения экзистенциализма, который приобрел большое значение в философии и литературе в XX веке. Признаки экзистенциализма, наблюдаемые в казахской прозе начала XX века, определяются рассказами М. Ауэзова. Течение «экзистенциализм» изучается наряду с другими течениями литературы. О том, что это литературное течение оказало большое влияние на прозу 1970–80-х годов, свидетельствуют художественные произведения Д. Исабекова, О. Бөкея, А. Кекілбаева. Оценивая этапы развития казахской прозы, рассмотрено, какое влияние это течение оказало на создание литературных образов. Анализируя художественные произведения отдельных писателей, исследованы характеристики экзистенциалистской концепции в них. Сделаны новые выводы об эстетико-философском углублении казахской прозы, увеличении круга литературных образов, изменении степени художественного мышления вместе с общественным сознанием.

Ключевые слова: теория литературы, казахская проза, модернизм, литературное течение, экзистенциализм, проблема отчуждения, художественный образ, литературно-философская концепция.

Existentialist concept in Kazakh prose

The article reflects the main provisions of the current of existentialism, which acquired great importance in philosophy and literature in the twentieth century. The signs of the flow of existentialism observed in Kazakh prose of the early twentieth century are determined by the stories of M. Auezov. The course of existentialism is studied along with other literary trends. The fact that this literary trend had a great influence on the prose of the 1970s and 80s is evidenced by the works of D. Isabekov, O. Bokey, A. Kekilbayev. Assessing the stages of development of Kazakh prose, it is considered what influence this trend had on the creation of literary images. Analyzing the artistic works of individual writers, the characteristics of the existentialist concept in them are investigated. New conclusions are drawn about the aesthetic and philosophical deepening of Kazakh prose, an increase in the range of literary images, a change in the degree of artistic thinking along with public consciousness.

Key words: literary theory, Kazakh prose, modernism, literary trend, existentialism, the problem of alienation, artistic image, literary and philosophical concept.

References

- 1 Kossak, E. (1980). *Ekzistentsializm v filosofii i literature* [Existentialism in Philosophy and Literature]. Moscow: Politizdat [in Russian].
- 2 Hajdegger, M. (1993). *Vremia i bytie: Stati i vystupleniia* [Time and Being: Articles and speeches]. Moscow: Respublika [in Russian].
- 3 Sakharova, T.A. (1974). *Ot filosofii sushchestvovaniia k strukturalizmu* [From philosophy of existence to structuralism]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 4 Ismakova, A.S. (1998). *Kazahskaia khudozhestvennaia proza. Poetika, zhanr, stil (nachalo XX veka i sovremennost)* [Kazakh fiction. Poetics, genre, style (early twentieth century and modernity)]. Almaty: Gylm [in Russian].
- 5 Amanshaev, E. (1990). *Zhalgandagy zhalgyzdyq* [Loneliness in falsehood]. *Uaqyt zhane galamger: Adebii-syn maqalalar — Time and the writer: literary and critical articles*, 89-107. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 6 Auezov, M. (1979). *Zhiyrma tomdyq shygarmalar zhinagy* [Collection of works in twenty volumes] (Vols. 20; Vol 1). Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 7 Bopezhanova, A. (1990) *Bolmyspen betpe-bet* [Face to face with being]. *Parasat*, 12, 18-19 [in Kazakh].
- 8 Isabekov, D. (1993). *Eki tomdyq tandamaly shygarmalar* [Selected works in two volumes] (Vols. 2; Vol 1). Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 9 Finkelstajn, S. (1967). *Ekzistentsializm i problema otchuzhdeniia v amerikanskoi literature* [Existentialism and the Problem of Alienation in American Literature]. (Ye. Mednikova, Transl.). Moscow: Progress [in Russian].
- 10 Kekilbaev, A. (1989). *Eki tomdyq tandamaly shygarmalar* [Selected works in two volumes] (Vols. 2; Vol 1). Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 11 Abzhanov, T. (1993). *Enbektin Ensepti “zhatsynuy”* [The “alienation” of labor from Yesepa]. *Zhuldyz*, 9, 212-214 [in Kazakh].
- 12 Bel'ger, G. (1989). *Dala balladalary* [Steppe Ballads]. A. Kekilbaev. *Eki tomdyq tandamaly shygarmalar. Roman zhane povester* (Vols. 2; Vol. 1). Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 13 Folkner, U. (1977). *O literature* [About literature]. *Voprosy literatury — Questions of Literature*, 1, 197–228 [in Russian].
- 14 Bokei, O. (1994). *Eki tomdyq tandamaly shygarmalar* [Selected works in two volumes] (Vols. 2; Vol 1). Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 15 Kamiu, A. (1990). *Mif o Sizife. Yesse ob absurde* [The myth of Sisyphus. An essay on the absurd]. *Sumerki bogov — Twilight of the Gods*. A.A. Yakovlev (Ed.). Moscow: Politizdat, 222–318 [in Russian].
- 16 Sartr, Zh.P. (1990). *Ekzistentsializm — eto gumanizm* [Existentialism is a humanism]. *Sumerki bogov — Twilight of the Gods*. A.A. Yakovlev (Ed.). Moscow: Politizdat, 319–344 [in Russian].

А.Ж. Абдикадирова*

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: zharullakizi@mail.ru)

Әлібек Асқаровтың «Бір күн, бір түн» романының этнопоэтикалық сипаты

Мақалада бірнеше ғылымдар тоғысында пайда болған поэтиканың бір саласына жататын этнопоэтика туралы сөз болады. Қазіргі жаһандану заманында ұлттық бірегейлікті сақтау мәселесі өзекті болып табылады, сондықтан автор осы бағытты зерттеуді мақсат еткен және көркем туындыдағы ұлттық ерекшелікті қарастырған. Аталмыш мақалада ұлттық рух, дүниетаным, менталитет, мінез, тәрбие, құндылықтар сияқты мәселелер қамтылған. Сонымен қатар, әдебиеттің ұлттық сипатына қатысты бір-қатар ғалымдардың пікірі берілген. Мақаланың негізінде жазушы Әлібек Асқаровтың «Бір күн, бір түн» романының этнопоэтикалық сипаты айқындалған. Әдеби туындыда кездесетін таза қазаки сөз қолданыстары мен халықтық таным-түсініктің өзіндік ерекшеліктері ғылыми тұрғыда талданған. Шығарманың ұлттық болмысын танытатын этнопоэтикалық сипатымен қоса, заман шындығын бейнелейтін реалистік тұсы да көрсетіледі.

Кілт сөздер: әдебиеттану, әдебиет теориясы, көркем шығарма, поэтика, этнопоэтика, роман, проза.

Kipicne

Әрбір халықтың рухани қазынасы — әдебиеті. Жалпы алғанда, әдебиет ұрпақтан-ұрпаққа мәдениетті, дәстүрді жеткізудің ең негізгі құралы. Ұлттың мінезі, мәдениеті, салт-дәстүрі, ойы — бәрі де оның әдебиетінде көрініс табады. Ал осы белгілі бір әдебиеттің ұлттық ерекшелігін зерттеуі тиіс поэтиканың бір саласы — этнопоэтика. Этнопоэтикаға қатысты зерттеулерді В.Н. Захаров, Г.Д. Гачев, З.П. Табакова, т.б. ғалымдар жүргізді. В.Н. Захаров өз зерттеулерінде этнопоэтиканың аспектісінде ұлттық ерекшелікті қарастырады: «Этно» сөзінен басталатын әртүрлі пәндер арасында сөзсіз тағы біреуі жетіспейді — нақты әдебиеттердің ұлттық ерекшелігін, олардың әлемдік көркемдік үдерістегі орнын зерттейтін «этнопоэтика». Ол белгілі бір әдебиетті ұлттық ететін не екендігіне жауап беру керек» [1; 9].

Қазақ әдебиетіндегі ұлттық менталдылық, ұлттық код, ұлттық болмыстың зерттелу тарихы тәуелсіздік алғаннан кейін басталады. Ал оған дейін кеңестік әдебиеттануда ұлттық әдебиетке қатысты көп мәселелер бүркемеленіп, идеологиялық қысым нәтижесінде әдебиетке таптық көзқарас тұрғысынан қарауға тырысты. Алайда әдебиеттегі ұлттық болмыстың көрініс табуын зерттейтін этнопоэтика ғылымының өзекті мәселелері еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін ғана қолға алынып, зерттеу нысанына айналды. Тек қазақ әдебиетінде ғана емес, орыс әдебиетінде де осындай сипат көрініс тапты. Бұл туралы Н.В. Захаров былай дейді: «Идеологиялық себептерге байланысты кеңестік әдебиеттану орыс әдебиетінің христиан табиғаты туралы үнсіз қалды. Егер сіз кеңес дәуіріндегі мектеп пен университет оқулықтарына сенсеңіз, онда барлық ғасырлардағы орыс әдебиеті мемлекеттік істермен айналысты, ал соңғы екі ғасырда ол революциялық төңкерісті дайындап, жүзеге асырды. Орыс әдебиетінің тарихы кеңестік оқулықтарда мемлекеттің, қоғамның тарихы, таптардың саяси күресінің тарихы ретінде ұсынылды. Әрине, күрес болды, бірақ тұтастай алғанда орыс әдебиеті басқаша, христиандық сипатқа ие болды» [2].

Жаһандану заманында жұтылып кетпеу үшін ұлттық рух, ұлттық тәрбие, салт-дәстүрді сақтау маңызды, бұл тұста ұлттық болмысымызды жоғалтып алмауға әдебиеттің де көмекке келері сөзсіз.

*Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: zharullakizi@mail.ru

Зерттеудің деректері мен әдістері

Этнопоэтикаға қатысты зерттеулер Д. Ротенберг, Д. Тедлок, Д. Хаймс еңбектерінен басталатыны белгілі. Мақалада этнопоэтика ұғымын зерттеуші В.Н. Захаровтың, қазақ мифологиясын зерттеген С. Қондыбайдың ғылыми еңбектері негізге алынған.

Зерттеудің негізгі материалдары «Кешегі күннің хикаясы» кітабы мен әдебиеттану ғылымындағы этнопоэтикалық зерттеулер. Осы мақалада жазушы Әлібек Асқаровтың «Бір күн, бір түн» романының этнопоэтикалық сипаты анықталады.

Мақаланың негізгі әдісі көркем шығарманы этнопоэтикалық талдау және этнопоэтизмдерді табу болды. Осындай талдаулар әр ұлттың ерекшелігін әдебиетінен тауып, көрсету үшін қолданылады. Романның этнопоэтикалық сипатын талдау үшін салыстырмалы, сипаттамалық, герменевтикалық әдістер пайдаланылды.

Нәтижелер мен олардың талқылануы

Әлібек Асқаровтың «Бір күн, бір түн» шығармасында дәуір шындығы суреттелген. Жазушы кейіпкерлері шынайы өмірдің өзінен алынған, оқиғалары барлығымызға етене таныс. Қоғам тынысын танытатын эпизодтар көптеп кездеседі, бұл шығарманың реалистік сипатын көрсетеді. «Реалистік шығарма деп біз өмірді шындыққа жақын бейнелейтін шығармаларды айтамыз» [3; 334].

Роман аты айтып тұрғандай, бір күн, бір түннің ғана оқиғасын қамтыса да сол кезеңнің шындығы ашылады. Туындыда қала өмірі де, ауыл өмірі де суреттеледі. Оқиға бас кейіпкердің әскерді бітіріп, Алматыға келіп жоғарғы оқу орнына емтихан тапсыруынан басталады. «Өз Отаныңыздың тарихын білмейсіз. Масқара!» [4; 7] деп құлатып жіберген қасқа бас профессор есінде қалыпты (сондағы келген сұрағы Иван Болотников көтерілісі болатын). Енді жаңа өмір бастаймын, оқу да, әскер де тамам деп ауылға қайтпақшы болып, автобус аялдамасына келеді. Мұнда 32-автобусты сарыла күткен жұрттың ішінен насыбайшы ағаймен екеуара диалогта қала транспортының жүру кестесіндегі заңсыздықтар, бетімен кеткендік (жүргізушілер домино соғып жатыр) әшкереленеді. Сол ағайдың аузымен айтылатын ащы шындық мынадай: «Қырық құбылған ала құйын заманға тап болдық. Әр кемелдің бір зауалы болатын шығар тегі. Әйтпесе қаншама ұрпақ жалаң батырлыққа салып кеуделерін оққа тосты. Содан не тапты? Бәрінің басы кетті. Біз қалдық, міне, не басшы жоқ, не қосшы жоқ, өңкей әңгүдік. Көшелі сөз айтар көсемге зармыз бұл заманда. Бәріміз рухани қотыр, *сортақым* тобыр боп қалдық. Бір нәрсені көңілге буып, көкірекке түйер жан таба алмайсың...» [4; 11]. Әрі қарай ауылда өскен бас кейіпкеріміз Базарқанның мектептен соң екі жыл комсомол жастар бригадасында қой баққанын айтқан кезде: «Ендеше, інім, біз де сол бір *отар қой* сияқтымыз... Біз жазғанға қойшы көп қой» [4; 12] деп астарлап сөйлеп кеткен ағайдың сөзін жас жігіт мылжыңдыққа саяды. «Солай, бауырым. Менің жасыма келгенде сен де ойшыл болуға мәжбүрсің. Алағай да бұлағай мына заманға қараймын да мен *тамыры шірі бастаған алып бәйтеректі* елестетемін. Ал тамыры шіріген *ағаш* түбінде бір құлайтыны анық!», «Өкініштісі сол ол ағаштың құлағанын біз көрмейміз... Жассыңдар ғой, бәлкім мына сендер көріп қалуларың мүмкін» [4; 12] деген сөздері автордың нені меңзеп отырғанын аңғартқандай (КСРО-ның құлауы). Автобустан түсіп қалған осы ағай басты кейіпкерімізге өзінің ауылындағы мұғалімі «география ағайға» қатты ұқсап кеткендей болады. Курстастарымен теплоходта Жерорта теңізін аралап, Босфор, Эгей, Грекия, Италия, Гибралтар, Испания, Франция, т.б. адамзат өркениетінің алтын бесігі болған жерлердің мәдениетін, тұрмысын, сән-салтанатын оқушыларына мақтанышпен әңгімелеп беретін сол Смағұл мұғалімі аяқ астынан бір-ақ күнде көшіп кеткен, қайда кеткенін ешкім де білмеген (капиталистік елдерді мақтағаны үшін КГБ соңына түсіп, жер аударып жіберген екен). Сол ағайымен кейін вокзалда кездескенде азып, ішіп кеткен түрін көреді. Кеңес еліндегі сөз бостандығы, «демократияның» бір көрінісі деуге болады, тіпті шет елдерді мақтауға да болмайды.

Осындағы «*қойшысы көп отар қой*», «*тамыры шірі бастаған алып бәйтерек*» бізге көп нәрсені аңғартқандай: КСРО — алып ел, 15 одақтас республикалар — отарлары іспетті. Автор мұнда таза қазақи ұғымдар «*алып бәйтерек*», «*отар қой*» сөздерін әдейі қолданған.

Түркі мифологиялық және этнопоэтикалық дәстүрінде «*ағаш*» ұғымына байланысты маңызды белгілердің бірі ағаш жанды бейнеде суреттеледі. Мысалы, Қорқыт ата кітабында «*ағаш*» бірнеше жерде кездеседі. «Қазан-Салордың ауылын жау шапқаны туралы жырдаң» үзінді келтіретін болсақ: «Ораз: «О, гәуірлер, тәңіріден басқа сенерім жоқ, қасықтай қанымды қиындар. Мынау дар ағашымен тілдесуге пұрсат беріндер», - деді. Сөйтіп, ол қу ағашқа қарап, дауыстап сөйлей бастады. Тыңдаңыз, хан ием, ол не айтқан екен: «Атың ағаш десем, шамданба, ағаш! О, Мекке мен Мәдиненің есігі болған

— ағаш! Құдаймен тілдескенде, Мұсаның асасы болған ағаш! Үлкен дарияларға көпір болған — ағаш! Қара теңізге қайық болған — ағаш! Ерлердің ері Әлидің дүлдүліне ер болған ағаш! Зұлпықарға сап болған — ағаш! Хасан мен Хұсайнға бесік болған — ағаш! Ерге де әйелге де қатер болған — ағаш! Басыңа қарасам төбең көрінбес — ағаш! Төменге қарасам тамырың көрінбес — ағаш! Мені саған асар болса, құлап түс, ағаш! Құлап түспесең, мен үшін жазанды тартасың — ағаш! Сен біздің халқымызға керек едің — ағаш! Үндістаннан алып келген қара құлдарыма бұйрық берсем, ол сені турап, шөпшек қылар — ағаш!», - деді» [5; 29]. «Төбекөз дәуді өлтірген Бисат туралы жырда» да «ағаш» ұғымын кездестіреміз: «Анамның атын сұрасаң — қатты ағаш. Әкемнің атын сұрасаң — қарлары арыстан, өз атым — Арузұлы Бисат», - деді» [5; 96].

С. Қондыбай өзінің «Арғықазақ мифологиясы» еңбегінде былай деп жазады: «бәйтерек — ғаламдық ағаш — мифтік ғалам моделінің бір варианты, оның түбінде киелі (сакралды) процестер өтеді» [6; 476]. «Өсіп тұрған ағаш — тек қана «ғаламдық ағаш» деп атала бермейді; ағашқа қатысты мифологиялық таным берген басқа да мифтік функциялар, тиісінше — басқа атаулар да бар. Солардың бірі — «ғұмыр ағашы», яғни өмірді, тіршілікті сақтайтын, өмірді беретін немесе жарататын ағаш. Бұл да — ғаламдық ағаш, тек басты назар оның «өмір беру» функциясына түсірілген. Сонымен өмір ағашына мынадай қасиеттер мен функциялар берілген.

1. Ол — жаратушы құрсақ, Ұлы-ана. Яғни ағаш ұрғашы әйел кейпіне ие болады.

2. Ол — өмір қоймасы, яғни осы ағашта (бұтағында, жапырағында, т.б.) адамның (жалпы тірі пенделердің) жаны, оларға тіршілік беруші алғыжан (ұрық) сақталады. Ағаш ұрықты (жанды) белгілі бір әдіспен таратады.

3. Ол — өмір уақытының (жалпы уақыттың) тіркеушісі (фиксаторы). Ол кімге қанша уақыттық ғұмыр берілгендігін, қандай тіршілік берілгенін белгілейді, қадағалайды, болған істі тіркеп отырады.

4. Ол — адамның арғы бабасы» [6; 477].

Ағаштар мен өсімдіктер туралы этнопсихологиялық түсініктер түркілердің өмір, кеңістік және уақыт туралы түсініктеріне терең енген. «Ағаш» символы түрік шаманизмінің, мифі мен фольклорының, этнографиясының, халық шығармашылығының өзегі болып табылады. Сондықтан түркі мифологиялық жүйелерін зерттеуде «ағаш» символын түсіндіру ерекше мәнге ие. Ағаш туралы мифологиялық идеялар түрік этнографиясы мен наным-сенімдерінде кеңінен көрінеді. Якуттарда қайың ағашы жер рухының панасы болып саналды. Алтайлықтар ағашты тіршілік иесі ретінде қарастырып, ағаштың рухына сиынып, оны құрбандыққа шалды. «Ағаш» ұғымына байланысты түрік мифологиялық және этнопоэтикалық дәстүріндегі осындай маңызды белгілердің бірі — қалың ағаш. Қалың ағаштың тамыры жер асты әлемі мен өткенді, бұтақтары аспан мен болашақты білдіреді. Ағаштың кеуіп кетуі ұрпақтың өлуін, тұқымның өлуін, ал ағаштың тіршілік етуі, керісінше, өмірді, тіршілікті білдіреді. Қазақ ұлтында да осыған ұқсас ұғымдар көптеп кездеседі, аталған шығармадағы «алып бәйтеректі» соның бір көрінісі деп білеміз.

Теміржол вокзалындағы буфетшіден «сүт қосқан шай» сұраған басты кейіпкеріміз қара шайды сораптап отырып: «Апырмай, осы сатушы атаулы неге бүйтіп кісікиіктенеді екен, деп қайранмын. Бірдеңе сұрасаң болды жаңағыдай шаң-шұң бөлеге қаласың. Нақақтан-нақақ ұрыс естисің... Бұларға жақ ашып үндемеу керек, артық сұрамау керек, жоқ нәрсені әсте сұрамау керек. Алар затыңды ың-шыңсыз, үн-түңсіз ал да, жайыңа кет. Болмаса жылқыдан торы, қойдан жуас мен құсап тып-тыныш отыра қал» [4; 17] деп, сол кездегі сауда орындарындағы тәртіптің, сауда этикасының жоқтығы туралы толғанады. Автор тіліндегі «кісікиіктенеді», «жылқыдан торы, қойдан жуас» деген ұғымдар — таза қазаққа ғана тән ұғымдар.

Қаладағы бір күнін қалай өткізсем екен деп ойланып тұрған басты кейіпкердің есіне ауылда жүргенде қол жетпес армандай болған көркемсурет галереясы түседі де, сонда келеді. Ауыл кітапханасы жаздырып алатын «Огонек» журналында суретшілердің шығармаларының көшірмелері басылып тұратын. Сол суреттер басылған парақтарды жыртып алып жинап жүретін кейіпкеріміз соларды тамашалап, ғажайып әлеммен сырласатын еді. Сол картиналардың өзін түпнұсқадан көру жер мен көктей екі дүние екеніне көзі жетіп, галереядағы тек қазақ көркемөнері орналасқан залда Телжановтың «Атамекенін» тамашалап тұрғанында бұйра бас жас жігіт Нұртаймен танысады. « — Типтік бейне ғой... Суретші ескі мен жаңаның тоғысын, қазақ даласына келген жаңалық лепті бейнелеген, - деп бұйра бас картинада көтерілген тың мен көкжиекте түтіні будақтап кетіп бара жатқан пойызды алақанымен нұсқап өтті» [4; 21]. Нұртайдың бұл сөзі көкірегі ояу, жүрегінде бір ұшқын бар бала екенін аңғартқандай.

Романның келесі беттерінде сол пойыз арқылы қазақ даласына келген «жаңалықтарды» (арақ-шарап сататын дүкендер, парк, сырахана алдындағы қара-құрым кезектер, т.б. көріністер) автор алуан түрлі кейіпкерлер арқылы тәптіштеп бейнелеген. Кезекте тұрған қалың нөпірді топтап суреттеу де, соның ішінен даралап суреттеу де баршылық. Мысалы, арақ-шарап дүкенінің алдындағы адамдардың ішінен *бауыздау құдасы* келіп қалып, арақ алуға келген жігіт ағасының өтінішіне кезектегілер «*қотандарына оқыста ит-құс түсіп кеткендей*, кезектегілер бірінен-соң бірі ырғайттап, қолдарын сермеп, шулап ала жөнелісті» деп сықақтайды. Тағы да қазақи сөз қолданыс, қазақи ұғым. Ал немересі алғаш мектепке бару қуанышын атап өту үшін екі шөлмек алмақшы болған кеудесі орден мен медальға толы ардагердің «үйге дастархан жайған соң шөлмексіз болушы ма еді бұл күнде» [4; 28] деген сөзі де орыс арқылы қазақ даласына келген «жаңалық лебін» аңғартқандай. Сол арақтан азғындаған топтың психологиясын да автор бас кейіпкеріміздің көзқарасымен былай суреттейді: «Мен неге ұқпайын, ұқтым, әрине! Бірақ сол үшін мына көпшіліктің ала тайдай бүлінгеніне қайран болып шегіне бердім. Көздеріне күйік болатындай дәл осы арада мен бұларға не істеп қойдым? Маған мұншалық өршеленгендері несі? Құдды бір қабаған иттер сияқты ғой... Қарғыбауларын шешіп жіберсе — атылып келіп бәрі мені жүндей түтуге бар. Жалғыз саптаяқ сыраға бола өстіп айғай көтеріп адамды нақақ жәбірлеуге бола ма екен! Мен момын шығармын, тіпті көнбіс көк есек шығармын, бірақ бүйтіп намысыма қамшы баса берсе мынау тер сасыған қалың нөпірді қанға бояп барып, қолдарында өлуге әзірмін!» [4; 33]. Осылайша қазақ жігітінің ар-намысты бәрінен жоғары қоятынын, ол үшін өлуге де бар екенін көрсетеді. Кәсіпсіз бос жүрген «*сойдауыттай*», «*соқталдай*» азаматтарды көргенде «бұл сырахана дегенің құдай атқан жер екен ғой!» [4; 33] деп қорытындылайды.

Түрлі өркениеттер тоғысқан қалада, орыс тілді ортада өскен ұрпақтың бойында қазақи ұлттық қасиеттер толық қалыптаспайды, сондықтан да таза қазақи мінезді, болмыс-бітімді қала тіршілігінен емес, ауыл өмірінен, ауыл адамдарынан көбірек байқаймыз. Мысалы, скверде кездескен жалбыр шашты ақын Пернебектің кейіпкеріміз Базарқан туралы айтқан «Абитуриент пе десем, одан гөрі ересектеу көрінесің. Әйтеуір кім болсаң да, бауырым, өн бойыңнан ауылдың иісі аңқып тұр. Аңқып емес-ау мұңкіп тұр» [4; 35] деген сөзі де, ал өзі туралы айтқан «Біз ауылдан адасып қалған қазақтың біріміз. Сосын да шабытымыз шабысты емес. Оқтын-оқтын шабысымыздан жаңылып қаламыз, сүріншекпіз!» деген таза қазақи болмыс-бітім туралы айтқандары романның этнопоэтикалық сипатын айқындап тұр.

Бұл күнде ішкілікке салынып кеткен ақын Пернебектің басындағы жағдайлар — генерал Сағадат Нұрмағамбетовті генерал-полковник деп жазып жібергені үшін цензура «қазақтан ондай генерал шықты деген — саяси қателік» деп тұжырым жасап, жұмыстан қуып жіберуі, дайын тұрған өлеңдер жинағын Ленин туралы, партия туралы, кеңес азаматтарының ерен еңбегі туралы, коммунистік қоғамның жарқын болашағы туралы өлеңдер жоқ деп қолжазбасын кітап етіп бастырмай қою да сол дәуірдің шығармашылық адамдарының басындағы шындық еді.

Басты кейіпкер Базарқанның Забайкальенің ит өлген түкпірінде өткен әскери өмірі лирикалық шегініс арқылы беріледі. Екі жыл әскерде де, бір жыл прапорщиктің оқуында жүргенде де туған ауылын сағына береді. Бірде «самоволкаға» қашып кетіп, оның жазасын өтеуден рота командирі Бауэр деген неміс жігітінің көмегімен әзер құтылады.

Скверде отырған Базарқанға жүз сомға джінсы сататын алаяқ жалтаңкөз жігіт те, аяғын тістеп алатын қара қанден де, оның иесі де, газвода автоматының жалғыз стақанын ұрлап кететін екеу де, су ішуге келген қыз жетектеген әйел де, кезектесіп өтіп жатқан кадрлар сияқты әртүрлі әсер қалдырады.

Сквердегі орындықта ұйықтап қалған абитуриент қызға қарап отырып Базарқан қыздар, махаббат туралы әртүрлі ойға беріледі. Шын ғашықтық дегенді бастан өткермеген ол асқақ та таза махаббат жолында құрбан болғысы келеді. Бірақ ондай заман қайда, олардың дәурені өткен. Ұлы махаббаттар тек күреспен келетініне көзі жеткен Базарқан қыздарды өзінің ауылындағы идеалы Қанағат мұғалимасымен салыстырады да ешқайсысын жақтырмайды. Жалпы ауыл жігітінің махаббат, сүйіспеншілік туралы: «Біреудің жүріп жүрген қызына көз тастап қырындау — сүйекке таңба, кешірілмес күнә, сатқындық. Ер-азамат ондай пендешіліктен жоғары тұруы тиіс, ондай опасыздыққа ешқашан бармауы тиіс. Өйткені жігіттердің баршасы өзінің ауылдастарың, үй іргелес, қой қоралас. Бірі дос, бірі аға, бірі іні. Сенің бөтен ниетіңді соның біреуі болмаса біреуі сезіп қалса — қарабет болғаның, азаматтық беделіңнің жер болғаны, аяққа тапталғаны. Өйтіп маскараға ұшырағанша көзінді құрт, қараңды батыр, ауылдан мүлдемге жоғал. Бұл біздің ауыл жастарының жазылмаған моральдік кодексі болатын» [4; 53] деп қазақ жігітінің махаббатқа деген көзқарасын, ұстанымын білдіреді. Оның дәл осы ұстанымын мейрамханада кездескен қыз Заринаға қатысты әрекетінен көреміз. Бірге келген жігіті

Русланды елемей, Базарқанды қайта-қайта биге шақырып «Сен шығарып сал. Я так хочу!» [4; 81] деп жабысқан қызға ақылын айтып, райынан қайтарады. Ал әскерге кетпекші болып жүргенде ауылға келген қонақ қыз Манараны ұнатып қалып, екі-үш күн кездескен соң, соңғы күні «Манара мені екі жыл күтемін деп уәде берші» деген сөзіне қыз «Сіз жалған сөйлеп тұрсыз. Сіз мені сүймейсіз, сөйте тұра өтірік уәде берген боласыз» деп жігіттің сөзінің бәрі жалған екенін бетіне айтады. «Сіз, ағай, тас санасаңыз, мен құм санаған жанмын. Үш-төрт күн ермегіңізге жараған екенмін, енді мені бүгін үйге қайтарыңыз. Тым болмаса көңілімізде жамандық емес, бір-бірімізге деген әдемі әсер қалсын» [4; 59] деп жігітті қатты ұялтады. Нағыз қазақ қызының мінезі, сөзі осылай болса керек. Көркіне ақыл-парасаты сай Манара Заринадан анағұрлым биік тұр.

Көшеде асықпай жаяулап келе жатқан Базарқан жолда кездескен «Келешегінді қолмен қойғандай айтып берейін» деген сыған қызға алданып, 25 сомынан айырылып, қызды қуамын деп өзі машинаның астына түсіп қала жаздап әзер құтылады. Бұл оқиға да көшеде аңқау ауыл адамын алдап соғатын небір кулар қаптап жүрген сол заманға тән шындықтың бір көрінісі.

Ақыры мейрамханаға жеткен Базарқанның даяршыға «Кеспе көже болса» деп тапсырыс беруі, екеуі біраз тәжікелесіп, «ішімдіксіз болмайды» деген соң «Талас» портвейнін алуы — оқырманның күлкісін келтіретін жайттар. Қала ресторанын көрмеген ауыл жігітінің аузына неге «кеспе көже» бірінші түседі? «*Сүт қосқан шай*» да, «*кеспе көже*» де қазақтың көп тұтынатын тағамдары ғой.

Мейрамханаға жайғасқан кейіпкеріміз үстелдерде отырған адамдардың бет-жүзіне зер салып, өзі айтпақшы, «әлдебір типтерді» іздей бастайды. Автор бұл жерде даралап мінездеу, топтап мінездеу түрлерін кеңінен қолданады. Небір типтерді суреттейді. Мысалы, таяу үстелге жайғасқан тарғыл бет еркек пен бадырақ қыз туралы «*сырдың суы сирағынан*» деп, мына өмірдің серкесі өзі санайтын «*шырғасы берік шылқыған дөкей*» [4; 66] десе, қызды киген киім үлгісі, «көз арбаған күлкісі қалада өскен кермиық бикеш екенін әйгілеп тұр» [4; 66] деп мінездейді. Немесе қарсы бетке жайғасып жатқан үш еркектің біреуі «қолын олай да, бұлай да сермеп, *түкірігі шашырап жараған бурадай* жұлқынады... *маң далада мал айдап жүргендей*» деп сықақтайды. Немесе қарсы үстелге жайғасқан үш келіншекті «бет-жүзін опалап қойқан қаққан үш келіншек» деп алып, олардың абысындар екенін, бір ауданның мықтыларының нақсүйерлері екенін, ауданға келген қымбат заттарды қылдай бөлісіп алудың жоспарын құрып жатқандарын аңғарады. Бұл да қолындағы ақшаңа жақсы зат не киім сатып ала алмайтын, бәрі астыртын сатылатын сол дәуірдің бір шындығы. Кейіпкеріміз Базарқан арқа тұсында отырған төрт жігітті «*бәйге атындай* аңқылдаған көңілді топ» деп алып, орталарындағы композитор жігіттің шетелден елге қайтарда рұқсат етілген 50 доллары жетпей КСРО елшілігінде қызмет істейтін ағайдан 20 доллар сұрап алып екі кассеталы магнитофон сатып алу оқиғасы, ал Мәскеуге келген соң «сіз 50 доллардан артық зат алуға қақыңыз жоқ, бұл советтік өмір салтына жат қылық» деп тәркілеп алып қалуы сөз болады. Ол қоғамда осындай да сорақылықтар болған. Осылай әркімге сын көзімен қарап отырған кейіпкеріміз бір сәт «Елді мінеген не тең еді, одан да өзіңнің пұшайман халінді ойласаңшы» [4; 73] деп мұңға батады. 24-ке келіп соқталдай азамат болғанша түк бітірмегеніне өкінеді. Кешелі бері «жұмақ қала» Алматыда көргендері мен естігендері кейіпкердің қала туралы пікірлерін айтарлықтай өзгеріске ұшыратады. «Құрысын бәрі, ауылға қайтам! Түтін сасыған мынау қапырық қаладан зерігіп кеттім. Маған қала емес, сайын дала, салқын самал керек. Көкіректі кере дем алатын еркіндік, кендік керек. Қалада жүрген соңғы бір ай менің тынысымды тарылтып, кеудемді қысып жіберді. Барар жер, басар тауымды шектеп, өрісімді қысқартты. Таудан құлап аққан мөлдір бұлақтай сезінуші едім өзімді, енді қарашы, лайланып бара жатқандаймын. Бүйткенше экологиялық тазалығымды сақтап қалайын. Жанның да тазалығын, тәннің де тазалығын...» [4; 83] деген қорытындыға келеді. Өз өмірі туралы ойланғанда қалғып-шұлғып жарты күн партада отыратын мектептегі өмір, ұшқыш болсам деп армандап жүргенде он жылдықты бітірген аттестатын да бермей, Қазақстандағы қой басын 50 миллионға жеткіземіз деп, партия мен өкіметтің саясатын орындау жастардың патриоттық парызы деп көнбесіне қоймай, шопандар бригадасында қой соңында өткен екі жыл өмір, одан кейінгі басында билігі жоқ солдаттық бейшара өмірден кейінгі прапорщиктің алты ай оқуы, армиядан қуылу — осының бәрі «өмірде бір нәрсені қанағат тұтып, әлі күнге тұрақтай алмай жүрген» жас жігіттің өмірі, бас еркі, құқы тапталған өмір. Бұл — сол кездегі кеңестік өмір шындығы, отарлық құлдық сана көріністері. Тіпті мына бір оқиғада ұлттық кемсітушілік анығырақ көрініс тапқан. Ресейде әскерде прапорщиктің оқуын оқып жүргенде кафеде 5-6 жас лейтенанттармен кездесіп қалады. Автордың суреттеуінде «бәрі де аузын үріп, аяғын сыпырып мәпелеп өсірген қаланың бозөкпелері сияқты». Солардың «прапорщик жолдас, бізге қосылыңыз, тост айтыңыз» дегендеріне бұл арақ ішпейтіндіктен келе қоймап еді, араларындағы біреуі «бұл азиат бізді менсінбеді!» десе, Костя дегені «жалпы

азиаттарға әскери форма үйлеспейді... жалпы сізге армия не теңіңіз? Бүйтіп армияны масқараламаңыз, білдіңіз бе?» [4; 96-97] деп намысына тиіп, төбелес шығады. Офицерге қол көтергені үшін армиядан қуылып кете барады. Романда ірілі-ұсақты осындай оқиғалар, оған қатысатын кейіпкерлердің әрекеттерімен қоса, кейбір бейнелер де дараланып көрсетіледі. Мысалы, қыз алдағыш Жандарбекті Базарқан «албастының тонын жамылған адам кейпіндегі хайуан еді» деп суреттейді. Тынық мұхитта теңізші болған Жандарбек бірде Гибралтардың не екенін білмей таңғалдырса, шөпші жігіттер арасында қыз-келіншектің жүрегін арбап алатын «Дон Жуан» жігіт ретінде танылған. Талай қызды алдап жүрген ол бәстесіп торына бұлардың идеал санап жүрген Қанағат мұғалімін де түсіргенін естігенде Базарқан төбелес шығарады. Мұғалималарының бұл ауылдан тездетіп көшіп кетуінің себебі де осы екен.

Ал галереяда кездескен аңқылдаған аккөңіл Нұртай керісінше ата-анасының «үйлен-үйлен» деуімен танысқанына бір-ақ апта болған Жәнияға үйленбекші болып келгенде «бұйдалы ботадай соңыңнан еріп кете береді дейсің бе?», – деп көнбей қойған соң, әкесінен қорыққанынан көрші ауылдың қызы Қарлығашты алып қашады. Бірақ әкесінің «маған зорлықпен келген келіннің керегі жоқ!» деген сөзінен кейін оны апарып тастайды. Соңында бұл екеуі түсіністік тауып қосылады. Романда қазақ арасында кездесетін қыз алып қашу оқиғасы да осылайша көрініс тапқан.

Қорытынды

Бір демде теп-тез оқылатын бұл роман бас кейіпкер Базарқанның басынан кешкен оқиғаларын өз аузымен баяндау түрінде жазылған. Небәрі 24 жастағы жігіттің өмірден көргені, көкірегіне түйгені, алған әсерлері шынайы суреттеледі. Әскерден соң Алматыға келіп, жоғарғы оқу орнына емтихан тапсырып құлап қалғаннан кейін ауылына кетпек болған ол бір күн, бір түнін қалада көшеде өткізеді. Теміржол вокзалына бармақ болып аялдамада 32-автобусты күткенінен бастап түрлі адамдар мен типтермен кездеседі, тілдеседі, бақылайды, өзінше ой түйеді. Аялдамада кездескен насыбайшы ағайдың кеңестік өмір шындығы жайлы *ала құйын заман* туралы, *тамыры шіріген алып бәйтерек*, *бір отар қой* туралы айтқандары осы романда символдық қызмет атқарып тұр. Осы шындық романның өн бойында жеке кейіпкер тағдыры немесе топтың іс-әрекеті арқылы ашылып отырады. Осылайша автор жеке адамның тағдыры арқылы заман, қоғам шындығын ашуға тырысады. Жалпы жазушының сөз қолданысы, тілінде таза қазақи тіркестер, салыстыру, теңеулерге мысалдарды көптеп табуға болады. Кейбір кейіпкерлердің іс-әрекеті, таным-түсінігі де қазақ ұлтына тән мінездер арқылы көрініс тапқан. Мысалы, буфеттен сүт қосқан шай, мейрамханадан кеспе көже сұрау, қыз алып қашу, тағы басқа әрекеттер. Әлібек Асқаровтың «Бір күн, бір түн» туындысында осы сияқты қазақ ұлтының дүниетанымына тән менталитеттің, ұлттық мінездің көріністері кездеседі.

Қазіргі таңда ұлттық әдебиетіміз жанр жағынан да, тақырып пен идея, сюжет жағынан да толысқан. Жаһандану заманында мәдениеттегі, әдебиеттегі ұлттық ерекшелікті зерттеу мәселесі өте маңызды, көптеген ғалымдардың бірқатар еңбектері осы мәселеге арналған. Сондықтан да осы мақалада жазушы Әлібек Асқаровтың романында кездесетін этнопоэтизмдерді, шығарманың этнопоэтикалық сипатын талдауға тырыстық.

Қорыта айтар болсақ, этнопоэтикалық зерттеулер әдеби шығармалардағы ұлттық болмыс, ұлттық мінез, рух пен таным-түсінікті терең тануға жол ашады. Шетелдік әдебиеттануда этнопоэтикалық зерттеулер әртүрлі ғалымдар тарапынан жүргізілген, ал қазақ әдебиеттану ғылымында бұл салаға тәуелсіздік алған кезден бастап ден қойылды. Сондықтан да бұл бағыттағы ғылыми ізденістер әлі де толық зерттеуді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Захаров В.Н. Русская литература и христианство / В.Н. Захаров // Проблемы исторической поэтики: сб. науч. тр. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 1994. — Вып. 3. — С. 5–11. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://poetica.pro/journal/article.php?id=2370>.
- 2 Захаров В.Н. Православные корни русской классической литературы / В.Н. Захаров // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2008. — № 4. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Zakharov/>.
- 3 Нұрғали Р. Шығармалары [8 томдық]: Т. 7. / Р. Нұрғали. — Астана: Фолиант, 2013. — 416 б.
- 4 Асқаров Ә. Кешегі күннің хикаясы / Ә. Асқаров. — Алматы: Атамұра, 2008. — 200 б.

- 5 Қорқыт ата кітабы. Оғыздардың батырлық жырлары: Эпос / Орыс тілінен ауд. Ә. Қоңыратбаев, М. Байділдаев. — Алматы: Жазушы, 1986. — 128 б.
- 6 Қондыбай С. Арғызақ мифологиясы: 4-кітап / С. Қондыбай. — Алматы: Дайк-Пресс, 2004. — 504 б.

А.Ж. Абдикадинова

Этнопоэтический характер романа Алибека Аскарова «Один день, одна ночь»

В статье речь идет об этнопоэтике, относящейся к одной из областей поэтики, возникшей на стыке нескольких наук. В современную эпоху глобализации проблема сохранения национальной идентичности является актуальной, поэтому автор стремилась изучить это направление и рассмотрела национальную специфику в художественном произведении. С этой целью освещены такие вопросы, как национальный дух, мировоззрение, менталитет, характер, воспитание, ценности. Кроме того, приведены мнения ряда ученых относительно национального характера литературы. На основе статьи определен этнопоэтический характер романа писателя Алибека Аскарова «Один день, одна ночь». В литературном произведении научно проанализированы казахские словоупотребления и специфические особенности народного познания. Наряду с этнопоэтическим характером произведения, отражающим национальную идентичность, продемонстрирована реалистическая сторона, отражающая реалии времени.

Ключевые слова: литературоведение, теория литературы, художественное произведение, поэтика, этнопоэтика, роман, проза.

A.Zh. Abdikadirova

Ethnopoetic character of Alibek Askarov's novel «One day, one night»

This article will focus on ethnopoetics, which belongs to one of the fields of poetics that arose at the junction of several sciences. In the modern era of globalization, the problem of preserving national identity is relevant, so the author sought to study this direction and considered the national specifics in the work of art. This article highlights such issues as national spirit, worldview, mentality, character, upbringing, values. In addition, the opinion of a number of scientists regarding the national character of literature is given. Based on the article, the ethnopoetic character of the novel by writer Alibek Askarov «One Day, one night» is determined. The literary work scientifically analyzes purely Kazakh word usage and specific features of folk knowledge. Along with the ethnopoetic nature of the work, reflecting national identity, the realistic side, reflecting the realities of the time, is demonstrated.

Key words: literary criticism, literary theory, fiction, poetics, ethnopoetics, novel, prose.

References

- 1 Zakharov, V.N. (1994). Russkaia literatura i khristinstvo [Russian literature and Christianity]. *Problemy istoricheskoi poetiki — Problems of historical poetics: sbornik nauchnykh trudov* (Vol. 3). Petrozavodsk: Izdatelstvo Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta. Retrieved from <https://poetica.pro/journal/article.php?id=2370> [in Russian].
- 2 Zakharov, V.N. (2008). Pravoslavnye korni russkoi klassicheskoi literatury [Orthodox roots of Russian Classical Literature]. *Informatsionnyi gumanitarnyi portal «Znanie. Ponimanie. Umenie» — Information humanitarian portal «Knowledge. Understanding. Skill»*, 4. Retrieved from <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Zakharov/> [in Russian].
- 3 Nurgali, R. (2013). *Shygarmalary [Works]* (Vols. 1-8; Vol. 7). Astana: Foliant [in Kazakh].
- 4 Asqarov, A. (2008). *Keshegi kunnin khikaiasy [The story of yesterday]*. Almaty: Atamura [in Kazakh].
- 5 Qonyratbayev, A. Baidildaev, M. (Trans). (1986). *Qorkyt ata kitaby. Ogyzdardyn batyrlыq zhyrlary [The book of Korkyt Ata. Heroic poems of the oghuzs]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 6 Qondybai, S. (2004). *Argyqazaq mifologiasy [Mythology of proto-Kazakh]*. (Vols. 1-4; Vol. 4). Almaty: Dayk-Press [in Kazakh].

И.Г. Минералова¹, К.Р. Нургали^{2*}¹Московский педагогический государственный университет, Москва, Россия;²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан(E-mail: ig.mineralova@mpgu.su, nurgalik1@mail.ru)

Детские писатели-классики XX века: синтез жанров в формировании ценностной системы координат

В статье рассмотрена проблема синтеза искусства и внутрилитературного синтеза в динамике развития детской литературы в XX веке. Показано, как доминантные тенденции в культуре, вообще, в художественной словесности рубежа XIX–XX веков реализуются в детской литературе, в книгах для детей XX века. Именно поэтому цель данной работы — определить соединение каких жанров и жанровых форм стали наиболее продуктивными в художественном формировании духовно-нравственных приоритетов для становления личности, объединение каких приемов позволяет сформировать идеал, пример для подражания для ребенка и подростка. Предметом статьи выбран комплекс художественных приемов, который указывает на роль взаимодействия жанров и конвергенцию жанров изобразительного искусства и литературы в книгах для детей и подростков, которые стали определяющими в XX веке, при этом они прогностичны и необходимы для развития современной детской прозы. Итогом данной статьи является четкое определение приемов, стремящихся к синтезу в детской прозе, которые побудили детей с интересом читать произведения, адресованные им. Несомненно, важно указать на эффективность тех процессов, которые происходили внутри словесности для детей, а также как эти приемы способствовали формированию новых синтетических жанров в культуре детства.

Ключевые слова: синтез жанров, внутрилитературный синтез, конвергенция, образ идеи, идеал, портрет героя, семантика имени.

Введение

XX век русской литературы, многогранный, богатый талантами, именно на рубеже XIX–XX веков, обратившийся к синтезу искусств, самым выразительным образом проявил себя и в художественной словесности, адресованной детям. Несомненно, синтез искусств в детской литературе проявил себя по-особенному, прежде всего, потому, что всякий писатель, пишущий для детей, должен представлять себе адресата, а адресатом зачастую становились дети самих писателей. Так, К.И. Чуковский, бывший журналистом, переводчиком с английского, человеком, увлеченно изучавшим Н.А. Некрасова, пишет замечательную сказку «Цыпленок». Другие произведения (и прозаические, и стихотворные) побуждали его размышлять о том, что первостепенно в детской книге, в детском произведении [1; 481–485]. Конечно, К.И. Чуковский был не зачинателем, а продолжателем важных традиционных жанров и жанровых форм в развитии детской литературы. Ко времени 1910-х годов в России сложилась самостоятельная книжная культура [2]. Сегодня трудно представить книгу, адресованную ребенку или подростку не иллюстрированной, но культура иллюстрации разнообразна уже к началу XX века. Несомненно, апробация иллюстративного материала осуществлялась и в детских журналах [3], и в театральных постановках для детей, и в еще большей степени в опытах мультипликации, которая активно развивается в Советской России 1920-х годов, побуждая и детскую книгу находить новые формы соединения оформления, иллюстрирования и расположения словесного материала.

Материалы и методы исследования

Установка культуры на жизнестроительность, свойственная литературе символизма конца XIX–начала XX века, и в еще большей степени в начале 1920-х годов также получает новые векторы развития и становления, особенно в литературе для детей. Обратимся к советской детской литературе, оставив за границами научного филологического исследования разного рода негативные штампы.

* Автор-корреспондент. E-mail: nurgalik1@mail.ru

С другой стороны, знаменитая сказка Алексея Толстого, к созданию которой писатель обратился в начале 1920-х годов, а в 1930-е годы она стала, можно сказать, культовой: «Золотой ключик, или Приключения Буратино» [4; 201–204]. Именно эта сказка — классический пример трансформации синтеза жанров в литературе для взрослых начала XX века. Как пишет Пиотровский, в литературной сказке автор «зашифровал» реальные взаимоотношения писателей в символизме [5], с одной стороны, а, с другой — эта книга блистательный пример переложения, парафразирования сказки итальянского писателя Карло Коллоди на русской почве. Смена имен, набора персонажей, определения сюжетных акцентов имеет значение для формирования идеала в названную эпоху. Более того, создание портрета героя, которому хотели подражать дети, формируется не только через смягчение ментальных особенностей сказочного итальянского героя театра масок, но и органичного приятия народной традиции (в русской культуре — это знаменитый Петрушка, в каждой народной культуре такой узнаваемый фольклорный персонаж или герой площадного театра узнаваем). Как видим, уже в этой литературной сказке А.Н. Толстого наличествует значительный аллюзивный план народного театра, кроме того, всякая литературная сказка содержит в себе фантастические события, являющиеся условием воспитания или перевоспитания героя. Названное произведение является образцовым с нескольких точек зрения в нашем изучении характера синтеза в детской прозе:

- во-первых, перевод способствует тому, что произведение на новой культурной почве не может не сохранять примет первообраза (не случайно, автор не русифицировал имена персонажей, тем самым усложняя ассоциативный пласт: в произведении итальянское не отменяется, но приобретает то, что важно для детей, живущих в России);
- во-вторых, в литературной сказке очевидны черты кукольного театра, в основе которого драматическое произведение, а сюжет разыгрывается по ролям;
- в-третьих, литературная сказка как явление полижанровое, содержит в себе черты народной сказки, в которой кукла оживает и становится мальчиком или девочкой;
- в-четвертых, автор прибегает к пародированию разного рода назидательных воспитательных произведений, то есть включен важный юмористический жанровый компонент;
- в-пятых, в произведении А.Н. Толстого травестируется, то есть художественно «приспосабливается» для детской аудитории, мысль о важности жить дружно, помогать друг другу, потому что творчество и труд сообща помогают победить всякое зло, каким бы могущественным оно ни представлялось одному человеку.

Результаты и обсуждения

Искусство для детей — это обширная, многообразная и поистине прекрасная область современной культуры. Она включает в себя детский театр, цирк, радио, видео и телевидение. Но даже в окружении всех этих муз, многие из которых рождены новейшей техникой, одно из древних искусств — литература, а также сопутствующая ей книжная иллюстрация занимает особое место в жизни современного ребёнка.

Дети даже в дошкольном возрасте способны к восприятию эстетической, художественной сущности литературы и магии поэзии. В младшем школьном возрасте эта способность еще более усиливается. Глубокую настоящую радость испытывают маленькие читатели, слушая размеренную, безграничную по словесным богатствам речь русской народной сказки, динамичную, звучную, задорную, стихотворную речь С. Михалкова, К. Чуковского или юмористически окрашенную речь Н. Носова.

Книга, обращенная к детям, должна учитывать их интерес, пристрастия, увлечения, удовлетворять эстетические потребности, доставлять радость, укреплять чувство оптимизма. В.Г. Белинский отмечал, что «хорошая детская книга для детей — это праздник».

Ребенок — это человек, который только ещё входит в большой мир, полный для него неизведанного, заманчивого, интересного.

Художественная книга для детей младшего школьного возраста разнообразна по своей тематике. Она включает в себя народные литературные сказки, повествует о жизни природы, рассказывает и о самих детях, и о взрослых, она заглядывает в самые отдалённые уголки всего земного шара, излагает увлекательные, научные и технические проблемы. Наконец, она вводит своих читателей в жизнь человеческого общества, как прошлого, так и современного, раскрывает перед ними красоту и значение труда в жизни людей. Из книг юные читатели узнают о подвигах своих отцов и дедов.

Нередко произведения, первоначально адресованные взрослым, в тех случаях, когда они оказываются доступными пониманию детей, надолго, а иногда и навсегда переходят в круг детского чтения. Известно, например, что сказки А. Пушкина, без которых мы не мыслим сейчас детскую литературу, предназначались, в первую очередь, для взрослых, а не для детей. То же самое можно сказать и о баснях И. Крылова, отдельных лирических произведениях М. Лермонтова.

Детской литературой принято именовать то, что специально создано для детей, а кругом детского чтения — всю литературу, читаемую детьми. Естественный процесс расширения круга детского чтения обогащает детскую литературу, усиливает её идейно-воспитательную, гражданственную, патристическую значимость, потому что книги, пришедшие в детскую литературу из общей литературы, вводят детей в круг проблем и задач большой «взрослой» жизни.

Настоящая литература призвана решать задачи нравственного воспитания. Детская литература обращена к растущему человеку. Поэтому, говоря о педагогических требованиях, предъявляемых к детской литературе, мы должны иметь в виду органичное соединение в ней воспитательной, познавательной и эстетической секций, обязательный учет возрастного уровня юного читателя.

Выдающиеся литераторы разных эпох принимали участие в строительстве здания детской литературы, в формировании круга детского чтения. Это были Пушкин и Крылов, Чуковский и Одоевский, Погорельский и Ершов, Л. Толстой и Некрасов, Чехов и Мамин-Сибиряк, Бианки и Пришвин и многие мастера художественного слова.

В детское чтение вошли такие произведения Гоголя, Лермонтова, Кольцова, Тургенева, Достоевского, Гаршина, Короленко и многих современных поэтов и писателей, творчество которых рассматривается в соответствующих обзорных главах.

Неоценимый вклад в развитие детской литературы внесли многие передовые деятели русской культуры и общественной мысли. Яркий след в истории детской литературы оставил выдающийся русский просветитель XXIII века Новиков. Лучшее, что было создано в области теории и критики детской литературы XIX века, принадлежит Белинскому, Чернышевскому и Добролюбову.

Будучи частью общей литературы, детская литература выросла в борьбе передовых реалистических и демократических течений против направлений, служивших целям реакции, классового угнетения.

Современная литература явилась достойной преемницей замечательных традиций передовой детской литературы. Эти традиции передовой детской литературы были укреплены, развиты и обогащены. Для детей писали В. Маяковский, А. Толстой, А. Гайдар, С. Маршак, К. Чуковский, Б. Житков, В. Бианки, Л. Кассиль, В. Катаев, С. Михалков, А. Барто, Н. Носов и многие другие признанные классики литературы.

Далее эксперименты с книгой способствовали тому, что взаимодействие живописного, изобразительного и собственно художественно-словесного с новой энергией продолжают выявлять новые формы в детской литературе. Более того, благодаря синтезу искусств и конвергенции в детской книге открываются новые возможности внутрилитературного и жанрового синтеза [6]. Так, уже заложенные черты разных жанров и жанровых линий способствовали тому, что тот же «Золотой ключик» стал любимым детским спектаклем, несколько раз экранизировался, по нему созданы были диафильм и мультфильм, которые и сегодня интересны детям.

Напомним, что советская детская литература — это, без исключения, весь корпус произведений, адресованных детям, подросткам, юношеству, созданный писателями разного стилистового и проблемно-тематического и национального состава в соответствующий исторический период (1917–1991). Эта литература формируется и в национальных литературах как опирающаяся на близкородственные традиции. Речь идет о произведениях, которые относятся к временному периоду, когда общественный строй назывался социалистическим со всеми терминологически определенными значениями, а создаваемые в это время произведения, принадлежа своему времени, назывались советскими [7].

Именно следуя принципу научности, необходимо определить те самые черты, которые характеризуют динамическую эпоху, способствовавшую бурному развитию искусств для детей и подростков: и литературы, детской книги, ее иллюстрации, и театра, и мультипликации, кинематографа вообще, музыки, детской песни и др. Эти виды искусства не были разрозненными, не связанными друг с другом, искусства в культуре детства XX века стремятся к конвергенции (взаимному соположению (музыкальный театр)), к синтезу [8; 4–6] (кинематограф), именно в это время сформировалось понятие «детское кино».

Определимся с тем, какие синонимичные жанровые определения вводятся при обсуждении советской детской литературы, прозы, в частности. Как правило, это «рассказ», «сказка», «сказочная повесть», «сказ», «фантастическая повесть», «быль» и др. Как правило, эти определения указывают на связь с традицией, но не на характер взаимосвязи устоявшихся жанров и формирование новых.

Несомненно, в искусстве слова, как и в других искусствах как способах исследования и отражения бытия, фиксируются все уровни и составы «человеческого», и это касается не только детской литературы и литературы для подростков, но и относится к искусству слова, художественной словесности всегда и, конечно, той части литературы, которая имеет адресатом взрослеющего человека. Несомненно, самый высокий интерес этот человек испытывает к самому себе, своим взаимоотношениям с миром, именно это важно для внутреннего, духовно-нравственного становления личности, этому запросу детства и отвечала многосоставная и многожанровая детская литература.

Естественно, что каждая эпоха представляет и осмысление идеала своего времени. Идеал как критерий духовно-нравственных ориентиров адресата — естественный стержень детской литературы. Исследование жанровой парадигмы детской литературы с точки зрения идеала демонстрирует органическую связь идеала, формируемого советской детской литературой с идеалом предшествующих эпох в мировой культуре. Таким образом, следует вновь констатировать, что эстетический и нравственный идеал детской литературы *традиционен* в истории советской литературе, он зиждется на традиционной религиозной морали, соответствующих заповедях, хоть и не указывает прямо на источник. Культура и образование названного времени ориентированы на воспитание «гармонически развитой личности» — направляют и художественную словесность на свободное глубокое развитие всех природой заложенных в человеке способностей.

Идеал и способы его претворения в литературе для детей и подростков определяются всегда образовательными и воспитательными потребностями времени. Каков же комплекс узнаваемых установок и приемов, работающих в художественном произведении на создание идеала?

Заключение

При всей новизне реалий разного состава — предпочтение отдавалось опоре на детскую классику, поскольку «это великая держава с суверенными правами и законами...» [9; 69]. Суверенность детской культуры и литературы требовала, чтобы идеал этой литературы должен быть жизненным, поскольку цель литературы, по М. Горькому, «возбудить в детях начала активности, уважение к творчеству, любовь к труду» [9; 141]. Названные нравственно-эстетические установки вполне соответствовали тем, что провозглашались выдающимися русскими педагогами, в частности, К.Д. Ушинским. Чтобы эти установки не воспринимались не одними благими пожеланиями, напомним, каким образом в художественном творчестве, адресованном детям, они могут реализоваться и реализуются.

Ниже перечислим их:

1. Создание нравственного портрета героя, который создается не только как образ безупречного, «картонного героя», а через взаимоотражение образца для подражания, пути героя к образцовому поведению, с одной стороны, и антитетичного образа, часто воссоздаваемого средствами иронии, шаржа, порой карикатуры (если того требует жанр). Изображение героев времени — портретов времени в именах и поступках. Герои повестей Аркадия Гайдара, Валентина Катаева, Льва Кассиля, Вениамина Каверина соединяли в себе историческое, социально-психологическое и при этом лирическое и патетическое начала.

2. Выстраивание произведений разных жанров и полижанровых художественных форм в национально-культурных приоритетах в России, СССР [10; 6–11]. Проза о Великой Отечественной войне и ее детях-героях тому пример: удостоенная Государственной премии повесть Валентина Катаева «Сын полка» (1945), фантастические повести Кира Булычева, которые составляют целую серию и публиковались с 1965 года. В одних — важна историческая и документальная основа, в других — психологический и лирический портрет школьника и его устремленность в будущее — сказочно-фантастическое.

3. Подтверждение социально-культурных идеалов и норм, реализуемых в усвоении комплекса идей любви к ближнему, к Родине, дружбы, совестливости, справедливости, честности. В создании произведений, как правило, малого объема писатели обращались к традиционному жанру рассказа, внося в него лирические, приключенческие, даже детективные черты. Кроме того, важной чертой этих произведений становится стремление объединить отдельные произведения в цикл или даже повесть. Таковы исторические произведения С. Алексеева, написавшего целый корпус повестей в рас-

сказах, автобиографическая повесть В. Астафьева «Последний поклон» в рассказах, отдельные из которых включены в школьную программу («Конь с розовой гривой», «Фотография, на которой меня нет»), цикл юмористических рассказов Н. Носова «Фантазеры» или В. Драгунского «Денискины рассказы».

4. Образное воплощение главенствующих проблем, разрешаемых через социально-нравственный и духовно-нравственный конфликт героя со средой и самим собой и формирование идеала, когда наследуется традиция и создается новая внутренняя форма художественного целого, актуально нового в стилевом отношении. А. Алексин в книге лирико-психологических рассказов «Мой брат играет на кларнете» или лирико-юмористической истории «В стране вечных каникул»;

Ю. Коваль в миниатюрах «Про них», в «Полынных сказках», в повести «Недопесок», где соединены психологическое, юмористическое, детективное, лирическое.

Стоит напомнить имена персонажей — Незнайка, Дениска, Баранкин, дядя Степа, Ваня Солнцев, мальчиш Кибальчиш и мальчиш Плохиш, Алиса, Заяц Хваста и другие — и читатель вспомнит сами произведения и доминантные жанры, в которых они создавались. Как ни странно, определяющим будет сказочно-фантастическое, соединенное с лирико-юмористическим и психологическим. Именно эти произведения стали не только бестселлерами, но и завоевали популярность, получив новую жизнь в кино и мультипликациях. Именно полижанровость художественного словесного произведения обеспечила успех киноварианта и «Приключениям Незнайки» Н. Носова, и повести с привлекательным названием «Баранкин, будь человеком» В. Медведева, и повести В. Катаева «Сын полка», сказочным историям А. Гайдара «О мальчише Кибальчише...», «Горячему камню» и др.

В советской детской литературе и литературе для подростков не было неразрешимых конфликтов детей и взрослых, как нет их в реальной жизни. Среди взрослых в реалистической литературе взрослые были разные: образец для подражания, помощники, опора в становлении характера, открыватели мира. Среди этих людей были и другие — предатели, враги, слабые и ничтожные в тех же пропорциях, что и в реальной жизни. Это не обидно для взрослых. Жизнестроительность детской литературы и ее жизненность определяются правдой факта и художественной правдой, формируемой узнаваемым образом героя, представленном в тех жизненных обстоятельствах, которые проявляют в этом герое его сильные и слабые черты. При этом литературное произведение функционирует не только как эстетически значимое, но, прежде всего, как психологический тренинг для читателя. Эта принципиально важная черта литературного произведения зачастую или игнорируется или относится на периферию исследовательского внимания, что явно умаляет и ценность художественную.

Сегодняшние педагогические и воспитательные установки взрослых на педагогику сотрудничества и сотворчества, на развитие способностей, на труд в радость в XX веке были общим местом основы развития школьников, а опорой педагогическому были достойные в художественном отношении литературные произведения.

Советская детская литература благодаря открытым дискуссиям по актуальным проблемам героя, жанровым приоритетам (знаменитая дискуссия о сказке) не отказывалась ни от каких жанров и форм, никакой жанровой регламентации не придерживалась, напротив, стремилась использовать все возможности, подсказанные фольклором, апробированными жанрами и синтезом жанров, на которые указали В.Ф. Одоевский или К.Д. Ушинский еще в XIX веке. Многие произведения европейской детской литературы, будучи переведенными в СССР или приобретенными в советской культуре свою новую родину, участвовали в определении традиции для формирования новых жанровых форм. Таков «Золотой ключик» А.Н. Толстого, прозаический «Доктор Айболит» К. Чуковского, «Старик Хоттабыч» Л. Лагина, «Волшебник Изумрудного города» А. Волкова и другие.

Игра, фантастика всегда были важны и интересны в советской детской литературе, потому что игровое пространство воспринималось как модель мира с важными для становления личности доминантами добра и зла, преподанные детскими писателями в присущей детскому сознанию системе координат. Так, «Бобик в гостях Барбоса» Н. Носова преподает все правила жизни в шаржированной форме, а рассказы, этюды, повести Ю. Коваля упрочивают семейные традиции и лирическое отношение к родному миру и природе.

В заключение стоит напомнить песни Юрия Энтина, чтобы понять стиль советской детской литературы, потому что в песнях к фильмам названных выше авторов, например, в кинофильме «Буратино», аккумулярован общий настрой культуры детства.

Подводя итог размышлениям об особенностях синтеза в детской литературе XX века, необходимо заключить, что характер синтеза жанров определялся, во-первых, потребностями культурной эпо-

хи, во-вторых, особенностями формирования идеала в литературе для детей, то есть с учетом адресата литературного произведения, в-третьих, существующей жизнестроительной традицией, уже сформированной в культуре к началу XX века.

Статья написана в рамках ГФ (API487042) по научным и научно-техническим проектам на 2022–2024 гг. Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Список литературы

- 1 Минералова И.Г. Чуковский Корней Иванович / И.Г. Минералова // Русские детские писатели XX века: Библиографический словарь. — М.: Флинта; Наука, 1997. — 503 с.
- 2 Русская детская книга. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://rusneb.ru/collections/512_russkaya_detskaya_kniga/.
- 3 Васнева А.М. Традиции православной детской книги к началу XX века культуры в детских литературно-художественных журналах России: дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 — «Русская литература» / Антонина Михайловна Васнева. — М.: МПГУ, 2006. — 293 с.
- 4 Минералова И.Г. Коллоди Карло / И.Г. Минералова // Зарубежные детские писатели в России. — М.: Флинта; Наука, 2005. — 518 с.
- 5 Что отпирает «Золотой ключик»? — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/petrovskij-chto-otpiraet-zolotoj-klyuchik/glava-i.htm>.
- 6 Минералова И.Г. Детская литература / И.Г. Минералова. — М.: Юрайт, 2022. — 333 с.
- 7 Челюканова О.Н. Художественный и внутрилитературный синтез в развитии русской прозы для детей и юношества 50–80-х гг. XX века: дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.01 — «Русская литература» / Ольга Николаевна Челюканова. — М.: РУДН, 2015. — 413 с.
- 8 Минералова И.Г. Художественный синтез в теории и практике русской словесности рубежа XIX–XX веков / И.Г. Минералова // Синтез в русской и мировой художественной культуре. — М., 2001. — 367 с.
- 9 Горький М. О детской литературе, детском и юношеском чтении: Избранное / М. Горький; сост., вступит. ст. и коммент. Н.Б. Медведевой. — М., 1989. — 224 с.
- 10 Минералова И.Г. Как должны понимать свою миссию взрослые, чтобы дети и подростки полюбили процесс чтения и сочинительства: моногр. / И.Г. Минералова // Книга в культуре детства. — М., 2017. — 226 с.

И.Г. Минералова, Қ.Р. Нұрғали

XX ғасырдың классикалық балалар жазушылары: координаттардың құндылық жүйесін қалыптастырудағы жанрлардың синтезі

Мақалада XX ғасырдағы балалар әдебиетінің даму динамикасындағы өнер синтезі және әдебиетшілік синтез мәселесі қарастырылған. Жалпы мәдениеттегі басым тенденциялар, XIX–XX ғасырлар тоғысындағы көркем әдебиетте балалар әдебиетінде, XX ғасыр балаларына арналған кітапта қалай жүзеге асырылатыны көрсетілген. Сондықтан бұл жұмыстың мақсаты жеке тұлғаны қалыптастыру үшін рухани-адамгершілік басымдықтарды көркемдік қалыптастыруда қай жанрлар мен жанрлық формалардың үйлесуінің қайсысы ең нәтижелі болғанын және қандай әдістерді біріктіру бала мен жасөспірім үшін идеалды, үлгі болуға мүмкіндік беретінін анықтау. Мақаланың тақырыбына XX ғасырда шешуші рөлге ие болған балалар мен жасөспірімдерге арналған кітаптағы бейнелеу өнері мен әдебиет жанрларының конвергенциясын және өзара әрекеттесуінің рөлін көрсететін көркемдік әдістер кешені тандалған, бұл қазіргі балалар прозасын дамыту үшін болжамды және қажет болып табылады. Осы мақаланың қорытындысы балаларды өздеріне бағытталған шығармаларды қызығушылықпен оқуға итермелеген, балалар прозасында синтездеуге ұмтылатын әдістерді нақты анықтау болып табылады. Балаларға арналған әдебиет ішінде орын алған процестердің тиімділігін, сондай-ақ бұл әдістің балалық шақ мәдениетінде жаңа синтетикалық жанрлардың қалыптасуына қалай ықпал еткенін атап өту маңызды.

Кілт сөздер: жанр синтезі, ішкіәдеби синтез, конвергенция, идея бейнесі, идеал, кейіпкердің портреті, есімнің семантикасы.

Classical Children's Writers of the 20th Century: Synthesis of Genres in the Formation of the Value System of Coordinates

The article examines the problem of synthesis of arts and intraliterary synthesis in the dynamics of children's literature in the twentieth century. It shows how the dominant tendencies in culture in general and in art literature at the turn of XIX–XX centuries are realized in the children's literature and in the book for children in the XX th century. That is why the aim of the given work is to determine, which genres and genre forms combination became the most productive in art formation of spiritual and moral priorities for personality formation, which methods combination allows to form ideal and example for child and teenager to imitate. The subject of the article is a complex of artistic techniques, which indicates the role of genre interaction and convergence of genres of fine arts and literature in the book for children and teenagers, which became defining in the XX–th century. At the same time they are prognostic and necessary for the development of modern children's prose. The outcome of this article is a clear identification of the techniques that strive for synthesis in children's prose, which have encouraged children to read with interest the works addressed to them. It is undoubtedly important to point out the effectiveness of those processes that took place within children's literature, and how these techniques contributed to the formation of new synthetic genres in children's culture.

Keywords: genre synthesis, intra-literary synthesis, convergence, idea image, ideal, hero portrait, name semantics.

References

- 1 Mineralova, I.G. (1997). Chukovskii Kornei Ivanovich [Chukovsky Korney Ivanovich]. *Russkie detskie pisateli XX veka: Bibliograficheskii slovar* [Russian Children's Writers of the 20th Century: A Bibliographical Dictionary]. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 2 Russkaia detskaia kniga [Russian Children's Book]. (n.d.). rusneb.ru. Retrieved from https://rusneb.ru/collections/512_russkaya_detskaya_kniga/ [in Russian].
- 3 Vasneva, A.M. (2006). Traditsii pravoslavnoi detskoj knigi k nachalu XX veka kultury v detskikh literaturno-khudozhestvennykh zhurnalakh Rossii [Traditions of Orthodox children's book by the beginning of XX century culture in Russian children's literary and art magazines]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 4 Mineralova, I.G. (2005). Kollodi Karlo [Collodi Carlo]. *Zarubezhnye detskie pisateli v Rossii* [Foreign children's writers in Russia]. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 5 Chto otpiraet «Zolotoi kliuchik»? [What does the “Golden Key” open?]. (n.d.) 19v-euro-lit.niv.ru. Retrieved from <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/petrovskij-cto-otpiraet-zolotoj-klyuchik/glava-i.htm> [in Russian].
- 6 Mineralova, I.G. (2022). Detskaia literatura [Children's Literature]. Moscow: Yurait [in Russian].
- 7 Cheljukanova, O.N. (2015). Khudozhestvennyi i vnutiliteraturnyi sintez v razvitii russkoi prozy dlja detei i yunoshestva 50–80–kh godov XX veka [Art and intraliterary synthesis in the development of Russian prose for children and young adults of 50–80–ies of XX century]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
- 8 Mineralova, I.G. (2001). Khudozhestvennyi sintez v teorii i praktike russkoi slovesnosti rubezha XIX–XX vekov [Artistic synthesis in the theory and practice of Russian literature at the turn of the 19th–20th centuries]. *Sintez v russkoi i mirovoi khudozhestvennoj kulture — Synthesis in Russian and World Art Culture*. Moscow [in Russian].
- 9 Gorky, M. (1989). O detskoj literature, detskom i yunosheskom chtenii: Izbrannoe [On children's literature, children's and youth reading: Selected Works]. N.B. Medvedeva (Ed.). Moscow [in Russian].
- 10 Mineralova, I.G. (2017). Kak dolzhny ponimat svoiu missiiu vzroslye, chtoby deti i podrostki poliubili protsess chteniia i sochinitelstva [How must adults understand their mission to make children and adolescents love reading and writing]. *Kniga v kulture detstva* [Book in the culture of childhood]. Moscow [in Russian].

A.M. Zhakulayev*, S.U. Takirov

*Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan
(E-mail: adil91kz@mail.ru, sarzhan68@mail.ru)*

Historical discourse in M. Magauin's «Kipchak Beaute»

A lot of research has been done in the world around the problem of discourse and is not yet complete. In the works of scholars who speak about historical discourse, they talk about historical facts, historical events, historical writing, historical narrative, historical figures, but do not pay attention to the ways of transmission in the artistic text. This article discusses the features of the category of historical discourse and the interpretation of historical facts in an artistic text. In the interpretation of historical discourse, scholars attach importance to its differences from other discourses. If we consider discourse and text in a very close relationship, it is obvious that there are peculiar features that arise from the fact that artistic discourse and historical discourse intersect in a work of art. In this work, historical records in the artistic text are relatively analyzed within the framework of scientific-historical, socio-political, artistic-historical, and cultural discourses. The influence of a historical and artistic text on historical consciousness is assumed. The article is guided by the works of such scholars as R. Bart, A.V. Lubsky, A.P. Minyar-Beloruicheva, V. Plekhanov, A.S. Adilova. Attempts are made to identify the features of historical discourse in Kazakh prose of the postmodern era. In the course of the study, traditional methods of comparison, comparison-analysis, interpretation, semantic, classification are used.

Key words: historical discourse, artistic text, discourse, institutional discourse, fiction, postmodernism, literary discourse, interpretation

Introduction

The concept of «discourse» and «text» is recognized for its relevance not only in modern linguistics, philosophy, but also in many branches of science. The differences and connections between these concepts are widely discussed among scholars. Some say that the range of discourse is wider than the text others say that without the text, discourse does not arise. Scholars of discourse have proposed its typology. However, we can see that some types of discourse come from both individualistic and institutional. It is the meeting of features of another discourse in the definition of the space of one particular discourse that indicates that the concept of «discourse» is somewhat abnormal [1-3]. Since the category of «historical discourse» within discourse was first expressed in the 60th of the XX century, research on the part of the scientific community is still very much needed.

Speaking about the category of historical discourse, R. Bart proposed the shifts «listening and organizing», taking into account the fact that the historian can be forced or changed to speak by act [4], when A.P. Minyar-Beloruicheva classifies it into two categories: «primary historical discourse and secondary historical discourse» [5]. Here, listening shifts are distinguished by the fact that the historian perceives and transmits information that he has heard or seen directly, and through organizational shifts, the historian can adapt any information to himself. The original historical discourse includes the original historical data and is flexible in its fragmentation. And in the second historical discourse, the primary data depends on the perception and transmission of the consciousness of the historian or writer.

Some research has been done on historical discourse. Scholars presented their conclusions on the problems of various directions, such as the function of historical discourse in the formation of historical consciousness, historical events, historical data, historical genres, historical narrative, historical time, reality and falsehood of the historical text, the character of postmodernism in historical texts, fantastic history, and reconstruction of historical and cultural memory through transnationalism [6-9]. And in this article, we will focus on the historical discourse in M. Magauin's «Kipchak Beaute», the specifics of the authenticity and interpretation of historical data in it.

* Corresponding author's e-mail: adil91kz@mail.ru

Materials and methods

It should be noted that research on historical discourse began in the 60th of the XX century, but has not yet ceased to be relevant. As society progresses, we need to look at history from the point of view of a new methodology of scholarship. Thus, «historical discourse» will become a category of discourse that not only connects millennia, but will be studied continuously for thousands of centuries. Many scholars have considered the connection of historical discourse with linguistics, politics, society, communication, culture, and now a group of scholars has not compared or described the historical situation in a specific historical source and artistic text, although they have shown the manifestations, character, originality, similarities and differences in the historical narrative and time, records and events, accuracy and falsehood. In addition, theoretical concepts about the narrative of historical events and their evaluation are proposed, but their interpretation in the work of art is not provided.

In this work, using the comparative analysis method to fill in the above gaps, we have the opportunity to compare an event in historical data and events in a work of art, find similarities and differences between them, and analyze the theoretical features of historical and artistic discourses. As a rule, only one type of discourse is not found in a work of art. And the transmission of historical data in a work of art through various literary techniques and its identification is a complex process. It is not surprising that the author in one work gives historical data in fantastic, mythological, mystical, postmodern, existentialist, modernist, etc. methods. The author himself, being a hero, initially seemed easy to narrate, but the development of psychological tension (psychoapathic symptoms) in the consciousness of the author-hero not only complicates the work, but also arouses the reader's interest in adventure events, which are supported by historical data.

In literary discourse, it is possible to define the original text, and in historical discourse, the source itself is written through the perception and vision of a historian or writer. Historians give an interpretation of the recorded data, which is interpreted by the writer in the artistic text. The use of the interpretation method helps to make new judgments not only in relation to historical discourse, but also in the field of artistic discourse-artistic text.

Results and discussion

Historical discourse is created not only by historians. Any member of the society can be both an address and an addressee, as they can get into communication. Therefore, it is quite possible that society's understanding of historical events will change in the time of its existence. From this we can see the social, cultural, that is, the social function of historical discourse.

From the point of view of literary studies, it is more important not to convey historical events in a work of art, but to describe historical discourse in the memory of characters, language, dialogue, monologue, images, and the reader's assessment. It is obvious that the study of historical discourse in a work of art allows us to reflect the reality of the nation on the world stage.

The novel “Kipchak girl” by Mukhtar Magauin, one of the classic and unique Kazakh writers, is a work of art, imbued with historical data, combined with various genres (folklore, mythological, magical, postmodern, etc.), with the rational use of literary means, with psychoanalytic, mythopoetic finishes of the categories of author — hero, author-narrator [10].

We decided not to repeat the plot line of the novel, but to group the historical text in a work of art according to a number of discursive formulas characteristic of historical discourse proposed by O.G. Plekhanov [11]:

- Chronotopic discursive formulas:
... — I will make a sculpture, and then we will go back to the old times. Exactly to 1173. Aisulu explained, and I checked the history of today's information again. Not a thousand, but eight hundred years ago.
..... In fact, until 1787 when we are finally crushed, we will live another six centuries without old age, without care, without attachment [10; 49].
- Phase discursive formulas / discursive formulas for periodization of events / the life of a historical person:
... Do you have this feeling? In the West says the age of Jesus Christ... [10; 24]
- Discursive formulas of power (struggle for power, change and maintain power), bringing historical discourse closer to politics:

...The settlement of ancient Western Kipchaks — the Don, Dnieper, Caucasus, Volga by conquerors. «Filthy polovtsians» — the abominable Kipchaks, as they say, destroyed even the monument.

...A thousand years, a thousand and a half years ago, Ordos, a direct successor of the great Turkic people, who occupied almost the entire range from the Chinese fortress to the Danube, preserved the ancient way of life and traditions until the twentieth century, the last of which is us....At first, The Golden Horde grew, then degenerated, decreased, the last race shifted to each side, the main part of the preserved one was added to the Kazakh Horde [10; 35].

- Evaluative discursive formulas:

... — And where is the old kipchak? The Kipchak from the West-Dashti who made those sculptures, sat down in luxury, and irritated the Russians themselves? [10; 35-36].

- Discursive formulas for conducting military operations:

... The Khan defeated the Russians many times, destroyed the wooden ramparts, overwhelmed the population of the capital city with its golden church, turned the enemy's face away, and established peace in the country. After that, the Khan and Bahadur chased the Russian from the forest to the snowy valley, and the whole neighborhood was peaceful. A brotherly relationship was established with the Bulgarians and the Magyars [10; 42].

- Cause-effect discursive formulas:

...The crowd of enemies poured into the steppe of Kipchak-only yesterday there were fewer and fewer men, when they heard your name, they were angry, and now they are full, and the enemy is stronger and stronger than ever. Your man has been defeated, your land is dark. A few of the people who survived the bullets and fire left the Uze Darya and the Tan Darya in chaos. One of the paratroopers went first to the Crimea, and then to the White Sea. Only a small part. Many people moved to the settlement of East Kipchak, where they crossed the Volga River. Thus, the ancient place — a sleepy, dark desert valley — fell into the hands of the enemy [10; 44].

The basis of the «Kipchak Beaute» is «balbal», an incomparable historical icon in the art of sculpture, which scholars of the world called «Orkhon» in the deep folds of history.

Some historical events and actual historical facts in the work of art are presented in the table below.

Table.

Historical text in a work of art and Historical fact

№	Historical text in a work of art	Historical fact
1	<i>As the famous Rubruk said, kumans, i.e. Kipchaks, «build a high burial ground on the heads of famous people who have passed away and erect a stone statue facing the sunrise» Kipchaks of the XI-XII centuries [10, p.7].</i>	According to Rubruk, the Kipchaks poured mounds over the dead and built Kipchak balbals («stone statues»). In 1253, the ambassador of the Roman Pope, William de Rubruk, passed through the Kipchak steppe, and writes that the Kipchaks poured huge mounds and erected statues holding bowls on them facing east [12].
2	<i>«It is a widespread custom to calling people by animal names among Turkish people» [10, p. 7].</i>	«Each clan has certain names or several similar names that only the clan itself can use throughout the tribe, while the name of each member indicates what it is» says F. Engels. At the same time, we see that the names of early clans are associated with the names of animals. F. Engels said: «Some clans were called by animal names. The Senek tribe had eight genera: wolf, bear, turtle, beaver, deer, fisherman, blue heron, eagle. According to legend the other genera are common from bear and deer tribes». These animals' names were used as name of their leader. At subsequent stages, these names pass to the names of people [13].
3	<i>«Polovtsian stone sculptures» — «Kipchak stone sculptures». S.A. Polovtseva [10, p.16].</i>	Monograph of S.A. Pletneva on the stone sculptures of the Kipchaks. Information about 1323 sculptures has been collected, and about 300 sculptures are presented in the drawings. A comprehensive study of Kipchak sculptures is a work that allows the author to build a typological and evolutionary series of sculptures, as well as draw historical conclusions about the movement of the Kipchaks through the steppes of Eastern Europe, the political geography of the Kipchaks through the XII century, relations between the Kipchaks and the Russians, etc. [14].

	Historical text in a work of art	Historical fact
4	«818. Found in Chernukhino-Perevalsky district, Sum region. The neck is severed...» ...It is now in the Voroshilovgrad Museum of local lore [10, pp.29-30].	<i>Voroshilovgrad Museum of local lore:</i> Big gray Sandman. The head was opened (restored). Partially covered face, hand and back. Women. Sitting. It was discovered in 1971 by Chernukhino of Perevalsky District [14].
5	...I looked around. Address of the former Kipchak people. Now you know Ukrainian and Russian. Almost all Russian. First of all... No, after all, Voroshilovgrad-Luhansk!.. Not only the ancient steppe, but also the modern city. Kherson, Dnepropetrovsk, Zaporozhye, Donetsk, there are a lot of them, then I went through Zhdanov to Rostov on the Don, Voroshilovgrad, back to Kharkiv, again Kiev — all [10, p. 31].	Desht-i-Kipchak or Polovtsian steppe, Kipchak steppe - The historical region of Eurasia, which is the Great Steppe from the lower reaches of the Danube to the Irtysh and Lake Balkhash. And from the Lower Syr Darya and the Crimea to the Volga-Kama Bulgaria. The territory of Western Kipchak is known in ancient Russian chronicles as «Polovtsian land» or «Polovtsian steppe», and in Byzantine and European medieval annals — under the name Komania (Cumania) [15, 16].
6	In the tenth century, the Western Kipchaks did not yet convert to Islam. — In the Tengri religion [10, p. 34].	The Cumans (Kipchaks) professed Tengrianism. This religion is based on the cult of Tengri Khan (Eternal Blue Sky). In addition to Tengri Khan, the Kipchaks revered the goddess Umai, who personified the earthly principle. They also worshipped animals, especially the wolf (a similar belief existed among the Torks), which the Kipchaks considered their ancestor-totem [17].
7	We immediately went to the gathering place of the ancient Kipchak people. What was the name of Dnieper... before? «Uze», - I said. - The left bank of the Uze, Azov... «Azaw», - I said. - The left bank and foot of the Uze, another surface of the Sea of Azov. Kherson, Dnepropetrovsk region, Zaporozhye, Donetsk, Rostov-on-Don... all regions and districts. «Kipchak people have a rich heritage», - I said. — And your favor is the abode of Afghan balbals — between Uze and Tan, on the opposite side of the Black Sea and the Azaw Sea [10, pp.39-40].	Polovtsian stone objects, found on vast expanses from South-West Asia to South-Eastern Europe, are recognized as monuments of the sacred art of the Polovtsians (Kipchaks) of the IX-XIII centuries. The custom of erecting idols originated in the VI-VII centuries in Mongolia and Altai and spread to the Danube. Statues symbolized ancestors and were placed on the highest areas of the steppe, watersheds, burial mounds in sanctuaries specially built for them, which were sometimes fenced with stones [18]. Actually, the etymology of the word «baba» comes from the Turkic «balbal», which means «grandfather» [19]. Meanwhile, this ritual was transformed into a cult of leaders-patrons. Female statues symbolized the invincibility and immortality of warriors [20].

The main characters of the novel: Sarzhan Kobekov and Aisulu Begim. Sculptor and sculpture (balbal). Balbal is a monument in the form of a person carved out of stone from the ancient Turkic era. Most of them are designed in honor of the rulers and famous nobles. Balbals were designed by sculptors (stonecutter). S.A. Pletneva's monograph is about the stone sculptures of Kipchaks: 818 Image of mother — Aisulu Begim (the name given by the character stonecutter) found in Chernukhino-Pereval district, Sum region. What about Sarzhan Kobekov? Is he a prototype of Tolegen Dosmagambetov, a contemporary of the author, a famous sculptor who graduated from the Leningrad Institute of Painting, Sculpture and Architecture in 1965 and was awarded the State Prize at an early age? Tolegen Dosmagambetov's opinion that «a sculpture is a monument of thousands of years, and every artist should add his own innovation» [21] is unfounded, it is not unreasonable to agree with the position of the sculptor who sculpts new balbal stones in the novel. Why did the writer name the character «Sarzhan Kobekov»? Let's look at the meaning of the word «Sarzhan». Sarzha — 1) a type of ancient weapons; 2) a wooden measuring instrument (measured with this instrument, a length equal to three times (2 m 13 cm). L. Budagov, a lexicographer of the last century, defines *saryzha* as follows: in Kazakh sarzha, in Chagatai sary yai decorated with bone, painted yellow (bow) [22]. The ancient form of the name of this weapon has been preserved in the Kazakh language sarzha, and it is clear that this word was later «renovated» to sarzhai, and from there it moved to the form sarzhan [23]. Also, there is an underlying connection with the name of Sultan Kasymuli Sarzhan, grandson of Abylai Khan, one of the leaders of the national liberation uprising against the colonial policy of the Russian Empire in 1825-36. After the death of

Kasymuly Sarzhan, the struggle against the colonial policy of Russia was followed by the national liberation movement of the Kazakh people led by his younger brother Kenesary Kasymuly (1837-1847). Therefore, since the character is «badizshi» (stonecutter), his name is decorated with bones, painted yellow («yellow» color is associated with «nostalgia, longing for the past») bow is in harmony with the meaning of the arrow (that is, free floating between the centuries (in space) (in the XII, in the XX century), his longing for the freedom described by the artist, the unyielding spirit of his ancestors, his opposition to colonialism, subjugation, and totalitarianism seem to be combined with the goals and objectives of the critical character Sarzhan Sultan.

Kobek?.. «It is a widespread custom to name people with animals' name among the Turkish people...». That's right. And now this is nonsense. «...For example, Kobyak and Konchak are a dog...». It is true that Kobyak, i.e. Kobek, is a buck, and Konchak is a man's name, not Kanchik (female dog), but Konzhik is a bear's cub» [10; 7]. Kobyak — Kobek (hill). Kobek (Kobyak) — (year of birth is unknown — died after 1184) — Khan of the archer Kipchaks (West Kipchaks) located in the southeast of the lower reaches of the Dnieper, who attacked Russia several times in 1170-1180. It was in the 80s of the XII century. It is believed that the Kipchak Khan was the second khan after Konzhik (Konchak) Khan in terms of power. In 1184 Prince of Kyiv Svyatoslav together with other principalities defeated the Kipchaks in battle and captured Kubek Khan and his two sons and 7000 Kipchaks. In the novel, the writer says about Sarzhan Kubek khan-ugly's father Kubek khan and his brothers: «... Our khan has defeated the Russians many times, destroyed wooden ramparts, crowded the capital city with its golden church, turned the enemy's face, and established peace in the country. After that, our Khan and Bahadur chased the Russians from the forest to the snowy valley, and the whole neighborhood was peaceful. A brotherly relationship was established with the Bulgarians and the Magyars» [10; 42]. In the actual historical data that have come down to us, the Western Kipchaks were born in the XII century. It is given that there was a khan named Kobyak (Kobek) and his two sons. His middle son, Sarzhan Kobekugly, is not mentioned. In the dialogue between the sculptor-character and the writer-character in the novel, the writer M. Magauin says about the sculptor-character: «... — I will finish making the sculpture, and then we will go back to our old times. Exactly to 1173. Aisulu is seventeen. I am in my twenties. We have just joined. We will live until today, that is, until the year when the first statue was made.

I have thirteen years of life ahead of me...» [10; 48-49]. In the novel, the son of Sarzhan Kobek Khan and Aisulu Begim lived together for 13 years since 1173. The number thirteen is considered an unlucky number full of mysterious secrets among the peoples of the world, but in our knowledge, it has the opposite meaning. One cycle is 12 (the first cycle is 13) years. As it was said above in the second meaning of the word «Sarzha» — three times (2 m 13 cm) between the numbers with years, let's compare the writer's change of the work. 1173 and 2 m 13 cm. $1173 - 2 = 1171 + 13 = 1184$. When Kobek Khan and his two sons were captured, Sarzhan Kobekugly died, that is, he turned to stone (Aisulu Begim — 30, Sarzhan — at the age of 33 (33 — the age of Jesus Christ). Or «... in fact, until 1787, until we die forever, we will live another six centuries without getting old, without care, with our spouse» [10, p.49]. $1173 + 13 = 1186$. After Kubek Khan was captured and killed in 1185-1186 Konzhik (Konchak) Khan together with other khans defeats Igor Svyatoslav on the Kayal river. However, Konzhik Khan tries to achieve an alliance with Prince Svyatoslav and marries the prince's son who is in prison to his daughter in 1187. $1187 + 600 = 1787$. In 1787 The Ottoman Empire fails in its war against Russia to restore the Crimean Khanate and Georgia. The writer underlines that in the conflict of 1787, Russia destroyed the stones left by the ancient Turks in the land of the Crimean Khanate. «...And then, perhaps, today. The third round of our eternal life...» [10; 49]. Note again the meaning of the word «sarja» above «a measure of length equal to three times (2 m 13 cm)» between 3 cycles in the eternal life of 2 souls who lived in a living form for 13 years (1173, 1787, XX century).

The writer mixed the character with mystery, so he used the data differently. In the last dialogue between the writer-character and the sculptor-character: «... — Of course. When I went back, the time for that statue had not yet arrived. But I took it out a little earlier and depicted it. Seven years ahead of time. It was very difficult. This is the opposite of the challenge here. Aisulu is not thirty yet. But even though I don't have a title album, I portrayed her as a mother of the country in her thirties.

But I didn't stop there. I immediately started to dig myself. God must have revealed it in a dream. I graduated in March in 1180, not in a hurry, but urgently, working tirelessly. Although I did not reach Aisulu, I did well. Of course you didn't see it. By the end of the XVIII century, it was lost...» [10, pp. 95-96]. The character of sculptor says that he painted the statue from here 7 years ago. So $1173 + 13 = 1186$, the stone statue of Aisulu Begim (1186 — 7 =) was built in 1179, and his own stone was finished in March, 1180. As

the writer describes, this period is 1170-1180. Kubek Khan was lucky and the spirit of the Western Kipchaks is soaring. Perhaps due to the fact that his spirit penetrated the stone statue, in 1184 when he was captured with two sons, there was no inscription «Sarzhан Kobek Khan-ugly». A stone statue was a sign of passing away from this world according to the tradition left by the ancient Turks.

The first part, which is given by the words of the hero of the work, and the historical data in subsequent sections (1173, 1180, 1787, etc.) are found in the history of the ancient Turkic people and the Western Kipchaks. In historical discourse, the writer can use historical information as he wants, without making any changes to the original meaning.

The writer skillfully entangles the connection between the sculptor-character and the author-character with folklore, fantastic, mythological (neo-mythological) symbols and magical, mythopoetic finishes with historical data, using complex and deep mystification, psychiatry, psychoanalysis, parapsychology, history in the mind of the character and the perspective of the last century, postmodernist literary techniques (category of time and space, collage, game, self-irony, etc.), united the representatives of two great arts with a powerful imagination in the artistic work, and evaluated the existence of the present generation of the ancient ancestors.

Conclusion

Since the category of historical discourse is a part of the broad concept of discourse, we cannot completely separate it from its theoretical features and consider it individually. However, unlike other discourses, we do not deny that they have their own characteristics. Although one of the main criteria in historical discourse is historical fact (data), information (all texts related to history), it is clear that it cannot become a discourse without the influence of social factors and socio-cultural conditions. The vitality of the historical text is closely related to the emergence of the discourse. There are different ways in which discourse can emerge. Even the discourse itself is divided into sub-discourses. And it goes without saying that the writing and communication of the historical text without affecting other factors is a discourse itself. It is quite possible that this is the main characteristic of the secrecy and depth of the category of historical discourse. It is also true that with the progress of time, obscured historical events and situations will become relevant again and again in a new form. Therefore, since humanity cannot completely break away from the past, if the orientation of the future begins with the analysis of the past, then the «historical discourse» will never lose its relevance.

The article drew attention to the significance of specific historical data in the work «Kipchak Beaute», that is, the use of numbers in the work of art. In general, it is impossible to cover the historical discourse of all historical texts in «Kipchak Beaute» in one article. The attractiveness of the novel is that it does not follow a single fantastical, mythological, gothic, or folkloric trend, but connects different genres, decorates time and space with mythopoetic finishes, creates a postmodern game, collages, does not bore the reader, at first convinces the reader as much as possible, and then skeptically, guides not only the reader but also the sculptor-character, travels to the deep layers of history and connects with today's life. The appearance of M. Magauin's novel in the reader's knowledge, its effect on the reader's mind is one of the questions that interest us. We still need to do basic research.

References

- 1 Asratyan Z.D. Discourse and Text in Imaginative Literature / Z.D. Asratyan // Bulletin of the South Ural State University. Ser. Linguistics. — 2015. — Vol. 4. — No 12. — Retrieved from <https://doi.org/10.14529/ling150404>
- 2 Адилова А.С. Көркем мәтіндегі цитация құбылысы / А.С. Адилова. — Алматы: Эверо, 2015. — 252 б.
- 3 Кротков Е. Научный дискурс: философско-методологический анализ / Е. Кротков // Credo New. — 2014. — № 3.
- 4 Барт Р. Дискурс истории / Р. Барт // Система моды. Статьи по семиотике культуры; пер. с фр. — М.: Изд-во им. Сабашиных, 2003. — С. 438–440.
- 5 Minyar-Belorucheva A. Assessment in historical discourse / A. Minyar-Belorucheva // Scientific research and development. Modern communication studies. — 2014. — Vol. 3. — No 3. — P. 7-11.
- 6 Стризое А.Л. Исторический текст как научный нарратив / А.Л. Стризое // Вестн. Волгоград. гос. ун-та. — 2012. — Т. 22. № 2.
- 7 Лобин А.М. Исторический дискурс в неисторической прозе рубежа XX–XXI веков / А.М. Лобин // Изв. ПГПУ им. В.Г. Белинского. — 2012. — № 27. — С. 316–318.

- 8 Алейников О.Ю. Исторический дискурс и нарративные практики в повести А. Платонова «Епифанские шлюзы» / О.Ю. Алейников. — М., 2015.
- 9 Лубский А.В. Дискурс исторический. Теория и методология исторической науки: Терминолог. сл. / А. В. Лубский. — М., 2014.
- 10 Мағауин М. Қыпшақ аруы / М. Мағауин. — Алматы, 2007. — 256 б.
- 11 Плеханов О.Г. Исторический дискурс: институциональные характеристики / О.Г. Плеханов. — СПб., 2016.
- 12 Рубрук де В. Путешествие в восточные страны Плано Карпини и Рубрука / В. де Рубрук. — М., 1957. — 102 с.
- 13 Энгельс Ф. Семьяның, жекеменшіктің және мемлекеттің шығуы / Ф. Энгельс. — Алматы, 1967. — Б. 49.
- 14 Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния / С.А. Плетнева. — М.: Наука, 1974. — 200 с.
- 15 Географический энциклопедический словарь: географические названия / гл. ред. А.Ф. Трёшников. — 2-е изд., доп. — М.: Сов. энцикл., 1989. — 592 с.
- 16 Ахинжанов С.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана / С.М. Ахинжанов. — Алматы: Ғылым, 1999. — 296 с.
- 17 Прохоров А.М. Большая советская энциклопедия: [В 30 т.]. — 3-е изд. / А.М. Прохоров. — М.: Сов. энцикл., 1969. — 197 с.
- 18 Федоров-Давыдов Г.А. Курганы. Идолы. Монеты / Г.А. Федоров-Давыдов. — М.: Наука, 1968.
- 19 Форостюк О.Д. Луганщина релігійна / О. Д Форостюк. — Луганськ: Світлиця, 2004.
- 20 Красильников К.И. Древнее камнерезное искусство Луганщины / К.И. Красильников. — Луганск: Шлях, 1999. — С. 42-43.
- 21 Сығай А. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық / А. Сығай. — Алматы: Аруна Ltd. ЖШС, 2005.
- 22 Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий / Л.З. Будагов. — СПб., 1969. — 686 с.
- 23 Сыздыкова Р. Сөздер сөйлейді / Р. Сыздыкова. — Алматы: Мектеп, 1980. — 125 б.

А.М. Жакулаев, С.У. Такиров

М. Мағауиннің «Қыпшақ аруындағы» тарихи дискурс

Дискурс мәселесі төңірегінде әлемде көптеген зерттеулер жүргізілді және әлі де толастар емес. Тарихи дискурсты сөз еткен ғалымдардың еңбектерінде тарихи факт, тарихи оқиға, тарихи жазба, тарихи баяндау, тарихи тұлғалар туралы айтылғанымен, көркем мәтіндегі берілу жолдарына назар аударылмаған. Мақалада тарихи дискурс категориясының ерекшеліктері мен тарихи фактілердің көркем мәтінде интерпретациялануы қарастырылған. Ғалымдар тарихи дискурсты түсіндіруде оның басқа дискурстардан ерекшеліктеріне мән береді. Дискурс пен мәтінді өте тығыз қарым-қатынаста қарастыратын болсақ, онда көркем дискурс пен тарихи дискурстың көркем шығармада түйісетіндігінен өзіндік ерекшеліктер пайда болатыны айқын. Бұл жұмыста көркем мәтіндегі тарихи жазбалар ғылыми-тарихи, қоғамдық-саяси, көркем-тарихи, мәдени дискурстар шеңберінде салыстырмалы түрде талданған. Тарихи-көркем мәтіннің тарихи санаға әсері болжанған. Авторлар мақалада дискурсқа қатысты Р. Барт, А.В. Лубский, А.П. Миньяр-Белоручева, В. Плеханов, А.С. Адилова сынды ғалымдардың еңбектерін басшылыққа алған. Постмодерн дәуіріндегі қазақ прозасындағы тарихи дискурс ерекшеліктерін анықтауға талпыныстар жасалған. Зерттеу барысында дәстүрлі, салыстыру, салыстыру-талдау, интерпретациялық, семантикалық, жіктеу әдістері қолданылған.

Кілт сөздер: тарихи дискурс, көркем мәтін, дискурс, институционалдық дискурс, көркем әдебиет, постмодернизм, әдеби дискурс, интерпретация.

А.М. Жакулаев, С.У. Такиров

Исторический дискурс в произведении М. Магауина «Кыпшақ аруы»

Большое количество исследований во всём мире было проведено по проблеме дискурса, но их все еще недостаточно. Хотя в работах ученых, говорящих об историческом дискурсе, упоминаются исторические факты, события, сочинения, нарративы и исторические личности, они не обращали внимания на способы их передачи в художественных текстах. В статье рассмотрены особенности категории исторического дискурса и интерпретации исторических фактов в художественных текстах. При объяснении исторического дискурса ученые обращают внимание на его особенности, отличие от других дискурсов. Если рассматривать дискурс и текст в очень тесной взаимосвязи, то очевидно, что художественный и исторический дискурсы встречаются в художественном произведении. Авторами проведен сравнительный анализ исторических писаний в художественных текстах в рамках научно-исторического, общественно-политического, художественно-исторического и культурологического

дискурсов. Предположено влияние историко-художественного текста на историческое сознание. В статье проанализированы работы Р. Барта, А.В. Лубского, А.П. Миньяр-Белоручевой, В. Плеханова, А.С. Адиловой. Авторами статьи предпринята попытка определить особенности исторического дискурса в казахской прозе эпохи постмодерна. В ходе исследования использованы традиционные, сравнительные, сравнительно-аналитические, интерпретационные, семантические, классификационные методы.

Ключевые слова: исторический дискурс, художественный текст, дискурс, институциональный дискурс, художественная литература, постмодернизм, литературный дискурс, интерпретация.

References

- 1 Asratyan, Z.D. (2015). Discourse and Text in Imaginative Literature. *Bulletin of the South Ural State University. Ser. Linguistics*, 12(4). Retrieved from <https://doi.org/10.14529/ling150404> [in Russian].
- 2 Adilova, A.S. (2015). *Korkem matindegі tsitatsiia qubylysy [The phenomenon of citation in the literary text]*. Almaty: Evero [in Kazakh].
- 3 Krotkov, E. (2014). Nauchnyi diskurs: filosofsko-metodologicheskii analiz [Scientific discourse: philosophical and methodological analysis]. *Credo New*, 3 [in Russian].
- 4 Bart, R. (2003). Diskurs istorii [History discourse]. *Sistema mody. Stati po semiotike kultury — Fashion system. Articles on the semiotics of culture*. Moscow: Izdatelstvo imeni Sabashnikovykh, 438–440 [in Russian].
- 5 Minyar-Belorucheva, A. (2014) Assessment in historical discourse. *Scientific research and development. Modern communication studies, Vol. 3, 3*, 7–11.
- 6 Strizoe, A.L. (2012). Istoricheskii tekst kak nauchnyi narrativ [Historical text as a scientific narrative]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta — Bulletin of Volgograd State University*, 2, 2 [in Russian].
- 7 Lobin, A.M. (2012). Istoricheskii diskurs v neistoricheskoi proze rubezha XX–XXI vekov [Historical discourse in non-historical prose at the turn of the 20th–21st centuries]. *Izvestiia Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni V.G. Belinskogo — Penza State Pedagogical University named after V.G. Belinsky*, 27. 316–318 [in Russian].
- 8 Aleinikov, O.Yu. (2015). *Istoricheskii diskurs i narrativnye praktiki v povesti A. Platonova «Epifanskіe shliuzy» [Historical discourse and narrative practices in A. Platonov's story "Epiphane Gateways"]*. Moscow [in Russian].
- 9 Lubsii, A.V. (2014). *Diskurs istoricheskii. Teoriia i metodologiia istoricheskoi nauki: Terminologicheskii slovar [Historical discourse. Theory and methodology of historical science: terminology dictionary]*. Moscow [in Russian].
- 10 Magauin, M. (2007). *Qypshaq aruy [Kipchak Beaute]*. Almaty [in Kazakh].
- 11 Plekhanov, O.G. (2016). *Istoricheskii diskurs: institutsionalnye kharakteristiki [Historical Discourse: Institutional Characteristics]*. Saint Petersburg [in Russian].
- 12 Rubruk, de V. (1957). *Puteshestvie v vostochnye strany Plano Karpini i Rubruka [Travel to the eastern countries of Plano Carpin and Rubruk]*. Moscow [in Russian].
- 13 Engels, F. (1967). *Semianing, zhekemshikting zhane memleketting shyguy [Origin of the family, property and state]*. Almaty [in Kazakh].
- 14 Pletneva, S.A. (1974). *Polovetskie kamennye izvaianiia [Polovtsian stone sculptures]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 15 Treshnikov, A.F. (Ed.) (1989). *Geograficheskii entsiklopedicheskii slovar: geograficheskie nazvaniia [Geographical Encyclopedic Dictionary: geographical names]*. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia [in Russian].
- 16 Akhinzhanov, S.M. (1999). *Kypchaki v istorii srednevekovogo Kazakhstana [Kipchaks in the history of medieval Kazakhstan]*. Almaty: Gylm [in Russian].
- 17 Prokhorov, A.M. (1969). *Bolshaia sovetskaia entsiklopediia [The Great Soviet Encyclopedia]*. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia, 30 [in Russian].
- 18 Fedorov-Davydov, G.A. (1968). *Kurgany. Idoly. Monety [Mounds. Idols. Coins]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 19 Forostyuk, O.D. (2004). *Luganshchina religiina [Luhansk region is religious]*. Luhansk: Svitlytsia [in Ukrainian].
- 20 Krasilnikov, K.I. (1999). *Drevnee kamnereznoe iskusstvo Luganshchiny [Ancient stone-cutting art of Luhansk region]*. Luhansk: Shliakh [in Ukraine].
- 21 Sygai, A. (2005). *Qazaq madenietі. Entsiklopediialyq anyqtamalyq [Kazakh culture. An encyclopedic reference book]*. Almaty: Aruna Ltd. LLP [in Kazakh].
- 22 Budagov, L.Z. (1969). *Sravnitelnyi slovar turetsko-tatarskikh narechii [Comparative dictionary of Turkish-Tatar dialects]*. Saint Petersburg [in Russian].
- 23 Syzdyqova, R. (1980). *Sozder soileidi [Words speak]*. Almaty: Mektep [in Kazakh].

С.Ш. Тахан, Ш.Б. Сапаш*

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: takhan_serik@mail.ru, ilyasova_shynar@inbox.ru)

Роман «Плаха» Чингиза Айтматова в оценке Рымгали Нургали

В филологической науке существует традиция обращения к научному наследию ученых, внесших значительный вклад в развитие и процветание науки. Истолкование взглядов и научных интересов ученого, анализ и описание вклада и роли его научного творчества в развитие литературоведения способствует осмыслению истории науки, ее аналитическому описанию на современном этапе. Целью данной статьи является изучение особенностей научного творчества академика, доктора филологических наук, писателя и ученого-литературоведа Рымгали Нургали. Представлена интерпретация академиком Рымгали Нургали романа Чингиза Айтматова «Плаха». В своем исследовании романа Чингиза Айтматова «Плаха» Рымгали Нургали размышляет над смыслом заголовка романа, который имеет глубокий философский смысл, и предваряет образную систему произведения. Ученый пишет о такой эстетической категории, которая отражает и обобщает противоречивость человеческой жизни, как драматизм. Рымгали Нургали считает, что роману присущ трагический пафос, так как роман отличается полнотой и глубиной передачи драматического конфликта. Жанр данного произведения ученый определяет как психологический роман. Любой писатель, прежде всего, является представителем определенного народа, последователем сложившейся системы нравственных, моральных национальных установок. Поэтому при анализе художественных произведений Рымгали Нургали считает важными национальные художественные традиции, а также их учет при интерпретации произведений. Кроме того, ученый объясняет использование мифологического сюжета о Понтии Пилате в романе «Плаха».

Ключевые слова: Рымгали Нургали, Чингиз Айтматов, «Плаха», научное наследие, литературоведческий анализ, психологизм, роман, казахское литературоведение.

Введение

Изучение научного наследия отечественных литературоведов помогает осмыслить состояние и обрисовать перспективы развития литературоведения как науки в Казахстане. В этом отношении важным представляется анализ ученых, стоявших у истоков развития казахстанского литературоведения, в частности, научной деятельности академика Рымгали Нургали, которая приходится на 1960–2000-е годы. В данной статье рассматривается вклад академика Рымгали Нургали в изучение творчества самого известного писателя многонационального постсоветского литературного пространства — Чингиза Айтматова.

Подвергая глубокому анализу роман Чингиза Айтматова, Рымгали Нургали обращает внимание на важность учета национального художественного опыта, духовного наследия поколений, которые находят свое отражение в произведении. Опираясь на традиции мировой классической литературы, Чингиз Айтматов создает образы национальной картины мира.

Академик Рымгали Нургали считает, что интерпретация художественного текста представляет собой познавательный процесс, в котором первостепенную роль выполняет художественное видение литературоведа. Интерпретация литературного произведения — это объективный разбор эстетических достоинств, которые составляют невоспроизводимость шедевра.

Материалы и методы исследования

Материалом исследования являются научные труды академика Рымгали Нургали, посвященные изучению творчества киргизского писателя Чингиза Айтматова. Методологической основой исследования послужили научные работы казахстанских и российских литературоведов Р. Нургали, С. Тахана, И. Страхова. Решение поставленных задач предполагает опору на историко-функциональный метод, который обеспечивает понимание последовательности феноменов литературы. Использован также системно-целостный подход к объекту изучения.

*Автор-корреспондент. E-mail: ilyasova_shynar@inbox.ru

Результаты и обсуждение

В своих трудах Рымгали Нургали пишет об огромном влиянии Чингиза Айтматова и его творчества на культуру Казахстана: на литературу и искусство, на литературоведческие, эстетические, философские и социальные исследования в Казахстане. Многочисленные спектакли по произведениям Айтматова вошли в постоянный репертуар казахского театра, на его произведениях воспитаны поколения читателей.

Творческая эволюция писателя, основываясь на традиционной ценностной системе мировосприятия, проходит этапы экспериментирования и накопления опыта. Однако творческий поиск таких великих писателей, как М. Ауэзов, М. Шолохов, Ч. Айтматов, имеет особую закономерность, присущую мастерам слова — их художественное наследие основывается на принципах гуманизма, ставит во главу угла идеи гуманности. Изображая объективную действительность, преломляя ее в своем индивидуальном сознании, в то же время писатель вещает от имени своего народа, своей страны. Чингиз Айтматов пишет на русском и киргизском языках, однако его мировосприятие несвободно от форм художественно-поэтического осмысления мира, присущего киргизу. Особо отметив высокое мастерство Айтматова в различных жанрах киргизской прозы, Нургалиев акцентирует внимание на таланте писателя осмысливать в своих произведениях актуальные социальные проблемы своего народа в контексте общечеловеческого развития. При анализе художественных произведений Рымгали Нургали считает важным учитывать национальный художественный опыт. Художественное мышление народа формирует литературные традиции и составляет духовное наследие поколений, подвергающееся постоянным изменениям, преобразованиям, развитию и обогащению.

Традиционные установки и литературное развитие являются неотъемлемыми составляющими литературного процесса. Различные грани проявления национального сознания в художественно притягательных формах воплощения в образах героев мы видим в романе Айтматова «Плаха», написанном в 1985 году.

Психологизм как качество художественного стиля автора романа становится отличительным маркером реализма в киргизской литературе на современном этапе. Рымгали Нургали подчеркивает изначальную приверженность Чингиза Айтматова к широте охвата, масштабности, разносторонности изображения человеческой психологии в своих произведениях. В своих произведениях Чингиз Айтматов, рассматривая актуальные проблемы эпохи, изображая важнейшие стороны общественной жизни, создает образы людей современной эпохи, мастерски изображает мир человеческих чувств. Точная передача психологических типов героев в романе «Плаха» берет свое начало из такой творческой установки на изображение диалектики социальной жизни, в которой личное и общественное неразрывны, являются неотъемлемыми частями единого целого.

Истоками реалистических произведений Чингиза Айтматова Нургали считает мировую классику. Основываясь на реалистическом методе изложения, а также на традициях национальной культуры, Айтматов создает потрясающие картины народной жизни, интригующие тонкостями изображения. В романе «Плаха», признанном несомненным достижением художественного реализма Айтматова, символическая глубина образов, с помощью которых раскрывается все сложное многообразие национальной жизни тюркских народов, находит свою семантическую аккумуляцию в названии. Размышляя о значении плахи как символа, Р. Нургали исходит из своего видения символа как важного элемента художественного образа. Образ особенно воздействует на подсознание, когда предметная природа и глубинный смысл связаны, подразумевают друг друга.

Нургали считает, что автор вложил в название романа глубокое символическое значение. Плаха — как место казни — символизирует расплату человека за какие-либо деяния. Сам автор предлагал различные трактовки. Каждый человек находится в состоянии борьбы с самим собой и с окружающей средой. Ему необходимо каждый день принимать решения, отстаивать свое мнение, отвечать за последствия своих решений. Второе объяснение названия романа связано с отношением человека к природе. Человек безрассудно и самонадеянно берет на себя роль хозяина земли, он перестал ощущать себя частью природы. И за это придет наказание, человеку придется расплатиться за свое безответственное отношение к окружающей среде.

Перед переводчиками романа Чингиза Айтматова на казахский язык стояла непростая задача: перевод такого символического названия. Именно на этот вопрос Рымгали Нургали обращает большое внимание в своем исследовании. В истории казахского народа отсутствует такой вид казни, как обезглавливание человека, соответственно и слово с таким значением: «...адамның басын ағашқа са-

лып шауып өлтіру — қазақ, қырғызда жоқ әдет» [1; 165]. В казахском языке есть слово «жаңғырық»: ЖАҢҒЫРЫҚ I 1. *Дауыстың, дыбыстың күмбірлеп екінші жерде қайталап естілуі.* 2. *ауысп. Жараның, басқа да нәрсенің қайталануы, жаңаруы.* ЖАҢҒЫРЫҚ II. *Отын, т.б. заттарды шапқанда оның астына қоятын дөңгелек ағаш* [2; 267]. Второе значение слова-омонима соответствует первому значению данного слова в словаре Ожегова: ПЛАХА, -и, ж. 1. Кусок бревна, расколотого или распиленного вдоль. 2. В старину: обрубок дерева, на котором отсекали голову казнимого, а также помост, на котором совершалась казнь [3; 461]. Именно в этом значении слово «жаңғырық» часто употребляется в произведениях М. Ауэзова, С. Сейфуллина, С. Муканова.

Рымгали Нургали подробно останавливается на заголовке, потому что символическое значение названия, его философский смысл предваряют образную систему произведения. Заголовки произведений Чингиза Айтматова всегда диалектически связаны с авторской концепцией, его художественными идеями, поэтому не вызывает сомнений их основательная продуманность, нацеленность на эстетический эффект. «Буранный полустанок», «Прощай, Гульсары!», «Белый пароход», «Материнское поле» — заголовки, имеющие глубокий смысл. Писатель Шерхан Муртазаев перевел на казахский язык название романа как «Жан пида», пида имеет значение «күрбан, садақа» [4]. Выражение *жанын пида ету, или пида қылу* означает *жертвовать собой*.

Рымгали Нургали в связи с общей авторской концепцией личности размышляет о драматизме прозы. По мнению ученого, драматизм как эстетическая категория присущ как искусству в целом, так и всем литературным жанрам, как понятие, которое имеет обобщающий смысл. Драматизм сближает, объединяет и обогащает литературные жанры. Именно поэтому по мотивам прозаических произведений часто снимают спектакли и кинофильмы.

Рымгали Нургали наблюдает, как и в какой степени проявляется драматизм в современных прозаических произведениях. Так, в романе «Плаха» Чингиз Айтматов передает великие гуманистические идеи через трагические ситуации, которые не выглядят искусственно созданными, вымышленными, а являются типичными.

Одной из уникальных особенностей поэтики произведений Чингиза Айтматова является то, что в каждом создавая новые образы, новые сюжеты, он никогда не повторяет метод повествования и элементы архитектоники. Единственное, что пронизывает все произведения писателя — это наличие трагического героя: Танабай, Едиге, Авдий Калистратов, Бостон Уркунчиев.

Чингизу Айтматову удается с тончайшей точностью, гражданской честностью, человеческой правдивостью показать значение личности в вечном противостоянии жизни и смерти, диалектические противоречия в человеческой судьбе.

Одним из недостатков реалистических произведений современной Чингизу Айтматову прозы Рымгали Нургали называет чрезмерное увлечение мифологическими и фольклорными мотивами, использование литературных схем при создании сюжетов и характеров. В своем романе Айтматов объединяет многовековые традиции, мифы своего народа и мастерство реалистического изображения. Это отражает психологическую, философскую глубину и социальную правдивость сложнейших вопросов эпохи. Сквозь национальный колорит созданных образов просвечивает интернациональное содержание.

Один из главных героев «Плахи» — Авдий Калистратов, человек, придерживающийся религиозных взглядов, выросший в семье священнослужителя, знающего религиозные каноны. Именно поэтому избитый, физически и душевно страдающий Авдий, находясь между жизнью и смертью, вспоминает историю о римском прокураторе Понтии Пилате.

Художественные трансформации мифа, использование мифологических мотивов и образов характерны для творчества многих писателей различных эпох. Чингиз Айтматов подвергался критике за использование известного библейского сюжета, а также за отсутствие художественной целостности в произведении. Выступая в пользу Чингиза Айтматова, академик отмечает, что данный миф, известный из Библии, и бывший предметом многих интерпретаций, например, М. Булгаковым в романе «Мастер и Маргарита», в романе Айтматова используется для иллюстрации современных актуальных проблем. В диалогах Иисуса и Понтия Пилата поднимаются вопросы о «поиске нового Бога», о смысле жизни, о вечности и процветании, а также реальности тысячелетней войны между правителем и человеком.

Академик категорически не согласен с мнением о композиционной и художественной разорванности структуры романа. Он полагает, что Айтматовым удачно найдена повествовательная нота, пронизывающая всю поэтическую ткань романа и органично объединяющая все его сюжетные линии,

рассказ о волках — Акбаре и Тасчайнаре. Вслед за традицией, заложенной Мухтаром Ауэзовым в романе «Коксерек», Айтматов связал эту идею с современной действительностью. Изображая трагические ситуации, в которых оказались люди и животные, Айтматов открывает страшную правду о реальном мире, в котором на человеческих пороках, болезнях и нищете наживаются Узикбаи, Обер-Кандаловы, Гамлет-Галкины и Базарбаи.

Рымгали Нургали отмечает, что произведениям писателя характерен трагический модус художественности [5; 132]. Чингиз Айтматов привержен такой повествовательной перспективе, в которой истинно гуманное отношение к окружающему миру, человеку в этом мире определяют все модусы его художественного нарратива, в том числе и модус трагический. Трагический модус художественности предполагает утрату важных ценностей: человеческую жизнь, моральных и духовных ценностей в обществе. Именно такие жизненные конфликты показаны в «Плахе».

В романе много трагических событий: оставшаяся без потомства волчья стая, навечно замерзший во льдах Ерназар, несчастный случай с единственным сыном Бостона, расправа с Базарбаем, гибель искавшего правду Авдия Калистратова. Причем автор не говорит, как найти выход из ситуации, а указывает их обществу. Это ситуации, с которыми нельзя мириться: наркомания, которая становится распространенной среди молодежи, — бич современности. Авдий, религиозный служитель в прошлом, в настоящем — сотрудник областной комсомольской газеты, берет на себя роль перевоспитать молодых людей, вставших на преступный путь. Эта его попытка была заведомо невозможной и стоила ему жизни.

Жанр романа «Плаха» Рымгали Нургали определяет как психологический, в то же время, отмечая, что без учета трагедийного пафоса этого произведения определение жанра было бы неточным. Чингиз Айтматов обладает отличительной способностью таланта — изображать человеческую душу, глубоко проникая в скрытые мотивы действий героев. Психологизм является объективным свойством художественного освоения мира писателем.

Для того, чтобы продемонстрировать использование Чингизом Айтматовым различных форм изображения внутреннего мира героев, приведем примеры из текста. Один из них, который литературовед А. Есин называет «прямым», И.В. Страхов характеризует как описание «изнутри», «путем художественного познания внутреннего мира действующих лиц, выражаемого при посредстве внутренней речи, образов памяти и воображения» [6; 4].

«Я не понимал и, по правде говоря, не очень и желал понимать, что происходило со мной в тот час, что приковало мои мысли и чувства с такой неотразимой силой к этим десятирным певцам, с виду таким же, как и я, людям, но гимны, которые они распевали, словно исходили от меня, от моих собственных побуждений, от накопившихся болей, тревог и восторгов, до сих пор не находивших во мне выхода, и, освобождаясь от них и одновременно наполняясь новым светом и прозрением, я постигал благодаря искусству этих певцов изначальную сущность храмового песнопения — этот крик жизни, крик человека с вознесенными ввысь руками, говорящий о вековой жажде утвердить себя, облегчить свою участь, найти точку опоры в необозримых просторах вселенной, трагически уповая, что существуют, помимо него, еще какие-то небесные силы, которые помогут ему в этом. Грандиозное заблуждение! О, как велико стремление человека быть услышанным наверху! И сколько энергии, сколько мысли вложил он в уверения, покаяния, в славословия, принуждая себя во имя этого к смирению, к послушанию, к безропотности вопреки бунтующей крови своей, вопреки стихии своей, вечно жаждущей мятежа, новшеств, отрицаний. О, как трудно и мучительно это давалось ему. Ригведа, псалмы, заклинания, гимны, шаманство! И столько еще было произнесено в веках нескончаемых молеб и молитв, что, будь они материально ощутимыми, затопили бы собой всю землю, подобно горько-соленым океанам, вышедшим из берегов. Как трудно рождалось в человеке человеческое...» [7; 66, 67]. В письмах Авдия Калистратова к Инге Федоровне от первого лица мы наглядно и подробно представляем движения человеческой мысли.

Авдий Калистратов, бывший религиозный служитель, считает своим долгом воздействовать на жизненное зло, чувствует личную ответственность. Однако постоянно его жизненная философия вступает в противоречие с действительностью. Его концепция жизни оказывается нежизнеспособной в столкновении с другой жизненной ориентацией героев, Авдий проигрывает.

Второй способ психологического изображения Есин называет косвенным, потому что эта форма изображения дает характеристику внутреннего мира героя опосредованно: через описание внешних симптомов определенного психологического состояния.

«Авдий кричал, воздевал руки и призывал немедленно присоединиться к нему, чтобы очистить-ся от зла и покаяться.

В своем неистовстве он был нелеп и смешон, он вопил и метался, точно в предчувствии конца света, — ему казалось, что все летит в тартарары, низвергается в огненную пропасть» [7; 231].

Таким образом, Рымгали Нургали определяет жанр романа как роман-трагедия. В своем произведении Айтматов поднимает вопросы такой болезни современного общества, как наркомания, пишет об опасности для человечества нарушения экологического баланса между природой и человеком, а также о бездуховности, которая усиливает конфликты между людьми.

Заключение

В романе описываются актуальные, текущие, современные для писателя ситуации: наркомания, пьянство, экология. Публицистический пафос романа направлен на моральные, социальные, религиозные проблемы общества. Чингиз Айтматов счел необходимым активно включиться в борьбу с наркоманией, путем обнажения проблемы. Публицистичность свойственна художественному мышлению Чингиза Айтматова как автора не только художественных произведений, но и статей и очерков. Автор затрагивает злободневные проблемы, предупреждает о катастрофе, которая может случиться, если общественное сознание не отреагирует. Следует заметить, публицистичность не повлияла на художественные достоинства произведения. Роман Чингиза Айтматова многомерен, в отличие от прямолинейной и лишенной сомнений публицистики.

Представляется закономерным то, что в своей фундаментальной монографии «Сөз өнерінің эстетикасы» Рымгали Нургали исследует произведение Чингиза Айтматова, в котором поднимаются глобальные проблемы человечества. Основная тема творчества писателя — с реалистической точностью изобразить уродство жизни, горькие тайны жизни, гражданскую честность, художественную глубину, раскрыть диалектические противоречия в судьбах человечества, показать место личности в ней, вечная борьба жизни и смерти. Писатель не поддается агитационным и мимолетным лозунгам, но твердо и строго следует принципам искусства, идеологии и честности.

Список литературы

- 1 Нұрғали Р.Н. Сөз өнерінің эстетикасы / Р.Н. Нұрғали. — Астана: Елорда, 2003. — 424 б.
- 2 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі: 50 мыңға жуық сөз бен сөз тіркесі / — Алматы: Дайк-Пресс, 2008. — 967 б.
- 3 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — 4-е изд. — М., 1997. — 944 с.
- 4 Құралұлы А. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі [Электрондық ресурс] / А. Құралұлы. — Алматы: «Сөздік-Словарь», 2007. — Кіру режимі: https://enc_kaz.academic.ru/5273/%D0%BF%D0%B8%D0%B4%D0%B0.
- 5 Тахан С.Ш. Литературоведческие взгляды Р. Нургали / С.Ш. Тахан // Қазыналы биікте. Р. Нұрғалидің азаматтық, ұстаздық, ғалымдық келбеті. — Алматы: InnoPRESS, 2005. — С. 128–132.
- 6 Страхов И.В. Психологический анализ в литературном творчестве. — Ч. 1 / И.В. Страхов. — Саратов, 1973. — 57 с.
- 7 Айтматов Ч.Т. Плаха. Роман. Восхождение на Фудзияму. Пьеса. Ночь воспоминаний о Сократе. Драма / Ч.Т. Айтматов // Собрание сочинений: [В 7-и т.]. — Т. 4. — М., 1998. — 496 с.

С.Ш. Тахан, Ш.Б. Сапаш

Шыңғыс Айтматовтың «Жан пида» романы Рымғали Нұрғалидің бағалауында

Филология ғылымында ғылымның дамып, өркендеуіне елеулі үлес қосқан ғалымдардың ғылыми мұрасына жүгіну дәстүрі бар. Ғалымның көзқарастары мен ғылыми қызығушылықтарын түсіндіру, әдебиеттанудың дамуына оның ғылыми шығармашылығының қосқан үлесі мен рөлін қарастыру және сипаттау ғылым тарихын түсінуге, оны қазіргі кезеңде аналитикалық сипаттамасына ықпал етеді. Мақаланың мақсаты академик, филология ғылымдарының докторы, жазушы және әдебиеттанушы– ғалым Рымғали Нұрғалидің ғылыми шығармашылығының ерекшеліктерін қарастыру. Сонымен қатар академик Рымғали Нұрғалидің Шыңғыс Айтматовтың «Жан пида» романы бойынша интерпретациясы берілген. Шыңғыс Айтматовтың «Жан пида» романын зерттеу барысында Рымғали Нұрғали терең философиялық мағынасы бар роман атауының мән-мағынасына тоқталған. Ғалым драматизм сияқты

адам өмірінің қайшылықтарын көрсетіп, жалпылайтын эстетикалық категория туралы жазады. Рымғали Нұрғали романда қайғылы пафос тән деп санайды, өйткені роман драматикалық қақтығыстың толықтығы мен тереңдігімен ерекшеленеді. Ол бұл шығарманың жанрын психологиялық роман деп анықтайды. Кез келген жазушы, ең алдымен, белгілі бір халықтың өкілі, қалыптасқан адамгершілік, моральдық ұлттық көзқарастар жүйесінің жалғастырушысы. Сондықтан көркем шығармаларды талдау кезінде Рымғали Нұрғали ұлттық көркемдік дәстүрлерді, сондай-ақ шығармаларды түсіндіру кезінде оларды есепке алуды маңызды деп санайды. Ғалым «Жан пида» романында Понтий Пилат туралы мифологиялық сюжеттің қолданылуын түсіндіреді.

Кілт сөздер: Рымғали Нұрғали, Шыңғыс Айтматов, «Жан пида», ғылыми мұра, әдеби талдау, психологизм, роман, қазақ әдебиеттану.

S.Sh. Takhan, Sh.B. Sapash

Chingiz Aitmatov's novel “The Place of The Skull” in the assessment of Rymgali Nurgali

In philological science there is a tradition of referring to the scientific heritage of scientists who have made a significant contribution to the development and prosperity of science. Interpretation of the views and scientific interests of the scientist, consideration and description of the contribution and role of his scientific creativity in the development of literary criticism contributes to understanding the history of science, its analytical description at the present stage. The purpose of this article is to consider the features of scientific work of academician, doctor of philological sciences, writer and literary scholar Rymgali Nurgali. This article presents the interpretation of Chingiz Aitmatov's novel “The Place of The Skull” by Academician Rymgali Nurgali. In his study of Chingiz Aitmatov's novel “The Place of The Skull”, Rymgali Nurgali reflects on the meaning of the title of the novel, which has a deep philosophical meaning, and anticipates the figurative system of the work. The scientist writes about such an aesthetic category that reflects and generalizes the inconsistency of human life as drama. Rymgali Nurgali believes that tragic pathos is inherent in the novel, since the novel is distinguished by the completeness and depth of the transfer of dramatic conflict. The scientist defines the genre of this work as a psychological novel. Any writer is primarily a representative of a certain people, a follower of the established system of moral, moral national attitudes. Therefore, when analyzing literary works, Rymgali Nurgali considers national artistic traditions important, as well as their consideration in the interpretation of works. The scientist also explains the use of the mythological plot about Pontius Pilate in the novel “The Place of The Skull”.

Keywords: Rymgali Nurgali, Chingiz Aitmatov, “The Place of The Skull”, scientific heritage, literary analysis, psychologism, novel, Kazakh literary criticism.

References

- 1 Nurgali, R.N. (2003). *Soz onerinin estetikasy* [Aesthetics of Word Art]. Astana: Elorda [in Kazakh].
- 2 Zhanuzaqov, T. (Ed.). (2008). *Qazaq tilinin tusindirme sozdigi: 50 mynga zhuyq soz ben soz tirkesi* [Explanatory Dictionary of the Kazakh language: about 50 thousand words and phrases]. Almaty: Dajk-Press [in Kazakh].
- 3 Ozhegov, S.I., & Shvedova, N.Yu. (1997). *Tolkovyi slovar russkogo yazyka: 80 000 slov i frazeologicheskikh vyrazhenii* [Explanatory dictionary of the Russian language: 80,000 words and phraseological expressions. Moscow [in Russian].
- 4 Quralyly, A. (2007). *Qazaq dastyrli madenietinin entsiklopediyalyq sozdigi* [Encyclopedic Dictionary of Kazakh traditional culture]. Retrieved from https://enc_kaz.academic.ru/5273/%D0%BF%D0%B8%D0%B4%D0%B0 [in Kazakh].
- 5 Takhan, S. Sh. (2005). *Literaturovedcheskie vzgliady R. Nurgali* [Literary views of R. Nurgali]. *Qazynaly biikte. R. Nurgalidin azamattyq, ustazdyq, galymdyq kelbeti — The treasure is. higt. The civil, teaching, scientific apperance of Rymgali Nurgali*. Almaty: InnoPRESS, 128–132 [in Russian].
- 6 Strahov, I. V. (1973). *Psikhologicheskii analiz v literaturnom tvorchestve* [Psychological analysis in literary creativity]. P. 1. Saratov [in Russian].
- 7 Ajtmatov, Ch.T. (1998). *Plakha. Roman. Voskhozhdenie na Fudziiamu. Pesa. Noch vospominanii o Sokrate. Drama* [The block. Novel. Climbing Fujiyama. The play. A night of memories of Socrates. Drama]. *Sobranie sochinenii — Collected works*. Moscow, 7, 4 [in Russian].

B. Syzdykova*, A. Kaiyrbekova, B. Orazova

*Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan
(syzdykovabibi@gmail.com, aida_k96@mail.ru, b.oralova@mail.ru)*

National literature of the post-socialist realism era

This article discusses the artistic trends of the 60s of the twentieth century. The aesthetic concepts of socialist realism, Romanticism, modernism and postmodernism are discussed, as well as the peculiarities of their development in Kazakh literature. The article analyzes the ideological and aesthetic concepts that opposed the socialist realism of that period. The works published during the period of post-socialist realism reflect the ways of development of modernist aesthetics. The features of new characters in literature are revealed. In addition, the article scientifically analyzes the formation of artistic systems and their methods with such features as a special spiritual connection of a person with the surrounding life of that era, personal relations between society and the individual. It is known that in the Kazakh prose of the 1970s and 80s, the well-established modernist aesthetics is closely connected with neo-mythologism. Based on this, relying on the conclusions of the world literary science, we will focus on the problem of neo-mythologism in the works of Kazakh writers. The article describes the influence of modernism and postmodernism on modern Kazakh prose and aesthetic principles of neo-mythologism, reflected in the national prose of the 70s of the twentieth century. The article makes a comparative analysis of scientific concepts of domestic scientists, as well as world research works.

Key words: Kazakh literature, modernism, postmodernism, mythology, realism, neomythologism.

Introduction

It is known that modernism, about which so much is being said at the present time, arose as a reaction to the intensification of contradictions in society, a decrease in the level of spiritual culture, when the consciousness turned upside down and the time came for the new values search. Modernist poetics, appearing at the beginning of the twentieth century in Kazakh prose, interrupts its course and resumes it again, starting from the 60s, and here one cannot fail to see an analogy with world experience.

Scientists note the following phenomena in the literature of postcolonial countries. According to the American researcher Michael Ryan, in addition to the serious consequences of colonization, it also creates opportunities for creative communication [1; 200]. These are not excuses for colonization, but the circumstances that led to the involuntary mixing of cultures. Although Kazakh literature also came under pressure from the Soviet government, which continued Russian colonialism and aspired to European culture through the Russian language.

Modernists all over the world viewed the world war as the largest crisis of mankind, leading to a decline in spirituality and moral qualities of a person, therefore they considered it necessary to direct artistic thinking in the other direction, radically changing it. Since the 1960s, Kazakh modernism began to gain strength again, this was facilitated by a gradual departure from reckless faith in Marxist-Leninist aesthetics, from the prevalence of totalitarian consciousness, doubts arose about the future of their society, aspiring to a “bright communist tomorrow”. As a result of the onset of the time of “warming” and the appearance of some freedoms in the spiritual sphere, in social thinking, other motives and in literature, the shackles were loosened and new ideological and aesthetic trends began to be evident. Now fiction, relying on new views on the essence of man, began to pay attention to the desires of an individual, to the need to see him from the height of a spiritual and psychological phenomenon, to the relationship of a person with the true state of affairs and to explain it using philosophical criteria. Such qualitative features could not but have an impact on the figurative structure of a work of art. This is indicated by many researchers who analyzed the literature of the 60-80s of the twentieth century. It was at this time that a new generation came to literature, bringing a fresh breath to it, a number of studies were written about their attitude, artistic and stylistic features.

In fact, it was not an invisible phenomenon. In the opinion of the socialist society, almost all the literature of the peoples of the Soviet system in the 70s began to recover from the declarative nature of literature, moving away from the slogans of fashioning a worthy image of a one-party idea. The words of Bocharov, a

* Corresponding author's e-mail: syzdykovabibi@gmail.com

scientist who studied Soviet literature in detail “Perhaps, it is these two basic ideas that have guided the literature of the last twenty years: to affirm, strengthen the dignity of man and tell the truth about his time. Both of these ideas are inseparable from one another: the dignity of a person is manifested and affirmed in real life circumstances, and the truth of life appears primarily in an honest and deep depiction of those real circumstances in which a person lives, acts, experiences” speak for themselves [2; 253].

A revolution in all spheres of art is characteristic not only of the Soviet states, but also of the political regions embraced by the communist ideology — the socialist “fraternal” countries of Eastern Europe. However, new developments in the literature of these countries began somewhat earlier. Researcher Sheshken speaks about the 1970s in Yugoslav literature, in which the characters are depicted in two directions. These are people who are threatened with a spiritual upheaval, who are struggling to violate the norms and who are victims of history [3].

The scientist came to this conclusion, thanks to works in Yugoslav literature, such as “The Red Hypocrite” by Pavlovski (2001), “Gresnik” (The Sinner) by Ćosić (1985), “A Tomb for Boris Davidovich” by Kiš (2001) “Khazar Dictionary” by Pavić (1988). Most of the characters in these works are revolutionaries, communists and innocent victims. Creating an unmistakable image of the reality of the society in which they live, these writers described the tragic state of man in the historical process. That is, a new approach to society, to a person has become widespread in the geopolitical region, where the closed principles of communism have come to an end.

So, a new aesthetic took shape in the 1960s and 80s. We propose to designate it as “the aesthetics of post-socialist realism”. Because socialist realism, about which we all talk tirelessly, is a method that did not arise along with the totalitarian system of the Soviet Union and did not disappear with it. It came into force starting in the 30s of the twentieth century, and at the end of the 60s (only in some forty-old years) it lost its supremacy. Despite the fact that socialist realism continued to persist in journalistic genres, such as outlines, essays, in fiction from the mid-70s, it can be said that it was completely destroyed. The main reason that socialist realism turned out to be an amorphous method lies in the imposition of it by force, created by a decree that did not give birth to laws inherent in literature itself, immanent processes. The goals set by socialist realism for literature have exhausted themselves, lost their colors, since the 60s a new aesthetic climate began to form within the framework of the national spiritual space. The internal and open resistance of writers to take the class struggle as the basis of creativity, to pursue ideological goals as before, the poison of absolute uncompromising, led to the birth of post-socialist realism, making the first steps of modernism. A special phenomenon that gave impetus to the movement of the national memory of the Kazakh people is the flourishing of historical prose, which is also the fruit of the aesthetics of post-socialist realism. Some critics and writers, who openly declared their disagreement with the former traditional aesthetics, began to create a literary-theoretical program for a new type of literature, which should now expand its boundaries, and tried to clarify its main milestones. One of such examples is polemical articles published on the pages of the Kazakh literary magazine *Zhuldyz* in 1963. Articles by Serikkaliyev “Criticism and Responsibility”, Iskakov “What if we talk heart to heart?”, “Imitation or Need?”, especially Suleimenov’s “Some words about form”, Kekilbayev’s “Tradition and era”, Suleimenov’s “About the truth of my hero”, Moldagaliyev’s “Okay, let’s be honest” were about new paradigms and the role of traditions. These polemical articles talk about the need for a new platform for critical thought that can set a high bar for the growing literature, tracking the direction of the search field of the emerging new generation, talked in detail about the essence of the heroes, the plot basis, form, traces of tradition and signs of a new style and etc. In Suleimenov’s article «Some words about form» great importance was attached in connection with the narrative style of the author to large-scale literary and theoretical categories, such as form and content. Having started a conversation about the evolution of the form of the author’s narration, starting from the time of Homer, he draws conclusions regarding the facets of skill in today’s literature. Attention is drawn to the insufficiency of other artistic methods for revealing the inner world of heroes, in a new way colored forms of narration in modern Kazakh literature. In short, special attention was paid to the need to destroy the lump of methods called “normative aesthetics” in order to analyze and define, in the opinion of critics and on the initiative of the writers themselves, the intellectual literature that replaced the works of socialist realism.

Materials and methods

The history of new prose begins in the 60s of the twentieth century. It was the time when the sixties entered the orbit of the cultural and spiritual space, and in Kazakh literature — the time of the arrival of

modernism ... This generation began to create a new art consciously, with great preparation. Even at the beginning, they aimed at creating a theoretical basis for it.

Of course, there is no reason to assert that the traditions of the older generation, formed in the 1930s-40s-50s in prose, stylistic ornament and artistic and aesthetic structures, were one-sidedly denied. Writers of the new generation hastened to fill the vacuum created by the crisis of socialist realism. In the coming time, the aesthetics based on socialist realism, the provisions of Marxism-Leninism, could not provide an answer to the ambitions of writers aiming at spreading a different spirit in literature. In this regard, the Kazakh writer Kekilbayev writes about his contemporaries: "This generation, being in a difficult mess of life, despite the hardships experienced, was far from the desire to hypocrite, gloss over his eyes, he was ready, he had enough determination to go to the court of truth and justice, it was internally prepared to lift and carry the spiritual burden, it equally mastered Russian and European culture, moreover, it came out of the depths of the people, and many representatives of this generation, without even stepping over the threshold of literature, without fear of difficult, twisting secrets of a contradictory being, began to peer into them. And therefore, the direction of development of Kazakh literature of that time did not satisfy them", — these thoughts draw attention to the increase in demand for new knowledge and to the fact that Kazakh literature has taken the path of the reform process" [4; 21].

Results and discussion

One of the main principles that modernism adheres to is to correlate the content of a work of art with the stream of consciousness, such a feature was largely characteristic of Kazakh prose of the 1960s-80s. This process was especially characteristic of the style of Kekilbayev, Abdikov, Bokey, Suleimenov, Iskakov, Nurmanov, Magauin. In the internal monologue used by classical realism to depict a certain spiritual and psychological state of the heroes, there are a number of differences from the concept of the "stream of consciousness", which was thoroughly ordered at the time by the American psychologist and philosopher James in his work "Scientific Foundations of Psychology". In accordance with the internal monologue used by most representatives of realism, thought is based on materially volatile facts. If in premodern literature, artistic thinking was understood as a reflection on the true essence of consciousness, then the stream of consciousness reached the point of complete separation from the true world. According to Borev, "the spiritual world is changeable, thought only begins from a fact, the whole past experience of a person takes part in the act of thinking, thought fully embraces the past, the present, and the future. Thought is the processing of facts based on a person's life experience. The system of thinking includes not only the analytical and synthetic abilities of the brain, but along with this, such properties as memory, imagination and fantasy" [5; 457]. No one wants to negate the fact that the realists were able to color a work of art with the thick colors of psychological insight through an internal monologue. And the stream of consciousness used by modernists, without choosing extreme situations, is realized through the freedom of time and space in the work. Speaking about time and space, Indonesian scientists in their article "The Construction of House and Body Spaces in Modern Indonesian Poetry" focused on the problem of the space of house and body in literary works: "space is closely connected with the thought of the nation. Literature, like neutral discourse, always includes certain thoughts, including colonial and postcolonial ones. Therefore, the issues of time and space must be studied in literary works, since there is a semiotic and symbolic connection between the space of the house and the body and the social facts of the nation, including the Indonesian people" [6]. That is, the unity of action and feeling, realized in the samples of classical realism, is not strictly observed here: the flow of thought does not strictly obey the logic of the plot, sometimes it also exists outside the plot.

To build the image of human feelings and thoughts with the echoes of consciousness, heroes and the course of real life on the basis of limited, even mechanical relations, to awaken the phenomena of life that are not correlated with each other thanks to consciousness — all these features have become known in Kazakh prose, which is distinguished by its specific characteristics. The need to give freedom to the simmering of thought demanded mainly voluminous genres. A number of such works as "Death of a Greyhound" by Magauin (1993), "Blue Haze" by Magauin (2008), "Truth", "Flickering of the Lights of the Underworld" by Abdikov (1992), "Five Charges" by Suleimenov (2018), "History of Khansha Daria", "Dispute", "Kui" by Kekilbayev (1982), "The Well" by Kekilbayev (2004), "Muztau", "Among the Dead", "Devil's Bridge" by Bokey (1995), "Snow Girl" by Bokey (2008), "Little Camel — an Orphan", "The Nature of Sand" by Bokey, "Mountain "Stream", "Genesis", "Burying the Deceased" by Isabekov (1992), "The Wind — Traveler" by Isabekov (1993), "The Light World" by Elubayev (1973) and others, written in the genre of a novel, a story in the period under consideration, is characterized by showing the relationship between the environment and

the characters through the stream of consciousness. The appearance of such works one after another, which brought a special breath, a special rhythm to prose, required an update of the traditional methods that had formed in literary criticism and criticism. It is also true that the lack of specification in the named works of place and time, that the writers took a different look at the measurement of time and space, moved away from social and ideological factors or did not take them into account at all, abandoned socially active heroes, etc., fresh characteristics, at first seemed alien. There was also criticism, the object of conversation of which was the indistinctness, the vagueness of social ideas, the immense thickening of tragic colors and the inactivity of the heroes of the works. Because the transition of literature to a completely new path, the decisive inclusion of the voice, thanks to fresh searches, into world literary trends occurred immediately, did not stretch out for a long time.

In the Kazakh prose of the post-socialist period, mythical lines, mythical plots were used as the basis of social thought, for expressive, purely realistic purposes, while later literature used them for other purposes. An example of this is the tradition of mythological thinking, which is reflected in the motives of color reproduction in the image of Abylai Khan, Kenesary in Yesenberlin's trilogy "Nomads". Later, archetypal consciousness based on mythical thinking also occupied an important place in the poetics of the works of Kazakh writers. This does not mean that the mythological system of thinking formed by the classics of Kazakh literature has completely disappeared, but only that this tradition has acquired a new meaning in the new prose, freed itself from the framework of the realistic principle and acquired a different character. That is, the current networks and mythological tables mentioned above have strengthened the meaning of autonomy, which is not based only on historical and real time, but also goes beyond the logic of the work. At the same time, mythologized images not only revived archaic consciousness, but also began to manifest themselves in the form of transformations. From now on, Kazakh writers have developed mythology in terms of the mysteries of being and the way of philosophical reflection on the meaning of life. In short, the phenomenon of neomythologism became one of the independent literary trends that complemented the modernist character of this period.

In Soviet times, the old system that had developed in Kazakh society shifted to a different channel, changed values, global issues became more acute, strong oppression of the people brought a stream of post-Socialist realists prose writers to the stage of history, who brought to life works of a new character. The authors of this group were recognized as national figures who cared about the condition of their people. Their works urge to preserve folk customs and traditions unchanged, not to break away from national realities.

In the Kazakh literature of the 1970s and 80s, including in Kazakh prose, the establishment of modernist aesthetics is considered closely related to neomythology. One of the ways of isolation in this process is a mythical transformation. These are beliefs born in the human consciousness in archaic myths about a person's ability to enter into the image of other things, i.e. acquired a new stylistic meaning in the prose of subsequent years. Man and nature, man and animals – all this contributes to a new time processing, an intelligent filter. In an article by researcher Altayeva, in collaboration with Kalymbetova, writes about this: "One of the artistic functions of the animalistic staff is associated with its ability to check the naturalness of human life and its relationship to eternal values" [7; 10]. The best reflection of this approach in Kazakh prose we recognize Bokei's work "Atau-kere". Aimukhambetova in the study "The problem of mythologism in the prose of Oralkhan Bokey" clearly demonstrates similar approaches and original searches of the Kazakh writer [8; 24].

Thus, the crisis of the principles of socialist realism in the 70-80s of the twentieth century gave rise to a demand for the revival of spiritual values. The need for deep changes has formed a special aesthetic atmosphere in Kazakh literature. We conditionally called it "the aesthetics of post-socialist realism". Because, if earlier the social ideal, the socio-political background, the image of the necessary characters and actions characteristic of the Soviet person were created in accordance with the governing tendencies, now new concepts have been created that demanded to consider an individual person from the height of a spiritual phenomenon, in his relations with being. Modernism, which brought a different system of new artistic perception to the image, was established as a result of the desire to cognize human essence in a new way. This could be easily noticed from the ideological position of Kazakh prose, the nature of the images, the process of narration, the pictorial and expressive language solution.

Modernism in Kazakh prose was enriched thanks to the rethinking of the directions of artistic development that existed before it, the denial of the spiritual values on which the people of the Soviet system relied. The ideological and artistic characteristics of modernism in national prose were distinguished by the following features:

- for writers, it was not so much the reflection of the truth of a particular life that became significant, but the understanding and outlook on life. They drew attention to a comprehensive depiction of the relationship between man and the world outside the empirical content of things and phenomena;
- among the writers who shaped the course of modernism in national prose, the presentation of the truth of life as a chaos, an absurd world began to prevail;
- the reason for the inclusion in the literature of such a complex philosophical problem as alienation was the depiction of the human person in an irrational form. In prose, there is a process of displaying the image of a person through heroes cut off from society, origin, environment, society;
- the reliance of modernist literature on the concept of "stream of consciousness" introduced a number of changes to the structure of a prose work. The uninterrupted flow of thought and complex monologues of the heroes, which arose due to the subjective position of the author, too much reduced the function of the plot. Spread in accordance with the poetics of the stream of consciousness in the compositional structure of the work, in the nature of the images and their actions, turns that do not correspond to logic, conventional drawings;
- the comprehension of the truth from a subjective point of view is noticed through the elements of literary play in the work, which give a clear picture;
- a confirmation that modernism was able to decisively break the stereotypes of rational thinking is the widespread use of myths and mythological reminiscences. The use of archetypal images, mythological elements, plots from legends in artistic creation to reveal the nature of the contradictory essence of man, to delve into the spiritual problems of today has formed the course of neomythologism.

Thus, the aesthetics of modernism manifested itself in the Kazakh literature of the first decades of the twentieth century through various currents and was continued in the 60-80s of the same century. In the works of Kazakh writers, new images and other pictorial characteristics, new systems of cognition and detached thinking have been established. The writers sought to identify human existence with new philosophical criteria and relied on modernist principles such as stream of consciousness, poetics of literary play, mythical phenomenon, multiple fragmentation of consciousness. In accordance with the poetics of the stream of consciousness, turns and conditional images were noted outside logic in the compositional design of the work, the characters and actions of the images.

One of the problems that need to be addressed is postmodernism in Kazakh literature. Is there postmodernism in Kazakh literature? There are different answers to this question. There is no consistency in these comments. Perhaps, literary criticism played an important role in the formation of the literary process of the new time, but on the basis of the excerpt of criticism, our written literature turned to new trends. For example, during the period of thaw and stagnation, only the method of socialist realism was used in literature, and recently not one, but several trends have been applied in parallel. Postmodern was coined in the 1960s to describe a current literary movement. Like modernism, postmodernism challenges literary traditions and conventions but more radically. Postmodernism or postmodern theory is also currently very popularly used as synonymous for post structuralism to describe a reactionary intellectual movement. Since this movement values many principles illustrated by postmodern writings because both can be seen to represent an ideological shift in the late twentieth century western culture, the extension of meaning is to be understood e. g. the idea that "reality" is constructed by language and that no objective truth exists [9].

The origins of postmodernism in the literature of the former Soviet Union dates back to the 1990s. However, there is no reason to believe that the concept of postmodernism is complete. Before thinking about this concept, we must first consider the concept of "postmodern". It is clear that postmodern, which began to be used more often at the end of the 20th century, means "postmodern", "modern". So how do we understand the "new" ("modern") "post-new"? How to distinguish? When modernism entered literature, it aspired to something new from the old, classical current. And postmodernism did not arise after modernism, but in parallel with it. One of its features is not to deny everything that came before it, but to ironically rethink it. Also, postmodernists resort to conventions, combine styles of various genres and literary eras. The author of the work "Postmodern in Russia" Epstein: "The concept of postmodernism is the key to the classification of world history, which is traditionally divided into three major eras: ancient, medieval and modern. Such a classification, wherever it may be conditional, allows you to look at world history from above, to trace the relationship of real periods... Postmodern in its general sense is the *fourth* largest epoch in Western human history after the New Age" [10; 7]. According to the scientist, postmodernism is the first stage of the post-modern era. Ancient, medieval, New Age (modern), postmodern — eras, and the Renaissance, Reformation, Baroque, classicism, romanticism, realism, modernism, postmodernism — periods. "The most difficult thing

is that we live in the early stages of the postmodern period, we know only the most general aspects of postmodernism, its future historical potential is unknown”, he wrote [10; 8]. The view of postmodernism as a modern cultural era that has updated the principles of modernism has become more stable. Weinstein argues that postmodernity should be understood as “the general state of civilization in the last decade, the totality of cultural phenomena and philosophical currents” [11; 31]. Over the past 10-15 years, many fundamental encyclopedic and reference works have been published on the ideological and aesthetic foundations of “postmodernism”, based on the concept of “postmodernism”, used to determine the nature of certain trends in literature and art [12]. Similarly, Skoropanova says: “This concept is used in the following cases: 1) a new stage of cultural development; 2) non-postclassical (postclassical) style of scientific thinking; 3) new artistic styles characteristic of contemporary art; 4) new artistic trends (in architecture, painting, literature, etc.); 5) artistic and aesthetic systems that were formed in the second half of the twentieth century; 6) it is a theoretical reflection on phenomena (in philosophy, aesthetics)” [13; 9]. The researcher points out that postmodernism is able to mix different styles and directions in art that are incompatible with each other, connecting with all the classical and archaic traditions that preceded it. Postmodernism “can take everything that is in culture” Skoropanova identifies several types of postmodernism, arising from the theory and practice of post-structuralism and deconstructivism [13; 63]. These are: narrative postmodernism, lyrical postmodernism, lyrical-post-philosophical, schizoanalytic postmodernism, melancholic postmodernism, ecological postmodernism, feminist postmodernism [13, 351-353]. These are the fruits of the postmodern era, which brought radical changes to normal artistic knowledge. In the process of distinguishing new paradigmatic literature, such as postmodernism, from the literature of earlier periods, several new concepts have emerged. For example, Epstein classifies the poetry of the 1980s into several types (currents) [10; 138-141].

It is known that the American educator, post-modernist John Barth, talked a lot about the phenomenon of postmodernism. In the 60s of the twentieth century, he wrote an essay on the topic “Literature of exhaustion” then in 1979 he published a new essay “Literature of replenishment”, in which the scientist gave his explanation to the previous essay. In the first essay, postmodernist educator Barth.

He argued about the need for a new era in literature after modernism had exhausted itself. And in a subsequent essay, “The Literature of Replenishment”, he wrote that the ideal writer of postmodernism tries not to copy and does not reject the previous currents of the literary process. In his opinion, the goal of postmodernists is to attract a certain layer of the public — a wider circle than the professional servants of high art. “The ideal work of postmodernism must somehow be above the battle of realism with unrealism, formalism with “content”, pure art with engaged, elite prose with mass”, expressing such a saying, the scientist considers it appropriate to compare good jazz and classical music [14].

These are: conceptualism, post-conceptualism, zero style or “great defeat”, neo-primitivism, irony, caricature-grotesque poetry, metarealism, continualism, presentalism, polystylistics, lyrical archive or poetry of the disappearing “Me”.

Such views on the theory of literary postmodernism, which have developed rapidly in recent years, may be exaggerated. However, we decided to describe them more or less, since it is impossible to cover these issues within the framework of this work and we have no main goal.

There is a reason to pay attention to the phenomenon of postmodernism: If the postmodern situation in the literature of other countries at the end of the twentieth century after modernism led to the emergence of postmodernist movements, then Kazakh literature, which is part of the world literary movement, was excluded? Or did the force of inertia of traditional knowledge hinder the development of postmodern aesthetics?

It is known that professor Maitanov, a researcher of postmodernism in Kazakh literature, studying the connection between modernism and postmodernism, refers the first signs of these trends to the first quarter of the 20th century. “If in the works of Erubayev and Seifullin intertext, reminiscence, freedom of the author's personality stand out, then in the Kazakh prose of the 1960-1970s in the works of Alimkulov, Nurmanov, Tarazi, Muratbekov, Moldagaliev, Kekilbayev, Magauin, Abdikov, Seisenbaev, Nurmaganbetov, Doszhanov and others the gap between the soul and the environment, the meeting of elements of clowning (parody), conditional misunderstanding, “black” humorous symbols explained by postmodern worldviews”, he said [15; 9]. The scientist associates the beginning of postmodernism in Kazakh prose with the works of the late XX — early XXI centuries. New poetic dimensions are revealed in the works of such writers as in particular, Mukanova, Zhaksylykov, Altai, Amantai, Ikhsanov. And according to Eleukenova, elements of new trends in postmodernism in Musrepov's “Ethnographic Story”, it became clearer, and then interrupted for a while. “However”, she writes, “the literary process at that time was not smooth and uniform. Two periods are clearly distinguished here, one is the period from the mid-1950s to the mid-1980s, when certain trends prevailed,

and the other is the period from the mid-1980s to the late 1980s, when the so-called postmodernist trends prevailed" [16; 196]. Ishanova conducted a fundamental study to determine the relevance of postmodernist game poetics for Kazakh literature [17].

Conclusion

It is concluded that due to the fact that Kazakh literature is not completely excluded from the cultural, aesthetic and cognitive phenomena that arose at the last stage of the development of world artistic thought, along with modernism, postmodern phenomena began to take place in our national prose.

Since fiction is a constantly changing and moving concept, the methods of its study are updated every day. The raising of such a question before the National Literary Science became possible as a result of the extensive works of our literary scholars on systematizing the history of literature, ridding it of various erroneous theories and misconceptions, evaluating the whole period, mastering the vast folklore heritage and studying the genres of prose, poetry, drama.

Recognizing the values formed by the global spiritual and cultural process, we recognize in national literature the original aspirations of modernism combined with postmodernist poetics. Of course, postmodernism in Kazakh prose has not yet become a powerful trend that has supplanted traditional poetic structures. However, it cannot be ruled out that this phenomenon exists and can increase its spiritual influence. The nature of postmodernist trends in Kazakh literature and its place in our national spiritual space is one of the fundamental questions awaiting its researcher, which must be comprehensively explored in the future.

References

- 1 Майкл Р. Эддебиет теориясы: Кіріспе / Р. Майкл. — Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2019. — 293 б.
- 2 Бочаров А. Литература и время / А.Бочаров. — М.: Худ. лит., 1988. — 383 с.
- 3 Шешкен А.Г. Концепция героя в новейшей югославской прозе / А.Г. Шешкен // Концепция человека в современной литературе. 1980-е годы. — М.: ИНИОН АН СССР, 1990. — С. 113–130.
- 4 Кекилбаев А. Бдительная литература честна / А. Кекилбаев // Жалын. — 1989. — № 6. — С. 21–26.
- 5 Боров Ю. Эстетика / Ю. Боров. — Ростов н/Д.: Феникс, 2004. — 704 с.
- 6 Vidiyanti O. The Construction of House and Body Spaces in Modern Indonesian Poetry / O. Vidiyanti, H. Supratno, S. Tjahjono, T. Tjahjono // Pertanika Journal of Social Science and Humanities, Volume 30, Issue 1, 2022. — P. 7-95.
- 7 Алтаева Г.А. Многозначность образа животных в казахской анималистической прозе 1960–70-х годов. / Г.А. Алтаева, Н.П. Калымбетова // Science and Education a New Dimension. Philology. — 2015. — 39. — № 3(8). — С. 10–13.
- 8 Аймұхамбетова Ж.Ә. О. Бөкей прозасындағы мифологизм мәселесі: филол. ғыл. канд. ... дисс. / Ж.Ә. Аймұхамбетова. — Астана, 1999. — 24 б.
- 9 Tumbahang M.K. Postmodernism and Post Structuralism: A Literary Dichotomy / M.K. Tumbahang // Dristikon: A Multi-disciplinary Journal. — 2021. — 11. — No 1. — P. 115–126.
- 10 Эпштейн М.Н. Постмодерн в России. Литература и теория / М.Н. Эпштейн. — М.: Р. Элинин, 2000. — 368 с.
- 11 Вайнштейн О.Б. Постмодернизм: история или язык? / О.Б. Вайнштейн // Вопросы философии. — 1993. — № 3.
- 12 Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма / Н.Б. Маньковская. — СПб.: Аптеция, 2000. — 346 с.
- 13 Скоропанова И.С. Русская постмодернистская литература / И.С. Скоропанова — М.: Флинта; Наука, 2002. — 608 с.
- 14 Barth J. The Friday Book: Essays and Other Non-Fiction / J. Barth. — London: The John Hopkins University Press, 1984. — 281 p.
- 15 Майтанов Б. Қазіргі қазақ прозасындағы модернистік және постмодернистік ағымдар / Б.Майтанов //«Қазақ әдебиеті» газеті. — 2004. — № 43. — Б. 8-9.
- 16 Елеуенова Г. К вопросу о постмодернизме в казахской литературе 1950–1980-х годов XX века / Г. Елеуенова // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Академик Серік Қирабаевтың 75 жылдығына арналған жинақ. — Алматы: «Комплекс» баспасы, 2002. — С. 195–201.
- 17 Ишанова А. Типология литературной игры. От барокко до постмодернизма / А. Ишанова. — Астана: Изд. Евраз. нац. ун-та им. Л.Н. Гумилева, 2005. — 170 с.

Б.Е. Сыздыкова, А.Қ. Қайырбекова, Б.О. Оразова

Постсоциалистік реализм кезеңіндегі ұлттық әдебиет

Мақалада XX ғасырдың 60-шы жылдарындағы көркемдік бағыттар мен ағымдар қарастырылған. Социалистік реализмнің, романтизмнің, модернизмнің және постмодернизмнің эстетикалық тұжырымдамалары, сондай-ақ олардың қазақ әдебиетіндегі даму ерекшеліктері талқыланды. Сол кезеңдегі социалистік реализмге қарсы шыққан идеялық-эстетикалық тұжырымдамалар талданған. Постсоциалистік реализм кезеңінде жарық көрген еңбектерде модернистік эстетиканың даму жолдары көрсетілген. Әдебиеттегі жаңа кейіпкерлердің ерекшеліктері анықталған. Сонымен қатар, мақалада көркемдік жүйелер мен олардың әдістерінің қалыптасуы сол дәуірдегі адамның қоршаған өмірмен ерекше рухани байланысы, қоғам мен жеке адам арасындағы жеке қатынастар сияқты ерекшеліктер ғылыми тұрғыда талданған. 1970–80 жылдардағы қазақ прозасында модернистік эстетиканың әбден орнығуы неомифологизммен тығыз байланысты екені белгілі. Соның негізінде зерттеу барысында авторлар әлемдік әдебиеттану ғылымындағы тұжырымдарға сүйене отырып, қазақ жазушыларының шығармашылығындағы неомифологизм мәселесіне тоқталған. Модернизм мен постмодернизмнің қазіргі қазақ прозасына тигізген әсері және ұлттық прозамызда XX ғасырдың 70-ші жылдары көрініс берген неомифологизмнің эстетикалық принциптері сөз етілген. Мақалада әлемдік зерттеу еңбектерімен қатар отандық ғалымдардың да ғылыми тұжырымдамалары басты назарға алына отырып, салыстырмалы талдау жасалған.

Кілт сөздер: қазақ әдебиеті, модернизм, постмодернизм, мифология, реализм, неомифологизм.

Б. Сыздыкова, А. Қайырбекова, Б. Оразова

Казахская литература эпохи постсоциалистического реализма

В статье рассмотрены художественные направления и течения 60-х годов XX века. Обсуждены эстетические концепции социалистического реализма, романтизма, модернизма и постмодернизма, а также особенности их развития в казахской литературе. Проанализированы идейно-эстетические концепции, выступавшие против социалистического реализма того периода. В работах, изданных в период постсоциалистического реализма, отражены пути развития модернистской эстетики. Выявлены особенности новых персонажей в литературе. Кроме того, в статье научно проанализировано формирование художественных систем и их методов с такими особенностями, как особая духовная связь человека с окружающей жизнью той эпохи, личные отношения между обществом и индивидом. Известно, что в казахской прозе 1970–80-х годов вполне устоявшаяся модернистская эстетика тесно связана с неомифологизмом. На основании этого, опираясь на выводы мировой литературоведческой науки, остановимся на проблеме неомифологизма в творчестве казахских писателей. Отмечено влияние модернизма и постмодернизма на современную казахскую прозу и эстетические принципы неомифологизма, отраженные в национальной прозе 70-х годов XX века. Авторами сопоставительны изучены научные концепции отечественных ученых, а также мировые исследовательские работы.

Ключевые слова: казахская литература, модернизм, постмодернизм, мифология, реализм, неомифологизм.

References

- 1 Michael, R. (2019). *Adebiyat teoriyası: Kirişpe [Literary Theory: Introduction]*. Almaty: Ulttyq audarma biurosy [in Kazakh].
- 2 Bocharov, A. (1988). *Literatura i vremia [Literature and time]*. Moscow: Khudozhestvennaya literatura [in Russian].
- 3 Sheshken, A.G. (1990). Kontseptsii geroia v noveishei yugoslavskoi proze [The concept of a hero in the latest Yugoslav prose]. *Kontseptsii cheloveka v sobremennoi literature. 1980-e gody — The concept of man in modern literature in the 1980s*. Moscow: Institut nauchnoi informatsii po obshchestvennym naukam Akademii nauk SSSR, 113–130 [in Russian].
- 4 Kekilbayev, A. (1989). Bditelnaia literatura chestna [Vigilant literature is honest]. *Zhalyn*, 6, 21–26 [in Russian].
- 5 Borev, Yu. (2004). *Estetika [Aesthetics]*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- 6 Vidiyanti, O., Supratno, H., Tjahjono, S., & Tjahjono, T. (2022). The Construction of House and Body Spaces in Modern Indonesian Poetry. *Pertanika Journal of Social Science and Humanities*, 30 (1), 7-95 [in English].
- 7 Altayeva, G., & Kalymbetova, N. (2015). Mnogoznachnost obraza zhivotnykh v kazakhskoi animalisticheskoi proze 1960–70-kh godov. [The ambiguity of the image of animals in Kazakh animalistic prose of the 1960s-70s]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 3(8), 10–13 [in Russian].
- 8 Aimukhambetova, Zh. (1999). O. Bokei prozasyndagy mifologizm maselesi [The problem of mythologism in the prose of O. Bokey]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Astana [in Kazakh].

- 9 Tumbahang M.K. (2021). Postmodernism and Post Structuralism: A Literary Dichotomy. *Dristikon: A Multidisciplinary Journal*, 11(1), 115–126 [in English].
- 10 Epstein, M. (2000). *Postmodern v Rossii. Literatura i teoriia* [Postmodern in Russia. Literature and theory]. Moscow: R. Elinin [in Russian].
- 11 Weinstein, O.B. (1993). Postmodernizm: istoriia ili yazyk? [Postmodernism: history or language?]. *Voprosy filosofii*, 3 [in Russian].
- 12 Mankovskaya, N.B. (2000). *Estetika postmodernizma* [Aesthetics of postmodernism]. Saint Petersburg: Apeteiia [in Russian].
- 13 Skoropanova, I.S. (2002). *Russkaia postmodernistskaia literatura* [Russian postmodern literature]. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 14 Barth, J. (1984). *The Friday Book: Essays and Other Non-Fiction*. London: The John Hopkins University Press [in English].
- 15 Maitanov, B. (2004). Qazirgi qazaq prozasyndagy modernistik zhane postmodernistik agymdar [Modernist and postmodernist trends in modern Kazakh prose]. *Qazaq adebiety gazetі — Kazakh literature newspaper*, 43 [in Kazakh].
- 16 Eleukenova, G. (2002). K voprosu o postmodernizme v kazakhskoi literature 1950–1980-kh godov XX veka [To the question of postmodernism in the Kazakh literature of the 1950-1980s of the XX century]. *Adebiatanudyn ozekti maseleleri: Akademik Serik Qirabaevtyñ 75 zhyldygyna arналган zhinaq — Topical issues of literary criticism: a collection dedicated to the 75th anniversary of Academician S. Kirabaev*. Almaty: Kompleks baspasy, 195–201 [in Russian].
- 17 Ishanova, A. (2005). *Tipologiia literaturnoi igry. Ot barokko do postmodernizma* [Typology of literary games. From Baroque to Postmodernism]. Astana [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abdikadirova, A. Zh.** – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: E-mail: zharullakizi@mail.ru
- Akzhigitova, A.Sh.** – PhD, Senior Lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: aakzhigitova@yahoo.com
- Bakhtikireeva, U.M.** – Doctor of Philological Sciences, Professor, Peoples' Friendship University of Russia, Russia. E-mail: uldanai@mail.ru
- Bejenaru, L.** – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Iasi, Romania. Corresponding author's e-mail: ludbejenaru@gmail.com
- Gao, Y.** – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; College teacher, Zhejiang Yuexiu University, Shaoxing, China. Corresponding author's e-mail: gaoyanrong@yandex.ru
- Kaiyrbekova, A.** – Master of Humanities, Lecturer, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: aida_k96@mail.ru
- Kakzhanova, F.A.** – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (HIC), Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: fazira11@mail.ru
- Kassym, K.B.** – Doctor of Philological Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: bkasym_gosyaz@mail.ru
- Mazhitayeva, Sh.** – Doctor of Philological Sciences, Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: s_mazhit@mail.ru
- Mineralova, I.G.** — Doctor of Philological Sciences, Professor, Moscow Pedagogical State University, Moscow, Russia. E-mail: ig.mineralova@mpgu.su
- Muratova, A.N.** – PhD student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: altynmuratova@mail.ru
- Myrzaliyeva, S.Ye.** – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: saltataraz.74@gmail.com.
- Nurgali, K.R.** — Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: e-mail: nurgalik1@mail.ru
- Orazova, B.** – PhD student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: _orazova@mail.ru
- Samenova, S.N.** – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: sn.sveta@mail.ru
- Sapash, Sh.B.** — Lecturer, Department of General Linguistics and Literature, Ualikhanov University, Kokshetau, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: ilyasova_shynar@inbox.ru
- Syzdykova, B.** – PhD student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: syzdykovabibi@gmail.com
- Takhan, S.Sh.** — Doctor of Philological Sciences, Professor of Department of Teleradio and Public Relations, Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: takhan_serik@mail.ru
- Takirov, S.U.** – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: sarzhan68@mail.ru

-
- Temirova, Zh.G.** – PhD, Assistant Professor, Department of General Linguistics and Literature, Ualikhanov University, Kokshetau, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: temirova.zh@mail.ru
- Tlepbergen, D.N.** – PhD student, Foreign Philology Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: khamidulladinara@gmail.com
- Zadanova, E.B.** – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: elmira1587@mail.ru
- Zhakulayev, A.M.** – PhD student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: adil91kz@mail.ru
- Zhakupova, A.D.** – Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of General Linguistics and Literature, Sh.Sh. Ualikhanov University, Kokshetau, Kazakhstan. E-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz
- Zharkynbekova, Sh.K.** – Doctor of Philological Science, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com
- Zharylgapov, Zh.Zh.** – Doctor of Philological Sciences, Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan. Corresponding author's e-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru